

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ»

**Στοιχεία παγκοσμιοποίησης στην ευρωπαϊκή πολιτική σκέψη:
Πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα
(Στη σκιά των Churchill, Monnet, και Coudenhove-Kalergi)**

Ονοματεπώνυμο: Ελένη Βρέζα

A.M.: MAD19012

Επιβλέπων: Κυριάκος Μικέλης, Επίκουρος Καθηγητής

Συνεξεταστής: Ιωάννης Παπαδόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2022

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτή την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρω και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ελένη Βρέζα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι πρώτες οφειλόμενες ευχαριστίες ανήκουν στον μεγάλο εκλιπόντα, τον Ηλία Κουσκουβέλη. Δεν είναι ο χώρος ούτε ο χρόνος και κυρίως δεν είμαι η κατάλληλη να μιλήσω για το σπουδαίο και πολυσχιδές συγγραφικό του έργο και τη λαμπρή και καινοτόμα πανεπιστημιακή του πορεία. Η πόλη μας, το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, όλοι και όλες τού έχουμε ανυπολόγιστη οφειλή.

Παρότι το επιθυμούσα δεν πρόλαβα να τον ευχαριστήσω ειλικρινά για την ευκαιρία που μου έδωσε να βρεθώ στο μεταπτυχιακό, για το οποίο θεώρησα ότι απλώς ανταποκρινόταν στα ενδιαφέροντά μου. Στην πορεία διαπίστωσα πως ήταν πολλά παραπάνω από τις προσδοκίες μου. Η ποιότητα των σπουδών και των καθηγητών, οι ορίζοντες που μας ανοίγει, ξεπερνούν σχόλια και κρίσεις. Και τού οφείλουμε όλοι και αυτό, ανάμεσα σε άλλα, τους εξαιρετικούς/ές επιστήμονες και δασκάλους, που, υποθέτω ο ίδιος σε μεγάλο βαθμό συνέβαλε στο να κοσμούν το συγκεκριμένο τμήμα και το συγκεκριμένο μεταπτυχιακό.

Οι επόμενες ευχαριστίες λοιπόν οφείλονται σε όλες τις διδάσκουσες και σε όλους τους διδάσκοντες του μεταπτυχιακού, που με τις εξαιρετικές γνώσεις τους, τη συστηματική τους διδασκαλία, την ευγένεια και το ήθος παρείχαν αφειδώς τις επιστημονικές γνώσεις και απόψεις τους.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον συνεξεταστή του μεταπτυχιακού, τον κ. Ιωάννη Παπαδόπουλο για όσα εμφόρησε με τα μαθήματα και την προσέγγισή του στα πράγματα και τις ενδελεχείς παρατηρήσεις του στην εργασία.

Για τον κ. Κυριάκο Μικέλη, δεν υπάρχουν λόγια για τη συγκροτημένη και στοχευμένη επιστημονική βοήθεια και τη συμπαράσταση στις στιγμές που συνοδεύουν μία προσπάθεια σε μία όψιμη στιγμή της ζωής ενός ανθρώπου. Η βοήθειά του ήταν πολύτιμη από την αρχή, με την πρόταση της θεματικής και του τίτλου και συνεχίστηκε σε όλη την πορεία της εκπόνησης της εργασίας.

Ευχαριστίες οφείλω και στην οικογένειά μου για το χρόνο που τους στέρησα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον πατέρα μου που με ενέπνεε και εξακολουθεί να με εμπνέει με το παράδειγμά του.

Τα λάθη και οι παραλείψεις, φυσικά, βαρύνουν μόνο τη γράφουσα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να εντοπίσει και να ερμηνεύσει κάποια στοιχεία της παγκοσμιοποίησης, όπως παρουσιάζονται μέσα από το έργο και τη δράση τριών εμβληματικών προσωπικοτήτων της Ευρώπης, που έζησαν και έδρασαν στα τέλη του 19^{ου} ως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, του Winston Churchill, του Jean Monnet και του Richard von Coudenhove-Kalergi. Ξεκινάει από την ιστορική αναδρομή στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, την προέλευσή της και τις θεωρητικές τάσεις που παρουσιάζονται στη σύγχρονη προβληματική της. Συνεχίζει με μία ενδεικτική αναφορά σε στοιχεία της ζωής και του έργου καθεμίας από τις μελετώμενες προσωπικότητες που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση. Τέλος, αναφέρονται κοινά στοιχεία και διαφορές ως προς τις τοποθετήσεις τους για σύγχρονους προβληματισμούς που τίθενται σε θέματα παγκοσμιοποίησης και συζητάται η μελλοντική συνεισφορά – αξιοποίηση της σκέψης και του προβληματισμού τους στις κρίσιμες συνθήκες του παρόντος.

ABSTRACT

This study attempts to trace and interpret certain aspects of globalization, as they appear through the work and life of three iconic personalities of Europe, who lived and influenced European politics over the period from late 19th to mid-20th century, in particular Winston Churchill, Jean Monnet and Richard von Coudenhove-Kalergi. The study starts from a historical review of the concept of globalization, its origin and the theoretical trends in its modern treatment and investigation. It follows with an indicative reference to elements of life and work for each one of the referenced figures regarding globalization. Finally, certain common features and differences concerning their views are presented, regarding contemporary issues and matters related to globalization, along with a discussion on future further considerations and contribution of their thoughts in today's conditions and crises.

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1

Μεθοδολογία και ερευνητικά ερωτήματα	1
1.1. Σκοπός και μέθοδος	1
1.2. Γιατί η παγκοσμιοποίηση στο έργο των Churchill, Monnet και Coudenhove-Kalergi;	4

Κεφάλαιο 2

Η ιστορία της παγκοσμιοποίησης και η ιστορία του όρου «παγκοσμιοποίηση»	7
2.1. Ιστορία και κλάδοι της παγκοσμιοποίησης	7
2.2. Πρόδρομες μορφές της παγκοσμιοποίησης κατά τον 20 ^ο αιώνα	13
2.3. Παγκοσμιοποίηση και Παγκόσμια Διακυβέρνηση	16
2.4. Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκές Κοινότητες	18
2.5. Επιλογικά	20

Κεφάλαιο 3

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης στον Winston Churchill	21
3.1. Εισαγωγή	21
3.2. Η παγκοσμιοποίηση ή/vs κρατοκεντρισμός-εθνοκεντρισμός	22
3.2.1. Οι απόψεις για την Ευρώπη	22
3.2.2. Οι απόψεις για τον κόσμο	30
3.2.3 Η συμφωνία των «ποσοστών»	31
3.2.4. Ο λόγος στο Fulton το 1946 (Το σιδηρούν παραπέτασμα) – Η σχέση του με την παγκοσμιοποίηση	33
3.3. Συμπεράσματα	35

Κεφάλαιο 4

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης στον Jean Monnet	37
4.1. Εισαγωγή	37
4.2. Η δράση του Monnet μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	41
4.3. Η δράση του Monnet στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	43
4.4. Η Σημασία της ΕΚΑΧ	45
4.5. Συμπεράσματα	46

Κεφάλαιο 5

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης στον Richard von Coudenhove–Kalergi	49
5.1. Εισαγωγή	49
5.2. Ο κόσμος των ιδεών και το συγγραφικό του έργο	50
5.3. Οι θέσεις του για τα γεωπολιτικά προβλήματα του Μεσοπολέμου	51
5.4. Συμπεράσματα	54

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα	55
6.1. Σύγκριση	55
6.2. Επιλογικά	62

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση	64
Ξενόγλωσση	65

Κεφάλαιο 1

Μεθοδολογία και ερευνητικά ερωτήματα

1.1. Σκοπός και μέθοδος

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εντοπίσει και να αξιολογήσει τα στοιχεία της παγκοσμιοποίησης που εμφορούν τη σκέψη τριών σημαντικών ευρωπαϊών πολιτικών διανοητών και στοχαστών, που είτε ήταν πρωτοπόροι στη σύλληψη της ευρωπαϊκής ιδέας (Jean Monnet, Richard Coudenhove-Kalergi) είτε αντιλήφθηκαν την αξία και σημασία της, χωρίς αναγκαστικά να στρατευθούν ανοιχτά με αυτήν (Winston Churchill).

Συνιστά συνεπώς μία ελάχιστη συμβολή στη μελέτη ενός – φαινομενικά – «καινοφανούς» όρου (που οι ειδικοί επιστήμονες όμως γνωρίζουν πως έχει πανάρχαιες ρίζες), της παγκοσμιοποίησης, ιδωμένης μέσα από τη ζωή και το έργο τριών εμβληματικών προσωπικοτήτων (των Churchill, Monnet και Coudenhove-Kalergi), που έζησαν και έδρασαν σε εποχές κατά τις οποίες η παγκοσμιοποίηση δεν είχε ακόμη προσδιοριστεί επιστημονικά, διαδραμάτιζε όμως κομβικό ρόλο.

Θα χρησιμοποιηθεί η βιογραφική ερευνητική μέθοδος, εφόσον, όπως σημειώνει και ο Coudenhove-Kalergi: «Ολόκληρη η ιστορία δεν είναι παρά ένα μωσαϊκό, που συντίθεται από μυριάδες ξεχωριστές ζωές, καθεμία τους ένα σύμβολο της εποχής της και του πολιτισμού της. Γι' αυτό και η ιστορία της ανθρωπότητας δεν είναι παρά η ιστορία των ξεχωριστών ανθρώπων, των ζώων τους, των αγώνων και των ονείρων τους – και κάθε βιογραφία είναι ένα ζωντανό κλειδί στην ιστορία»¹.

Η εξέταση της ζωής και του έργου είναι ο τρόπος να δούμε τη διαχρονική αξία που αυτά έχουν. Τοποθετώντας τα στην εποχή τους μπορούμε να τα κατανοήσουμε, για να αναγνωρίσουμε την αξία που έχουν στη δική μας, πώς τα έργα τους ταξίδεψαν στο χρόνο, πώς κάθε εποχή τα ερμήνευσε, τι κράτησε από αυτά, τι άφησε, τι μπορεί να σημαίνουν σήμερα μετά από ένα τόσο μεγάλο ταξίδι στο χρόνο, που συσώρευε νέα επιστημονικά εργαλεία και γνώσεις για τη μελέτη της παγκοσμιοποίησης, αλλά και πολλές νέες ιστορικές πληγές.

Όποια και αν είναι η αξιολόγησή μας, οι μορφές αυτές είχαν σαφή συνείδηση και εικόνα των κρίσιμων περιστάσεων στις οποίες ζούσαν, αλλά και μία άλλοτε ρητή και άλλοτε υπόρρητη εστίαση στο μέλλον και την ευρύτερη εικόνα της χώρας τους, καθώς και όραμα για την Ευρώπη και το παγκόσμιο σκηνικό.

¹ Benjamin James Thorpe, *The time and space of Richard Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe, 1923-1939*, σελ. 10.

Επηρέασαν ή επηρεάστηκαν από τις ιστορικές συγκυρίες, άλλους πολιτικούς ή/και στοχαστές του καιρού τους; Πόσο επίκαιρη αποδείχτηκε η οπτική τους στα χρόνια που ακολούθησαν, από τον Ψυχρό Πόλεμο και τον τερματισμό του ως το σύγχρονο - εν τω γεννάσθαι - γίνεσθαι;

Πώς οραματίστηκαν, διαπίστωσαν, διείδαν ή και καθόρισαν την έννοια της παγκοσμιοποίησης στις ποικίλες της εκφράσεις και εκφάνσεις, πώς ανέλυσαν τις διακρατικές και διεθνείς σχέσεις και διασυνδέσεις, ποιους στόχους έθεσαν με τις σκέψεις και τις πράξεις τους και ποια ήταν τα επιδιωκόμενα ή και μη επιδιωκόμενα αποτελέσματα των οπτικών και των πολιτικών τους;

Έχοντας διαφορετικές καταβολές ο καθένας τους, διαφορετική - αν και ευρύτερη σε κάθε περίπτωση παιδεία και κουλτούρα - στρατεύθηκαν στους σκοπούς τους με διαφορετικούς πολιτικούς ρόλους, αλλά με έναν κοινό παρονομαστή, την ευρύτερη επιρροή της Ευρώπης και τη διασφάλιση της ειρήνης στο ευρωπαϊκό και το παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό. Άφησαν όλοι απομνημονεύματα και μία επιδραστική παρακαταθήκη πολιτικής θέσης και ευθύνης.

Άσκησαν, επίσης, εξαιρετική και ευρύτερη πολιτισμική διπλωματία, αφού κατανόησαν τον πολλαπλό ρόλο της κουλτούρας ως κοινωνικής και ηθικής καλλιέργειας, ως «όπλου» στα πρόθυρα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά και του Ψυχρού αργότερα, και ως επιλογής για την κατασκευή νοήματος στον καινούριο κόσμο που αναδυόταν μέσα από την τέφρα των συγκρούσεων και τις τεφροδόχους των αντιπαραθέσεων που σοβούσαν και των διεθνολογικών προβληματισμών που διατυπώνονταν στις απαρχές αλλά και στα επακόλουθα των συγκρούσεων.

Οι θέσεις τους για την παγκοσμιοποίηση, όπως αρύονται από τα γραπτά τους, εξακολουθούν να αποτελούν γόνιμο χώρο/πρόσφορο έδαφος για επιστημονική εξέταση.

Εάν, όπως εύστοχα έχει ειπωθεί, «η παγκοσμιοποίηση συνιστά σημαντική διάσταση της διεθνούς πολιτικής και υπό μία έννοια έναν μύθο για τα χαρακτηριστικά και τις συνέπειες του οποίου προκαλείται εκτενής συζήτηση...», τότε συνδεόμενη με τους «μύθους» που δημιούργησαν και δημιουργήθηκαν γύρω από τις τρεις προσωπικότητες που θα εξεταστούν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, ευελπιστούμε ότι θα αποδώσει ενδείξεις από το παρελθόν στο επέκεινα της παγκοσμιοποίησης.

Τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν είναι σε ποιο βαθμό έχουν ασχοληθεί στο έργο τους άμεσα ή έμμεσα με το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης; Ποιες μορφές και ποιους δρόμους πήρε η σκέψη τους γύρω από αυτό το ζήτημα και με ποιους όρους αναφέρονταν σε αυτό σε εποχές που δεν υπήρχε ο όρος αυτός;

Θα ξεκινήσουμε με μία συνοπτική αναφορά στη βιβλιογραφία και τη θεωρία που υπάρχει γύρω από τον όρο αυτό. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους τρεις πολιτικούς άνδρες και θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε πώς αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση με βάση τις βασικές εκφάνσεις της, όπως έχουν επισημανθεί από την επιστημονική κοινότητα που διερευνά το φαινόμενο.

Οι περιορισμοί του παρόντος πονήματος είναι προφανείς, ακριβώς γιατί το έργο των Churchill, Monnet και Coudenhove-Kalergi είναι εκτεταμένο, τόσο το συγγραφικό όσο και η ευρύτερη πολιτική τους δραστηριότητα. Συνεπώς, η παρούσα διπλωματική θα εστιάσει σε κάποια ενδεικτικά στοιχεία του έργου τους, που φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη σχέση με διάφορες όψεις της παγκοσμιοποίησης, ενώ, ασφαλώς, υπάρχουν και άλλα πολλά και σημαντικά που έγραψαν και έπραξαν, και προσφέρονται για μελλοντική ανάλυση.

Όπως θα δούμε στη σχετική ενότητα, οι ποικίλοι ορισμοί της παγκοσμιοποίησης, εξαιτίας της συνθετότητας του φαινομένου και της εξάρτησής τους από τις ολοένα και μεταβαλλόμενες ιστορικές συνθήκες, καθιστούν δύσκολο να προσδιορίσουμε συγκεκριμένα κριτήρια εξέτασης. Στην εποχή που έζησαν όμως και στην οποία θα αναφερθούμε ήταν κυρίαρχο το οικονομικό στοιχείο και το γεωγραφικό που συχνά συναρτώνταν και με τον πόλεμο, καθώς, όχι μόνο το παγκόσμιο εμπόριο, αλλά και οι συνθήκες ειρήνης σε μία εποχή εθνικισμών είχαν ως αποτέλεσμα οι μετακινήσεις συνόρων και πληθυσμών να διαδραματίζουν μεγαλύτερο ρόλο από ό,τι σε προγενέστερες εποχές.

Συνεπώς, δεν είναι δυνατή η θεώρησή τους έξω και πέρα από τις κοινωνίες στις οποίες γεννήθηκαν, τις συνθήκες οικογενειακές και κοινωνικές στις οποίες ανατράφηκαν, την εκπαίδευση που έλαβαν σχολική, κοινωνική, επαγγελματική, τους χώρους που έδρασαν και τα ιστορικά γεγονότα που κλήθηκαν να διαχειριστούν ή /και να επιδράσουν σε αυτά, εφόσον αυτό είναι το χαρακτηριστικό που συνδέει αυτές τις προσωπικότητες και τις καθιστά επίκαιρες ή πάντως προσδίδει διαχρονική αξία στα γραπτά ή το έργο τους².

Θα ξεκινήσουμε με μία συνοπτική αναφορά στη βιβλιογραφία και τη θεωρία που υπάρχει γύρω από τον όρο αυτό. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους τρεις πολιτικούς άνδρες και θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε πώς αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση με βάση τις βασικές εκφάνσεις της, όπως έχουν επισημανθεί από τους επιστήμονες που διερευνούν το φαινόμενο.

² Στην περίπτωση του Churchill, πρέπει να επισημάνουμε τον ιδιαίτερο αντίκτυπο που είχαν και -για πολλούς λόγους εξακολουθούν να έχουν - οι ομιλίες του.

1.2. Γιατί η παγκοσμιοποίηση στο έργο των Churchill, Monnet και Coudenhove-Kalergi;

Σε γενικές γραμμές, η παγκοσμιοποίηση είναι ζήτημα του οποίου η διαδικασία και οι επιπτώσεις είναι εγγενώς θέματα πολύπλοκα και πολύμορφα, αμφιλεγόμενα και αντιφατικά και ως προς τις απαρχές του και ως προς την ποιότητα των επιπτώσεων. Η μόνη συμφωνία φαίνεται να αφορά την ποικιλομορφία και τις πολλαπλές συνιστώσες της, γεγονός που καθιστά την προβληματική σχετικά με το θέμα της παγκοσμιοποίησης διαχρονικά επίκαιρη αλλά και συγκρουσιακή.

Είναι αυτονόητο ότι κάθε όρος αποκτά νόημα εντός του ιστορικού και επιστημονικού πλαισίου στο οποίο ξεκινάει η χρήση του, μέσα από ποικίλους ορισμούς που του αποδίδονται, αλλά και άλλους όρους που συνδέονται και σχετίζονται με αυτόν είτε από την αρχή της χρήσης του είτε στην πορεία. Όσο η πραγματικότητα και το παγκόσμιο τοπίο γίνεται πιο σύνθετο, καθώς προκύπτουν νέες πραγματικότητες από τη ραγδαία τεχνολογική πρόοδο³ ή όσο συνειδητοποιούμε πόσο σύνθετη με άλλους τρόπους ήταν πάντοτε, νέες επιστήμες, νέοι ερευνητικοί προσανατολισμοί και νέα ερευνητικά εργαλεία - ανάμεσα σε αυτά και νέα ορολογία - διαμορφώνουν και εμπλουτίζουν το πρίσμα μέσα από το οποίο βλέπουμε τον κόσμο και τη γενικότερη εποπτεία μας. Η επιστήμη έρχεται αργότερα να περιγράψει και να σχηματοποιήσει το τοπίο.

Στην παρούσα εργασία θα επιδιώξουμε να διερευνήσουμε ορισμένες από τις συνθήκες που διαμόρφωσαν το πλαίσιο της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, ήδη από την εποχή του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και τη μετέπειτα οικοδόμηση της σύγχρονης Ευρώπης, μέσα από τη δράση και το πνεύμα τριών επιφανών πολιτικών και στοχαστών της εποχής, των Winston Churchill, Richard von Coudenhove-Kalergi και Jean Monnet. Οι αδήριτες πραγματικότητες που αντιμετώπισαν τους ανάγκασαν - ασφαλώς προτού περιγράψει το τοπίο η επιστημονική μελέτη - να λάβουν μέτρα αντιμετώπιζοντας παγκόσμια και «παγκοσμιοποιημένα» προβλήματα, που θα οδηγούσαν σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε «παγκόσμια διακυβέρνηση»⁴. Τα μέτρα που τότε έλαβαν ή/και εισηγήθηκαν, θεωρούνται σήμερα δεδομένα, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι έπαψαν να γίνονται αντικείμενο κριτικής ή, ενίοτε, και πολεμικής. Σημειώνεται ότι η χρήση του όρου «παγκόσμια διακυβέρνηση» πηγάζει από την

³ Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, σ. 116-117. Εξετάζεται το ζήτημα της επίδρασης της τεχνολογίας και στην οικονομική διάσταση της παγκοσμιοποίησης, αλλά και των χωρικών ορίων σε περιοχές και ανθρώπους, που η τεχνολογία δεν φτάνει, το ψηφιακό χάσμα και οι επιπτώσεις τους στην πορεία και τις διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης.

⁴ Weis and Wilkinson, "Rethinking Global Governance?", σ. 208. Παρότι ο όρος προέκυψε μόλις τη δεκαετία του 1990, η θεσμική πραγματικότητα στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων που κλήθηκε να περιγράψει έχει τις ρίζες της στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

υπόθεση ότι η παγκόσμια πολιτική είναι κάτι πολύ συνθετότερο από αυτό που ονομάζουμε «διεθνή διακυβέρνηση» ή «διεθνικοί παράγοντες»⁵.

Τόσο σύγχρονο παγκόσμιο γίνεσθαι όσο και οι μελέτες και θεωρήσεις γύρω από την παγκοσμιοποίηση και την παγκόσμια διακυβέρνηση παρουσιάζουν έναν ιδιαίτερα πληθωρικό χαρακτήρα και συνιστούν διαρκές επιστημονικό και πολιτικό διακύβευμα. Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε απόπειρα προσέγγισης είναι - εκ των πραγμάτων - περιορισμένη και περιοριστική.

Θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να μελετήσουμε την έννοια της παγκοσμιοποίησης ως ένα ζήτημα και ζητούμενο στο δίπολο του χρόνου (συγχρονία – διάρκεια/διαχρονία), να εξετάσουμε δηλαδή εάν είναι σωτήρια ή καταστρεπτική ή, απλώς, μία αδήριτη πραγματικότητα που καλούμαστε να διαχειριστούμε.

Όσο η παγκοσμιοποίηση διευρύνεται και μεταλλάσσεται και τα διακυβεύματα αλλάζουν μορφή και αξία, η θέαση του παρελθόντος και η μορφή του στο μέλλον είναι ένα κάτοπτρο που προβάλλει τις αντανakλάσεις της σκέψης και τη δράση των τριών στοχαστών. Ειδικότερα, οι Churchill, Coudenhove-Kalergi και Monnet έζησαν ανάμεσα σε δύο αιώνες (τον 19^ο και τον 20^ο) και βίωσαν τις μεγάλες κρίσεις και μεταβάσεις του διεθνούς συστήματος της εποχής τους. Πιο συγκεκριμένα, βίωσαν τους τριγμούς του τέλους του δεύτερου πολυπολικού συστήματος (1815-1914), την πολυκύμαντη περίοδο του μεσοπολέμου (1918-1939) και την κρίσιμη αρχή του διπολικού συστήματος (1945-1989), έχοντας ταυτόχρονα εμπλοκή στους δύο παγκόσμιους πολέμους, τους πρώτους παγκόσμιους πολέμους στην ιστορία που σηματοδότησαν μια νέα εποχή παγκοσμιοποίησης αλλά και μία νέα εποχή για τις – πάντοτε εύθραυστες – ισορροπίες ισχύος⁶.

Με δεδομένο ότι η βιβλιογραφία σχετικά με το έργο και τη σκέψη των Churchill, Coudenhove-Kalergi και Monnet συνεχίζει να εμπλουτίζεται και να επεκτείνεται σε νέες οπτικές, μέσα από τις σχετικές εργασίες και συνέδρια, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη των παρατηρήσεων, στοχασμών και προτάσεων που εισήγαγαν, η επιρροή τους σε θεσμούς και μέτρα που καθιερώθηκαν κατά τον περασμένο αιώνα, πριν η παγκοσμιοποίηση καταστεί το βασικό πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάζονται οι διεθνείς σχέσεις και το πολιτικό σκηνικό⁷. Παρά τα προβλήματα που μπορεί να παρουσιάστηκαν στην υλοποίηση του πολύπλευρου και πολύμορφου έργου τους, είναι σημαντικό ότι κινήθηκαν σε διαφορετικούς τομείς που περιλαμβάνουν την πολιτική πράξη, την πολιτική σκέψη αλλά και τη συστηματική συγγραφή, έχοντας γράψει και οι τρεις αυτοβιογραφίες. Τόσο τα επιτεύγματά τους

⁵ Dingwerth and Pattberg, "Global Governance as a Perspective on World Politics", σ. 203.

⁶ Mikelis, "From Civilizing Mission to Soft Power".

⁷ Mikelis, "From Civilizing Mission to Soft Power".

κατά τη διάρκεια του βίου τους, όσο και η επικαιρότητα και η πρόσληψη του έργου τους στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο παραμένουν ζητούμενα.

Κεφάλαιο 2

Η ιστορία της παγκοσμιοποίησης και η ιστορία του όρου «παγκοσμιοποίηση»

2.1. Ιστορία και κλάδοι της παγκοσμιοποίησης

Αν και η παγκοσμιοποίηση μπήκε ως όρος σχετικά πρόσφατα στο ερευνητικό οπτικό πεδίο, έχει καταδειχθεί ότι προϋπήρχε και ενυπήρχε ως σκέψη στον πολιτικό και στρατηγικό σχεδιασμό πολλούς αιώνες πριν, ως αναπόσπαστο και αναπόδραστο κομμάτι της ανθρώπινης ιστορίας και εξέλιξης⁸.

Ο Guillem, το 2001, εξετάζοντας το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, εντοπίζει τους τομείς που χρειάζονται ακόμη περισσότερη έρευνα και τις πλευρές του φαινομένου που πρέπει να αναδειχθούν και να διερευνηθούν, σημειώνοντας ότι «η πολυπλοκότητα του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης υποδεικνύει ότι χρειάζεται ακόμη περισσότερη έρευνα που θα φωτίσει τις οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές, ακόμη και τις αισθητικές διαστάσεις της, καθώς και τις αλληλεπιδράσεις τους. Χρειάζεται έρευνα στο επίπεδο του παγκόσμιου συστήματος, του έθνους-κράτους, της βιομηχανίας, της κοινότητας και της ομάδας. Είναι τόσες πολλές οι εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης, οι αιτίες και τα αποτελέσματά της και συνεχώς χρειάζεται ο εμπλουτισμός των συνεπειών της σε ποικίλες κοινωνιολογικές παραμέτρους, όπως τα οργανωτικά της μοτίβα, οι δομές εξουσίας, η κοινωνική ανισότητα και τα κοινωνικά κινήματα ανάμεσα σε άλλα. Απαιτείται συγκριτική μελέτη του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, ώστε η εικόνα που έχουμε γι' αυτό να μην είναι τόσο αμφιλεγόμενη όσο το φαινόμενο το ίδιο»⁹. Αυτού του είδους η έρευνα που στηρίζεται στο παρόν και προσβλέπει στο μέλλον έχει πολλά να ωφεληθεί, όπως όλα τα ερευνητικά πεδία και από τις περιδιαβάσεις στις πολιτικές προσωπικότητες του παρελθόντος με τις οπτικές γωνίες της εποχής μας.

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση του ιστορικού πλαισίου της έννοιας της παγκοσμιοποίησης έχει η μελέτη της εξέλιξης της κρατικής οργάνωσης κατά την περίοδο της σύγχρονης εποχής. Στα πλαίσια των διεθνών συστημάτων και της τεχνολογίας της εποχής του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, η απόλυτη και αποκλειστική κυριαρχία μπορεί να θεωρούνταν δεδομένη, παρά το σύνολο των διεθνών

⁸ Κουσκουβέλης, *Διεθνείς Σχέσεις*, σ. 116.

⁹ Mauro F. Guillem, "Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature", σ. 255-256.

αλληλεπιδράσεων της εποχής. Κατά την περίοδο αυτή, τα καθορισμένα σύνορα μεταξύ κρατών φυλάσσονταν από τους στρατούς των μοναρχών, η δυνατότητα άσκησης επιρροής περιορίζονταν κατά κύριο λόγο στο εσωτερικό του κράτους, ενώ η κύρια δυνατότητα άσκησης ισχυρής επιρροής στο εξωτερικό ήταν μέσω της απειλής του πολέμου, παρά το γεγονός δηλαδή ότι υπήρχαν κράτη ο τρόπος άσκησης της εξουσίας είχε πολλά κοινά ακόμη με την εποχή στην οποία αναφέρεται ο Machiavelli. Στην ουσία, το κράτος ήταν ερμητικά κλεισμένο προς το εξωτερικό και είχε τη δυνατότητα να επικοινωνεί με αυτό ανάλογα με τις διαθέσεις του. Επρόκειτο για ένα κράτος το οποίο ο John Hertz παρομοιάζει με «όστρακο» - εικόνα που ενισχύεται από τις μορφές αμυντικής οργάνωσης του κράτους (σύνορα, οχυρά) και τις επικρατούσες μορφές πολέμου (πόλεμος στα σύνορα, περιορισμένοι κίνδυνοι για τον πληθυσμό στα μετόπισθεν, προέλαση και κατάκτηση).

Η κατάσταση όμως άρχισε να αλλάζει από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και καθοριστικός παράγοντας αυτής της αλλαγής είναι η εμφάνιση του αεροπορικού όπλου. Ουσιαστικά πλέον το κράτος γίνεται διαπερατό και οι πληθυσμοί στο εσωτερικό των κρατών γίνονται προοδευτικά αιχμάλωτοι στα χέρια των αντιπάλων. Το φαινόμενο της κατάλυσης του κράτους «όστρακου» θα λάβει παγκόσμιες διαστάσεις κατά την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και θα κορυφωθεί με την ανάπτυξη των διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων, την κατάκτηση του διαστήματος και την ανάδυση της εποχής της πληροφορίας, που η διαστημική τεχνολογία και η τεχνολογία της πληροφορικής κατέστησαν εφικτή.

Παράλληλα, η διαπερατότητα των κρατών ενισχύθηκε και από τη ραγδαία ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και των νομισματικών συναλλαγών, σε ορισμένες τουλάχιστον περιοχές του πλανήτη. Η εξέλιξη της τεχνολογίας στον τομέα των μεταφορών και επικοινωνιών έθεσε τέρμα στην απομόνωση παραδοσιακά κλειστών κρατών, όπως ήταν η Αλβανία ή και άλλα κομμουνιστικά κράτη κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Στο σύγχρονο διεθνές σύστημα συνυπάρχουν ο ανταγωνισμός με τη συνεργασία και την αλληλεξάρτηση. Η τελευταία, με τη σειρά της, απορρέει από τις αυξημένες εμπορικές, οικονομικές και πολιτισμικές συναλλαγές και συντείνει στη δημιουργία διεθνών θεσμών διακρατικής ή υπερεθνικής συνεργασίας. Με τη σειρά της η τελευταία οδηγεί στην υπερεθνική ολοκλήρωση, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμά της στα καθ' ημάς τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στα πλαίσια της πορείας για την υπερεθνική ολοκλήρωση, τα κράτη παραχωρούν τμήματα της εθνικής κυριαρχίας τους στον νέο υπερεθνικό φορέα, οδηγούμενα έτσι προοδευτικά και αντίθετα με το αξίωμα του ρεαλισμού σε ένα είδος εκχώρησης των εξουσιών τους, δηλαδή της πεμπτουσίας της ύπαρξής τους, ώστε να δημιουργήσουν ένα νέο κράτος. Όμως πρέπει να σημειωθεί πως ταυτόχρονα το

σημερινό σύγχρονο δυτικό κράτος παραχωρεί αρμοδιότητές του και προς τα κάτω, δηλαδή σε φορείς στο εσωτερικό του, όπως και στην αυτοδιοίκηση πρώτου (δήμου και κοινότητες), δεύτερου (νομαρχίας) και τρίτου βαθμού (περιφέρειες).

Από το 1990 και εξής κυριάρχησαν οι συζητήσεις για την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και της πληροφορίας, η οποία, σύμφωνα με τους θεωρητικούς και πολιτικούς οπαδούς της, οδηγεί στην κατάργηση ή τουλάχιστον σε μία σοβαρή υποχώρηση της επιρροής του σύγχρονου κράτους. Αυτή δεν είναι η πρώτη φορά που το συγκεκριμένο επιχείρημα προωθείται. Αντίστοιχο επιχείρημα είχε προωθηθεί και στα τέλη της δεκαετίας του 1970, όταν στη θεωρητική συζήτηση, τόσο θεωρητικά όσο και πολιτικά, ακόμη κυριαρχούσε η έννοια της αλληλεξάρτησης. Και σε εκείνη την εποχή, όπως σήμερα, στην εποχή των επιχειρημάτων υπέρ της παγκοσμιοποίησης, είχε υποστηριχθεί ότι οι λαοί βρίσκονταν πλέον τόσο κοντά ο ένας στον άλλο, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για το παγκόσμιο χωριό, το οποίο πάνω στο μοναχικό «διαστημόπλοιο» Γη ταξιδεύει στο σύμπαν.

Ωστόσο, τα παραπάνω θέτουν ορισμένα ερωτηματικά: θα μπορούσε να σταθεί το επιχείρημα ότι τα κράτη έχουν υποχωρήσει σε τέτοιο βαθμό και οι λαοί συνδέονται τόσο ισχυρά, που να μπορεί όντως να υπάρξει το λεγόμενο «παγκόσμιο χωριό»; Επιπλέον, αποτελεί η παγκοσμιοποίηση γεγονός και το κράτος μία οργάνωση με χαρακτηριστικά δεινόσαυρου; Την καλύτερη απάντηση στην εποχή της αλληλεξάρτησης έδωσε ο Karl Holsti με ένα άρθρο που είχε τον μαχητικό τίτλο “The necrologists of international relations”¹⁰. Κατέληξε πως, ασφαλώς, υπήρχαν στενότερες σχέσεις μεταξύ των κρατών, αλλά και πως το κράτος διατηρούσε το ρόλο του. Αυτό φαίνεται σε σημαντικό βαθμό ότι ισχύει και σήμερα, καθώς η παγκοσμιοποίηση είναι φαινόμενο που αφορά κυρίως αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες του πλανήτη. Σε κάποιους τομείς πράγματι τα κράτη δεν ασκούν εύκολα ή τον ίδιο βαθμό ελέγχου σε ανθρώπους, ομάδες και δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα στην προσωπική και κοινωνική ζωή αλλά και στο χρηματοπιστωτικό πεδίο. Σε άλλους τομείς βέβαια, είναι ουσιαστικά τα μόνα που μπορούν να ελέγξουν και να κινητοποιήσουν συντελεστές ισχύος, όπως για παράδειγμα στο πεδίο της άμυνας. Σύμφωνα με τον Robert Gilpin, ο ρόλος του κράτους παραμένει σημαντικός καθώς οι εθνικές πολιτικές και οι εθνικές οικονομίες είναι οι βασικοί παράγοντες που καθορίζουν τις οικονομικές σχέσεις. Εκφράζοντας τη διαφωνία του με πολλά σύγχρονα συγγράμματα για την παγκόσμια οικονομία, διατυπώνει την άποψη ότι το

¹⁰ K. J. Holsti, “The Necrologists of International Relations”, 1985.

έθνος-κράτος παραμένει ο κυρίαρχος δρων τόσο στις εγχώριες όσο και στις διεθνείς οικονομικές υποθέσεις¹¹.

Παρόμοια άποψη διατύπωσε και ο πανεπιστημιακός και πρώην υφυπουργός Άμυνας (1994-5) επί προεδρίας Κλίντον, Joseph S. Nye. Θεωρεί ότι οι ΗΠΑ και τα άλλα μεγάλα κράτη, ενώ μπορεί να ελέγχουν τα στρατιωτικά και οικονομικά ζητήματα καθώς και τους διεθνείς οργανισμούς, δεν είναι εύκολο να ελέγξουν τον ιδιωτικό και μη κρατικό τομέα αλλά και την κοινωνία των πολιτών. Εντούτοις, ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, εμφανίστηκαν δημοσιογραφικά ή και οιοιδήποτε επιστημονικά κείμενα που κινούνται στα όρια της υπερβολής, στα οποία κυρίως Αμερικανοί συγγραφείς επιχειρούν να καταδείξουν πόσο ανίσχυρο είναι το κράτος και αδύναμο να αντιμετωπίσει προκλήσεις από μη κυβερνητικές οργανώσεις. Είναι προφανές ότι υποτιμούν την αντίδραση των κρατών, όπως αυτή εκδηλώθηκε με τις επιχειρήσεις των ΗΠΑ και των συμμάχων τους στο Αφγανιστάν αλλά και με τη συμπεριφορά της Ρωσίας και της Κίνας στο συγκεκριμένο θέμα. Επομένως, πράγματι δεν υπάρχει απολύτως κυρίαρχο κράτος, όπως φάνηκε ήδη από την εποχή της ενεργειακής κρίσης της δεκαετίας του 1970, τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις της δεκαετίας του 1990 και με την επίθεση κατά των δίδυμων πύργων της Νέας Υόρκης την 11^η Σεπτεμβρίου 2001. Το βέβαιο είναι ότι υπάρχουν κράτη τα οποία είναι άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο κυρίαρχα¹².

Προκειμένου να αποσαφηνίσουμε περαιτέρω τους σχετικούς όρους, θα πρέπει να σημειώσουμε κατ' αρχάς ότι οι έννοιες της παγκοσμιοποίησης και της αλληλεξάρτησης δεν είναι ακριβώς παράλληλες. Η *αλληλεξάρτηση* αναφέρεται κατά βάση σε μία κατάσταση, μία συνθήκη πραγμάτων. Μπορεί να εντείνεται, όπως έχει αποδειχθεί σε διάφορες εκφάνσεις της μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ή μπορεί να υποχωρεί, όπως συνέβη, σε οικονομικό τουλάχιστο επίπεδο, κατά τη διάρκεια της μεγάλης Ύφεσης του 1930¹³.

Η ίδια όμως η έννοια της *παγκοσμιοποίησης* εμπεριέχει το στοιχείο της αύξησης και μια πορεία επέκτασης σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό. Παρόλα αυτά οι αναλυτές δεν θα πρέπει να υποθέτουν ότι ο,τιδήποτε, είτε η χρηματιστηριακή αγορά ή οτιδήποτε άλλο στο οποίο αναφέρεται η παγκοσμιοποίηση, θα παρουσιάζει μια αέναα ανοδική πορεία. Συνεπώς, ο ορισμός μας δεν θα πρέπει να ξεκινά από την παγκοσμιοποίηση, αλλά από την «παγκοσμιότητα», η οποία αποτελεί μία κατάσταση, μία πραγματικότητα¹⁴.

¹¹ Κουσκουβέλης Ηλ., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, σ. 115.

¹² Ο.π., σελ. 113-119.

¹³ Keohane and Nye, *Power and Interdependence*, σ. 225.

¹⁴ Keohane and Nye, *ό.π.*, σ. 225.

Έτσι, ως «παγκοσμιότητα» ορίζεται μία κατάσταση του κόσμου, η οποία περιλαμβάνει δίκτυα αλληλεξάρτησης σε πολλαπλές διηπειρωτικές διαστάσεις που συνδέονται μέσω ροών και επιρροών κεφαλαίων και αγαθών, πληροφοριών και ιδεών, λαών και ισχύος, όπως και περιβαλλοντικά και βιολογικά σχετικών ουσιών (όπως η όξινη βροχή παθογόνων). Η «παγκοσμιοποίηση» και «αποπαγκοσμιοποίηση» αναφέρεται στην αύξηση ή στην κατάπτωση της παγκοσμιότητας¹⁵.

Επιπλέον, η παγκοσμιότητα είναι μια μορφή αλληλεξάρτησης με δύο διακριτά χαρακτηριστικά. Αφενός, δεν αναφέρεται σε μεμονωμένους συνδέσμους, αλλά σε συνθετότερα δίκτυα σχέσεων και συνδέσεων. Για παράδειγμα, η αλληλεξάρτηση μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας είναι μια πτυχή της παγκοσμιότητας, αλλά δεν συνιστά από μόνη της παγκοσμιότητα¹⁶. Επιπλέον, ένα παγκόσμιο δίκτυο σχέσεων δεν εκτείνεται μόνο σε περιφερειακά δίκτυα, αλλά έχει διηπειρωτικό χαρακτήρα, οδηγώντας σε μια «μείωση των αποστάσεων» στο παγκόσμιο περιβάλλον. Παρόλο που η έννοια της απόστασης είναι κάτι σχετικό και δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με τη γεωγραφική απόσταση, η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στη μείωση της απόστασης σε μεγάλη κλίμακα.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό στοιχείο είναι ότι τόσο η αλληλεξάρτηση όσο και η παγκοσμιοποίηση είναι πολύπλευρα φαινόμενα. Πολλές φορές χαρακτηρίζονται αποκλειστικά με οικονομικούς όρους, σαν να καθορίζονται αποκλειστικά από τις μεταβολές της παγκόσμιας οικονομίας, όμως και οι άλλες πτυχές της παγκοσμιοποίησης είναι εξίσου σημαντικές¹⁷.

Όπως είναι, ίσως, αναμενόμενο, ο παλαιότερος τύπος παγκοσμιοποίησης είναι η «περιβαλλοντική». Η περιβαλλοντική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στο μεγάλων αποστάσεων ταξίδι υλικών και βιολογικών ουσιών στην ατμόσφαιρα ή τους ωκεανούς που έχουν αντίκτυπο στην ανθρώπινη υγεία και ευημερία. Ένα μέρος της περιβαλλοντικής παγκοσμιοποίησης είναι τελείως φυσικό, όμως μεγάλο μέρος της τρέχουσας αλλαγής είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα, η αλλαγή των κλιματικών και περιβαλλοντικών συνθηκών επηρεάζει τη μετανάστευση των πληθυσμών εδώ και δεκάδες χιλιάδες χρόνια.

Η «βιολογική» παγκοσμιοποίηση είναι επίσης μια από τις σημαντικότερες εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης. Η πρώτη πανδημία ευλογιάς που εμφανίστηκε στην Αίγυπτο το 1350 π.Χ. έφτασε πολλούς αιώνες αργότερα στην Κίνα και στη συνέχεια στην Ευρώπη, την Αμερική και την Αυστραλία. Η μαύρη πανώλη που

¹⁵ Keohane and Nye, ό.π., σ. 225.

¹⁶ Keohane and Nye, ό.π., σ. 226.

¹⁷ Keohane and Nye, ό.π., σ. 227.

ξεκίνησε από την Ασία, σκότωσε μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Ευρώπης. Αργότερα οι Ευρωπαίοι έφεραν ιούς στον Νέο Κόσμο που σκότωσαν σχεδόν ολοκληρωτικά τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Ωστόσο, η περιβαλλοντική παγκοσμιοποίηση δεν έχει μόνο αρνητικές συνέπειες. Η εισαγωγή τροφίμων από το Νέο Κόσμο ωφέλησε ιδιαίτερα τον Παλιό Κόσμο.

Μια άλλη μορφή παγκοσμιοποίησης είναι η λεγόμενη «στρατιωτική» παγκοσμιοποίηση, όπως έχει ιστορικά τεκμηριωθεί ήδη από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την ίδρυση μιας αυτοκρατορίας που εκτεινόταν σε τρεις διαφορετικές ηπείρους. Η στρατιωτική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται σε αλληλεξαρτώμενα δίκτυα μεγάλων αποστάσεων, στα οποία χρησιμοποιείται βία ή η απειλή και υπόσχεση βίας. Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι η «ισορροπία του τρόμου» μεταξύ των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η οποία οδήγησε σε παγκόσμιες συμμαχίες, ενώ ταυτόχρονα, η μία πλευρά θα μπορούσε να έχει καταστρέψει την άλλη με διηπειρωτικούς πυραύλους.

Φυσικά, στη σύγχρονη εκδοχή της παγκοσμιοποίησης, κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν οι μετακινήσεις αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων σε μεγάλες αποστάσεις, καθώς και οι πληροφορίες που συνοδεύουν το εμπόριο και όλα μαζί συνθέτουν την οικονομική παγκοσμιοποίηση. Σχετίζεται επίσης με την διαχείριση των διαδικασιών που συνδέονται με αυτές τις ροές. Έτσι, η παγκοσμιοποίηση ορίζεται από κάποιους οικονομολόγους ως «η μεταφορά τεχνολογίας και κεφαλαίου από χώρες με υψηλούς μισθούς σε χώρες με χαμηλούς μισθούς και η συνακόλουθη αύξηση των εξαγωγών του Τρίτου Κόσμου»¹⁸.

Από την άλλη πλευρά, ίσως η κυρίαρχη μορφή παγκοσμιοποίησης, αλλά και από τις πιο δύσκολες στην περιγραφή και το χαρακτηρισμό τους, είναι η διάδοση των ιδεών και της πληροφορίας. Οι μεγαλύτερες από τις θρησκείες του κόσμου έχουν εξαπλωθεί εδώ και δύο χιλιετίες σε τεράστιες αποστάσεις, και πλέον στην εποχή του διαδικτύου εξαπλώνονται και άλλες θρησκείες ή συστήματα ιδεών που παρέμεναν πιο περιορισμένα γεωγραφικά σε προηγούμενες εποχές. Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο εντάσσεται και η «κοινωνική και πολιτιστική» παγκοσμιοποίηση, η οποία και περιλαμβάνει την κίνηση ιδεών, πληροφοριών και εικόνων, καθώς και των ανθρώπων που τις μεταφέρουν. Η μίμηση των εθίμων μια κοινωνίας από μία άλλη είναι μια από τις πτυχές της κοινωνικής παγκοσμιοποίησης, αλλά ταυτοχρόνως η κοινωνική παγκοσμιοποίηση έχει ακολουθήσει πολλές φορές την στρατιωτική και οικονομική παγκοσμιοποίηση, καθώς οι ιδέες, οι πληροφορίες και οι άνθρωποι

¹⁸ Αυτό ήταν πολύ πρώιμο ορατό στη Μεγάλη Βρετανία, όπως θα καταδειχθεί στο κεφάλαιο για τον Churchill και την αναφορά στην οικονομική παρακμή του Dundee, λόγω του ανταγωνισμού με τα φτηνά εργατικά χέρια που παρείχε η Ινδία.

ακολουθούν στρατούς και οικονομικές ροές. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η συνείδηση των ατόμων επηρεάζεται από την κοινωνική παγκοσμιοποίηση στο πιο θεμελιώδες επίπεδο της.

2.2. Πρόδρομες μορφές της παγκοσμιοποίησης κατά τον 20^ο αιώνα

Αυτό που μπορούμε να περιγράψουμε ως πρόδρομο της παγκοσμιοποίησης κατά τον 20 αιώνα σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τη γεωπολιτική, το χωρικό δηλαδή έλεγχο εδαφών και πλουτοπαραγωγικών πηγών και των δυνατοτήτων που αυτά παρέχουν. Αυτές τις συνθήκες βίωσαν και διαχειρίστηκαν οι Churchill, Coudenhove-Kalergi και Monnet, με τη δράση και το έργο τους να εντάσσεται στην εποχή του ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων και της αναζήτησης και κυριαρχίας πηγών εισοδήματος σε διεθνές επίπεδο¹⁹. Συνεπώς, η σκέψη τους ως «αρχιτέκτονες διαφόρων μορφών παγκόσμιας τάξης» εστιάζεται στις σχέσεις εξουσίας και ιδεών (ιδιαίτερα του Coudenhove-Kalergi) και των αγορών ως κοινωνικών κατασκευών, που διαμορφώνονται από ποικίλους παράγοντες και αλληλεπιδρούν με τις πολιτικές αποφάσεις²⁰.

Αν και ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι Μαρξ και Έγκελς σημειώνουν την κατάρρευση των παλαιών εθνικών βιομηχανιών, αναγνωρίζουν ταυτόχρονα ότι η αστική εκμετάλλευση της παγκόσμιας αγοράς έχει προσδώσει έναν κοσμοπολιτικό χαρακτήρα στην παραγωγή και κατανάλωση κάθε χώρας. Ο Τρότσκι, από τη μεριά του, είχε υποστηρίξει ήδη από το 1928 ότι οι πιο αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις, με την ευρύτερη εφαρμογή του εξηλεκτρισμού και τις εξελίξεις της χημείας, όπως διαμόρφωναν τη βιομηχανική παραγωγή, δεν είναι συμβατές με τα εθνικά σύνορα. Αλλά και οι νεοφιλελεύθεροι της Σχολής της Γενεύης πίστευαν ότι η προσκόλληση στην εθνική κυριαρχία και αυτονομία ήταν το «κεφαλαιώδες αμάρτημα του 20^{ου} αιώνα».

Ο Keynes ήδη από το 1914 αναφέρθηκε στην παγκόσμια εποχή που τελείωνε με τα εξής λόγια: «Ένας κάτοικος του Λονδίνου (μίας ορισμένης κοινωνικής τάξης) μπορούσε να κάνει μία τηλεφωνική παραγγελία, πίνοντας το πρωινό του τσάι στο κρεβάτι, για διάφορα προϊόντα από ολόκληρο τον κόσμο... και σε έναν εύλογο χρόνο να περιμένει να φτάσουν στο κατώφλι του... Μπορούσε να εξασφαλίσει ... οικονομικά και βολικά μέσα μεταφοράς σε οποιαδήποτε χώρα ή κλίμα χωρίς διαβατήριο ή άλλη τυπικότητα». Ο Keynes έβλεπε τις θετικές πλευρές της

¹⁹ M. Lang, «Review on Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century» by Brian W. Blouet, *Journal of World History*, σ. 405.

²⁰ M. Lang, ό.π., σ. 406.

παγκοσμιοποίησης, ως όχημα προόδου και υπερκέρασης του στενού και τοπικού με την αύξηση της σύνδεσης των αγορών και των ατόμων και τη διευκόλυνση που παρείχαν στο παγκόσμιο εμπόριο και τις επενδύσεις. Και ο Mackinder ήδη από το 1904 είχε υποστηρίξει ότι μετά τον Κολόμβο και τις εξερευνήσεις καθώς και με τη βελτίωση των συγκοινωνιών ο κόσμος άλλαζε ριζικά²¹. Ο ίδιος ο Kobrin, αφού έχει σταχυολογήσει και αξιολογήσει τις απόψεις των παραπάνω, καταλήγει στη διαπίστωση ότι τον 21^ο αιώνα με την ψηφιακή επανάσταση, τη μαζική μεταφορά εμπορευμάτων και την εξέλιξη της αεροναυτιλίας πολλοί κάτοικοι των αναπτυσσόμενων χωρών μπορούν να παραγγείλουν προϊόντα από όλο τον κόσμο και να τα έχουν στην πόρτα τους σε δύο μόλις ημέρες.

Πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι η σε κάποιο βαθμό παγκοσμιοποιημένη οικονομία του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} έχασε τη δυναμική της με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και ουσιαστικά εξαερώθηκε με την κατάρρευση των αγορών το 1929. Επιπλέον, η θέσπιση ευρείας έκτασης δασμών από τις Η.Π.Α. τη δεκαετία του 1930 επισημάνθηκε ως σφάλμα από τους περισσότερους οικονομολόγους και ανατράπηκε, βέβαια, στη συνέχεια στα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής του Roosevelt αλλά και με τη θέσπιση της Χάρτας του Ατλαντικού το 1941 από τους Roosevelt και Churchill, οπότε και επισημάνθηκε ότι θεμελιώδες στοιχείο της μεταπολεμικής διεθνούς συνεργασίας θα έπρεπε να αποτελέσει η μείωση των δασμών.

Μετά τη λήξη του πολέμου, η θέσπιση της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT)²², παρά τις αντιδράσεις,

²¹ S. J. Kobrin, «How globalization became a thing that goes bump in the night», *Journal of International Business Policy Corporation*, 2020.

²² Όπως επισημαίνει ο Nugent, «η οικονομική αλληλεξάρτηση προέκυψε κυρίως από χαρακτηριστικά της μετά το 1945 εποχής, όπως η γεωμετρική αύξηση του όγκου των παγκόσμιων εμπορικών συναλλαγών, και η διεθνοποίηση της παραγωγής, στην οποία κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισαν οι πολυεθνικές εταιρείες. Ως συνέπεια της αλληλεξάρτησης, πολλά και ποικίλα οικονομικά και χρηματοοικονομικά ζητήματα δεν είναι πλέον δυνατό να περιορίζονται εντός των εθνικών συνόρων, και πράγματι από πολλές απόψεις έχουν πάψει τα ζητήματα αυτά να σχετίζονται με γεωγραφικά σύνορα. Τα κράτη είναι συνεχώς πιο ευάλωτα απέναντι στα εξωτερικά γεγονότα και δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να ενεργήσουν μεμονωμένα. Πρέπει να ανταλλάσσουν απόψεις, να συνεργάζονται, ακόμη και να συνενώνονται, όπως θα υποστήριζαν ορισμένοι, προς όφελος της διεθνούς και της εθνικής οικονομικής σταθερότητας και ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, όταν θεωρηθεί ότι ένα πρόβλημα απαιτεί πραγματικά διεθνή οικονομική προσπάθεια για την επίλυσή του, τα περισσότερα κράτη της Δυτικής Ευρώπης δείχνουν πρόθυμα να προσπαθήσουν να βρουν λύσεις στο επίπεδο αυτό: στο ΔΝΤ, στην GATT και στον διάδοχό της, τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ), στην Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών και αλλού. Όταν μια περιφερειακή λύση κριθεί καταλληλότερη ή πιο πρακτική, επιδιώκονται διακανονισμοί σε επίπεδο Δυτικής Ευρώπης». (Αυτό δηλαδή που οι υπό εξέταση στοχαστές πρότειναν σε εποχές χειμαζόμενες από πολέμους, τώρα κατέληξε να θεωρείται αυτονόητο). « Η οικονομική αλληλεξάρτηση ωστόσο, δεν είναι το μόνο χαρακτηριστικό της σύγχρονης αλληλεξάρτησης. Η πρόοδος στον τομέα των επικοινωνιών και των ταξιδιών ενέταξε στα θέματα που συζητούνται σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο ζητήματα τα οποία πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν υπήρχαν ή

αποτελέσει τη βάση για ένα παγκόσμιο σύστημα οικονομικής συνεργασίας, έως τη δημιουργία του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου (World Trade Organization, WTO) το 1995. Σημειώνεται ότι μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, αποτελούσε γενική παραδοχή ότι η παγκοσμιοποιημένη οικονομία έχει θετικό αποτέλεσμα ως προς τη συνολική βελτιστοποίηση της παραγωγής και διάθεσης των οικονομικών πόρων, σε σημείο που η οικονομία να βρίσκεται ένα βήμα μπροστά από την πολιτική, με τη δεύτερη να πρέπει να παρακολουθήσει την εξέλιξη της οικονομίας, όπως παρατηρεί ο Habermas. Στον 21^ο αιώνα βέβαια, η έμφαση δίνεται στην αποτελεσματικότητα της δικτύωσης της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς η συνέργεια της ψηφιακής επανάστασης με την έκρηξη των μεταφορών επιτρέπει τη διάσπαση της αλυσίδας των αγαθών σε μικρότερα τμήματα ή εργασίες, οι οποίες θα μπορούσαν να διεξαχθούν σε γεωγραφικά απομακρυσμένες περιοχές του πλανήτη²³. Ο Kobrin καταλήγει στο ότι στην υφιστάμενη εκδοχή της παγκοσμιοποίησης, καθετί σχεδιάζεται με προοπτική να καταστεί διασυνδεδεμένο. «Τουρίστες και τρομοκράτες, όπλα και ναρκωτικά, ..., αλγόριθμοι, μηνύματα και επιδημίες, ..., ταξιδεύουν διαμέσου των συνόρων, και διαμορφώνουν, απολαμβάνουν ή υποφέρουν τις συνέπειες της σύγχρονης ιστορικής πραγματικότητας στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης»²⁴.

Είναι τόσο σύνθετη η αλληλεξάρτηση στον παγκόσμιο χάρτη ώστε στα πλαίσια της διεθνούς συνεργασίας που επιτυγχάνεται και μέσω των διεθνών καθεστώτων (και των διεθνών οργανισμών που εντάσσονται σε αυτά), είναι αναγκαία και η μελέτη της παγκόσμιας διακυβέρνησης²⁵. Ζητήματα τόσο ετερογενή όσο και παγκόσμια όπως η φτώχεια, η κλιματική αλλαγή και η εκτεταμένη βία εναντίον αμάχων δεν μπορούν να λυθούν μόνο από τη δράση μεμονωμένων πάμπλουτων μεγαλοεπιχειρηματιών ούτε από ακτιβιστές ούτε από διεθνικά κοινωνικά δίκτυα. Συνεπώς, χρειάζεται να αναγνωρίσουμε τα όρια της παγκόσμιας διακυβέρνησης η οποία, χωρίς μία παγκόσμια κυβέρνηση, πρέπει να αντιμετωπίσει τα ζητήματα μίας διεθνούς κοινωνίας. Η παγκόσμια διακυβέρνηση είναι μία προσπάθεια ανάκτησης πολιτικής επιρροής προκειμένου να αναδιαμορφωθεί το θεσμικό πλαίσιο της παγκόσμιας πολιτικής και ως τέτοια δεν συνιστά μία αντίπαλη ροπή στην παγκοσμιοποίηση, αλλά μία συνιστώσα της. Αναδεικνύεται συνεπώς η ανάγκη να επανεξεταστεί το παρελθόν με τα νέα ερευνητικά εργαλεία, που μας παρέχει η έννοια

θεωρούνταν καθαρά εσωτερικού χαρακτήρα. Σήμερα όλοι γνωρίζουν ότι η ορθή διαχείριση των ζητημάτων αυτών απαιτεί την αντιμετώπισή τους σε διακρατικό επίπεδο», σ. 53.

²³ S. J. Kobrin, «How globalization became a thing that goes bump in the night», *Journal of International Business Policy corporation*, 2020.

²⁴ Fisher, *Globalization, and its Challenges*, σ. 2.

²⁵ Κουσκουβέλης Ηλ., *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 450-458

της παγκόσμιας διακυβέρνησης, όπως συναρθρώνεται με την έννοια της παγκοσμιοποίησης²⁶.

2.3. Παγκοσμιοποίηση και Παγκόσμια Διακυβέρνηση

Προκειμένου να κατανοήσουμε την ουσία και τις προεκτάσεις ενός σύνθετου όρου όπως είναι η παγκοσμιοποίηση, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να ξεκινήσουμε από τους θεμελιώδεις ορισμούς. Καθώς είναι γενικά αποδεκτό ότι οι έννοιες αποτελούν σημαντικότερα εργαλεία στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες, πρέπει να οριστούν με ακριβή και σαφή τρόπο, προκειμένου στη συνέχεια να αρθρωθούν οι σχετικές εμπειρικές παρατηρήσεις, αλλά και μπορούν να συμπεριλάβουν νέες παρατηρήσεις, οι οποίες είναι δυνατό να προκύψουν στο μέλλον από τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων. Αυτός ο συνδυασμός δεν είναι σχεδόν ποτέ εύκολα εφικτός, είναι όμως αναγκαίος προκειμένου να επιτευχθεί ο διαχωρισμός ανάμεσα στα φαινόμενα, να οριστούν δηλαδή με τρόπο που να είναι μεταξύ τους διακριτά, αλλά και να αναδεικνύονται οι αιτίες και οι επιπτώσεις που έχουν στις ιστορικές εξελίξεις και τις κοινωνικές μεταβολές²⁷. Με αυτή την προοπτική θα εξεταστεί η σημασία και η ιστορία των όρων «παγκοσμιοποίηση», καθώς και «παγκόσμια διακυβέρνηση». Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο δεύτερος όρος δεν θα ιδωθεί ως «αντίπαλον δέος» του πρώτου, αλλά ως ένα ακόμη πρίσμα στο πλαίσιο της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων²⁸.

Η έννοια της «παγκόσμιας διακυβέρνησης» αναφέρεται κατά βάση στις συλλογικές προσπάθειες να προσδιοριστούν και να γίνουν κατανοητά τα παγκόσμια προβλήματα και διαδικασίες που βρίσκονται πέρα από τις δυνατότητες των μεμονωμένων κρατών²⁹. Ως προς το εύρος της έννοιας της «παγκόσμιας διακυβέρνησης» πρέπει να τονιστεί, όπως είναι πλέον σαφές στη σχετική βιβλιογραφία, ότι δεν αναφέρεται μόνο στη μεταψυχροπολεμική εποχή, αλλά και σε

²⁶ Dingwerth and Pattberg, "Global Governance as a Perspective on World Politics", σ. 196. Η ανάγκη της χρήσης της έννοιας προέκυψε από το ζήτημα της αντικατάστασης των εννοιών του «εθνικού» και του «διεθνικού» με το «παγκόσμιο», καθώς διαφορετικοί παράγοντες μετέχουν στη λήψη αποφάσεων για πολιτικές σε διαφορετικά επίπεδα, καθώς και την ανάγκη να υπάρξει διάκριση ανάμεσα στις πιο παραδοσιακές όψεις της διεθνούς πολιτικής σε μία μεγαλύτερη ποικιλία μηχανισμών, που αποδίδουν ευκρινέστερα την πραγματικότητα της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικής σε διαφορετικές περιοχές για τις οποίες λαμβάνονται αποφάσεις.

²⁷ Dingwerth and Patteberg, "Global Governance as a Perspective on World Politics", σ. 198.

²⁸ Ό.π., σ. 189. Εδώ επίσης αναδύεται και αναδεικνύεται κι ένα άλλο ζήτημα των Διεθνών Σχέσεων. Οι όροι χρησιμοποιούνται με διαφορετικούς τρόπους από τους ακαδημαϊκούς, αλλά και τους πολιτικούς ή όσους εφαρμόζουν πολιτικές (βλ. Weiss and Wilkinson, "Rethinking Global Governance", σ. 207).

²⁹ Weis and Wilkinson, "Rethinking Global", σ. 208.

μορφές πολιτικής οργάνωσης του κόσμου που προϋπήρχαν και σε άλλες εποχές, ότι δεν ερμηνεύει μόνο τη λειτουργία των μεγάλων κέντρων ελέγχου αλλά και πώς τα τοπικά και εθνικά συστήματα λειτουργούν καθώς επηρεάζουν, αλλά και επηρεάζονται από παγκοσμιοποιημένες δομές εξουσίας. Επίσης ότι όλες οι μορφές εξουσίας που ενυπάρχουν σε ένα σύστημα καθώς και τα συμφέροντα που επιδιώκονται, αλλά και οι ιδέες και οι συζητήσεις που απορρέουν από αυτά, επιτρέπουν στο σύστημα να εδραιωθεί, να επικρατήσει και να διαιωνιστεί. Τέλος, ο όρος «παγκόσμια διακυβέρνηση» περιλαμβάνει τις αιτίες και συνέπειες, καθώς και τις δυναμικές που αλλάζουν ένα σύστημα σε βάθος χρόνου³⁰.

Με βάση το πρόσθετο πρίσμα της παγκόσμιας διακυβέρνησης, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να οριστεί ως «μία διαδικασία που τροφοδοτείται από και καταλήγει σε αυξανόμενες διασυννοριακές ροές αγαθών, υπηρεσιών, χρημάτων, ατόμων, πληροφόρησης και κουλτούρας (Held et al.)»³¹. Ο ορισμός αυτός φαίνεται ομόλογος προς αυτό που ο J.A. Hobson ονόμασε «το πλέον αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της εποχής», την «αδιαμεσολάβητη διεπικοινωνία ατόμων, αγαθών και πληροφορίας»³².

Το στοιχείο αυτό της συνεχούς μεταλλαγής (διαδικασία, επικοινωνία) εμπεριέχεται σε όλους τους σύγχρονους ορισμούς: «η παγκοσμιοποίηση είναι μία συνεχιζόμενη διαδικασία μεγαλύτερης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις χώρες και στους πολίτες τους, είναι πολύπλοκη και πολύμορφη»³³.

Γι' αυτό μάλιστα η νεότερη βιβλιογραφία μιλάει για «ροές». Σύμφωνα με τους Jensen and Richardson, παγκοσμιοποίηση σημαίνει «μία διαλεκτική διαπάλη ανάμεσα σε δύο ασύμβατες «χωρικές λογικές» ή οπτικές θεωρήσεις... Η ουσία αυτής της εννοιολογικής σύλληψης συνιστά μία διαλεκτική ένταση ανάμεσα στην ιστορικά θεμελιωμένη λογική οργάνωση σε σχέση με το χώρο της ανθρώπινης εμπειρίας (ο χώρος των τόπων) σε αντίθεση με την παγκόσμια ροή αγαθών, συμβόλων, ανθρώπων και ηλεκτρονικών τάσεων (ο χώρος των ροών)».

Με τον όρο “space of places” («διάστημα τόπων») ο Manuel Castells εννοεί «έναν χώρο τοπικό του οποίου η μορφή, η λειτουργία και το νόημα εμπεριέχονται στα όρια της τοπικής εγγύτητας», ενώ με τον όρο “space of flows” («διάστημα

³⁰ Weis and Wilkinson, “Rethinking Global Governance? Authority, Power, Change”, σ. 207.

³¹ Guillen, *Is Globalization*, σ. 236 (Ο ορισμός ανήκει στους Held et al., 1999, σ. 16).

³² Lang Michael, “Globalization and Global History in Toynbee”, σ. 754. Ο J.A. Hobson (1858-1940) ανήκε στη χορεία των κοινωνικών επιστημόνων και διανοητών που μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου (για τον οποίο εξέφρασε ευθέως την αντίθεσή του) αναγνώρισαν την ανάδυση μίας νέας εποχής. Βλ. το έργο του «Problems of a New World” (1921).

³³ Fischer S., *Globalization and Its Challenges*, σ. 2.

ρών») νοείται ότι «οι υλικές διευθετήσεις επιτρέπουν μία συγχρονία κοινωνικών πρακτικών χωρίς να υπάρχει τοπική εγγύτητα³⁴.

2.4. Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκές Κοινότητες

Μια ιδιαίτερα σημαντική και ενδιαφέρουσα έκφανση της παγκοσμιοποίησης αποτελεί το εγχείρημα και όραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης³⁵. Μέσα από την εμπέδωση των θεσμών και μηχανισμών συνεργασίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και μετέπειτα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναδεικνύονται οι συνιστώσες της παγκοσμιοποίησης σε ένα πρωτόγνωρο στην ιστορία πείραμα, το οποίο λειτουργεί υποδειγματικά, παρά τις αντιδράσεις και τους ποικίλους τριγμούς που υφίσταται. Τα βασικά χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού οικοδομήματος περιλαμβάνουν την εμπέδωση της πολιτικής διάστασης της Ευρωπαϊκής ταυτότητας, σε συνδυασμό με μια λιγότερο ορατή αλλά υπαρκτή πολιτισμική διάσταση, την ύπαρξη μιας ισχυρής νομισματικής ένωσης και του κοινού νομίσματος, προς την κατεύθυνση μιας υπερεθνικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνονται πρωτοβουλίες προς μια κοινή υπερεθνική πολιτισμική ταυτότητα, με αναφορά και εξάρτηση από τις επιμέρους εθνικές ταυτότητες, αλλά και τη διατήρησή τους παράλληλα με μια πανευρωπαϊκή κουλτούρα που περιλαμβάνει τη γνώση και χρήση της Αγγλικής γλώσσας³⁶, μια φιλελεύθερη οπτική σε ζητήματα εκκοσμίκευσης, αλλά και εξοικείωση με τα βασικά ρεύματα και τις τάσεις στην τέχνη³⁷.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον και κομβικό στοιχείο της τρέχουσας ευρωπαϊκής εμπειρίας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης αποτελεί η σιωπηρή υιοθέτηση της

³⁴ Frapporti, σ. 43.

³⁵ Όπως επισημαίνει ο Μακρής: «Το εγχείρημα ή το όραμα (για άλλους) της Ενωμένης Ευρώπης, συνεπώς, αν όλα αυτά ανταποκρίνονται στη μεταπολεμική ιστορική πραγματικότητα, στρατηγική, πολιτική και διεθνολογική, δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο ως το πρόταγμα ενός δήθεν αυτόνομου γαλλο-γερμανικού άξονα, χωρίς, δηλαδή, την κρίσιμη συμβολή κάποιας εξωτερικής εξισορρόπησης (external balancing), από την πλευρά της Αγγλίας ή των ΗΠΑ (στοιχείο παγκοσμιοποίησης της ΕΕ) (με στόχο, ιστορικά, την εξισορρόπηση του γερμανικού αναθεωρητισμού), συνυπολογίζοντας βέβαια εδώ, και τις ανικανότητες, τις παλινωδίες ή τις αβελτηρίες των σύγχρονων γάλλων πολιτικών ηγετών σε αυτό το κρίσιμο επιμέρους γεωπολιτικό δόγμα/άξονα εντός των ευρωπαϊκών κρατικών συνόρων, εφόσον η ίδια η Ευρώπη, από οντολογική, ή ακόμη και ηθική σκοπιά, είναι, αν μη τι άλλο, στρατηγικό προϊόν του ευρωατλαντικού βάρους ισχύος, που δεν αποτέλεσε παρά ένα πεδίο έμπνευσης του Winston Churchill για το μεταπολεμικό μέλλον της ευρωπαϊκής ηπείρου και, κατ' επέκταση, βέβαια, του πλανήτη συνολικά». Βλ. Μακρής, «Αυταρχισμός, Δημοκρατία και Ηγεμονισμός, Μια δομική ανάλυση του Brexit», σ. 888-889.

³⁶ Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναδειχθεί σε ποιο βαθμό ο Churchill πρότεινε και υποστήριξε τη συνεργασία των αγγλόφωνων λαών ως εργαλείο για την οικοδόμηση της παγκόσμιας συνεργασίας και της ειρήνης (και της διατήρησης της «πολιτισμικής ηγεμονίας» της Βρετανίας, που μεταπολεμικά είχε απωλέσει την οικονομική της ισχύ και, συνεπώς, και μέρος της επιρροής της στη διεθνή πολιτική).

³⁷ Mikelis, *From Civilizing Mission to Soft Power?*

Αγγλικής γλώσσας ως *lingua franca*. Σε μια πρώτη ανάγνωση, το γεγονός αυτό μπορεί να αντικατοπτρίζει και να ανάγεται στην ισχυρή επιρροή των Η.Π.Α., ωστόσο έχει διαμορφωθεί ως μια νέα πραγματικότητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ως μέσο επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης Ευρωπαίων πολιτών σε έναν ευρύτατα διασυνδεδεμένο κόσμο, που μπορεί να μην κατέχουν άλλη ξένη γλώσσα πλην της Αγγλικής. Επιπλέον, οι ευρωπαϊκές πολιτικές ταυτότητας εξελίσσονται και μεταλλάσσονται δυναμικά, αντικατοπτρίζοντας μια Ευρώπη που λειτουργεί λιγότερο πλέον ως πόλος πολιτισμού και περισσότερο ως υπόδειγμα εξάσκησης «ήπιας ισχύος», με καθοριστικό αποτύπωμα στις διεθνείς σχέσεις. Αν και η πολιτισμική επιρροή εξακολουθεί να ισχύει, η επίτευξη της ήπιας ισχύος διατυπώνεται πλέον πιο έντονα σε ευρωκεντρικό επίπεδο, τόσο σε επίπεδο μεμονωμένων κρατών όσο και της Ένωσης συνολικά, και προσφέρει συγκριτικό πλεονέκτημα στο παίγνιο της διεθνούς πολιτικής, τη στιγμή που στη μεταψυχροπολεμική εποχή η χρήση των εργαλείων της πολιτισμικής επιρροής και της ήπιας ισχύος είναι ασύμμετρα, πολυεπίπεδη και ασκείται από πλήθος διαφορετικών παραγόντων³⁸.

Ένα επιπλέον ισχυρό χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής εμπειρίας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης είναι το ιδιαίτερα πλούσιο ιστορικό και πολιτισμικό βάρος και η αντίστοιχη κληρονομιά. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται στην εξέλιξη των θεσμών και λειτουργιών της Ένωσης, όπου και είναι εμφανής ο συγκερασμός και η συμπερίληψη τοπικών, υπερ-τοπικών αλλά και εθνικών ή ευρύτερων ταυτοτήτων και πολιτισμικών στοιχείων, καθώς και η ενσωμάτωση όλων αυτών προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας ενιαίας ευρωπαϊκής ταυτότητας και εμπέδωσης της κοινής λειτουργίας, σε υπέρβαση της θεώρησης του εθνικού κράτους ως κύριου άξονα αναφοράς³⁹.

Ο Stefan Zweig αποδίδει το κοσμοπολιτικό πανευρωπαϊκό κλίμα της εποχής, όπως βέβαια το εισέπρατταν οι διανοούμενοι κι οι αστοί⁴⁰. Οι άνθρωποι που πλέον ταξίδευαν με τρένα, διάβαζαν εφημερίδες και μπορούσαν να επικοινωνήσουν με

³⁸ Mikelis, *From Civilizing Mission to Soft Power?*

³⁹ ό.π. σ. 80. Στο ίδιο πλαίσιο της πολιτισμικής διπλωματίας και της διασύνδεσής της με την πολιτική και με την οικονομία πρέπει να ιδωθούν οι συμφωνίες Blum – Byrnes 1946, στις οποίες - από την πλευρά της Γαλλίας - καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε ο Monnet. Οι συμφωνίες αυτές αφορούσαν ευνοϊκό δάνειο για τη Γαλλία 650 εκ. με αντάλλαγμα το άνοιγμα των κινηματογραφικών αιθουσών της στις ταινίες από τις ΗΠΑ και έγινε δεκτή με διαμαρτυρίες και πολυπληθείς διαδηλώσεις 1948 από την πλευρά του καλλιτεχνικού κόσμου της Γαλλίας, αφού ο κινηματογράφος μετά τους σιδηροδρόμους ήταν η δεύτερη βιομηχανία με βάση τον αριθμό εργαζομένων που απασχολούσε. Μάλιστα η κινητοποίηση αυτή οδήγησε σε μερική τροποποίηση των αρχικών συμφωνιών χωρίς βέβαια να κάμψει την «εισβολή» των ξένων ταινιών, με μια όμως εισφορά στα εισιτήρια που δόθηκε σε γαλλικές κινηματογραφικές παραγωγές.

⁴⁰ Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ήταν μία εποχή που οι μεγάλες μάζες στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Ρωσία μαστίζονταν από τη φτώχεια.

τηλεγραφήματα ήταν ενθουσιώδεις απέναντι στις νέες επιστημονικές ανακαλύψεις και στους ορίζοντες που αυτές άνοιγαν. Όπως επισημαίνει ο αστός Zweig: «Στη Βιέννη κραυγάζαμε από χαρά όταν ο Bleriot πέρασε τη Μάγνη (25 Ιουλίου 1909) σαν να ήταν δικός μας ήρωας. Γιατί, εξαιτίας της υπερηφάνειάς μας για τους θριάμβους της τεχνικής, της επιστήμης, διαμορφωνόταν ένα ευρωπαϊκό κοινοτικό πνεύμα, μια εθνική ευρωπαϊκή συνείδηση. Πόσο άχρηστα, σκεφτόμασταν είναι τα σύνορα όταν ένα αεροπλάνο με ευκολία μπορεί να περάσει επάνω του, πόσο επαρχιακά και τεχνητά τα τελωνεία, οι φρουροί και οι περιπολίες στα σύνορα, πόσο ασύμβατα με το πνεύμα των καιρών που αναζητά την ενότητα και την παγκόσμια αδελφοσύνη... Λυπάμαι αυτούς που δεν ήταν νέοι αυτά τα τελευταία χρόνια που νιώθαμε αυτοπεποίθηση στην Ευρώπη» (Zweig, 1943a, σ. 153).

Αυτός ο ενθουσιασμός του Zweig όμως, αποτελούσε μέρος μόνο της αλήθειας, σε μία ήπειρο όπου η ταχεία εκβιομηχάνιση άλλαζε τη ζωή όπως ήταν γνωστή από το 19^ο αιώνα και δημιουργούσε, ενώ ταυτόχρονα κατέστρεφε, ένα αίσθημα «ευρωπαϊκότητας». Στην πλευρά του κοινού ευρωπαϊκού αισθήματος συντελούσαν η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η οποία προήγαγε τη γνώση για την Ευρώπη, από την άλλη η εκβιομηχάνιση στήριζε τα θεμέλια των νεοπαγών ευρωπαϊκών κρατών και δεν θα οδηγούσε στην αδελφοσύνη αλλά στον εθνικισμό, αντικαθιστώντας τον κοσμοπολιτισμό του περασμένου αιώνα. Σ' αυτό το κλίμα ευρωπαϊκού ενθουσιασμού και μιας υφέρπουσας πολιτικής διαμάχης των ευρωπαϊκών κρατών θα κινηθούν οι Churchill, Monnet και Coudenhove-Kalergi⁴¹.

2.5. Επιλογικά

Κλείνοντας το κεφάλαιο, είναι σημαντικό να επισημανθεί πως είναι πολλά τα ερωτήματα που μας δημιουργούν οι ορισμοί που συνεχώς εξελίσσονται και δεν είναι εφικτό να απαντηθούν όλα στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Με βάση και αφετηρία τη βιβλιογραφία θα γίνει μία απόπειρα προσέγγισης κάποιων από αυτά, μόνο που – είναι αυτονόητο – νέα ερωτήματα θα προκύψουν, ίσως και πιο σοβαρά από αυτά που αρχικά τέθηκαν.

Στην αρχή κάθε κεφαλαίου που αντιστοιχεί στις τρεις μελετώμενες προσωπικότητες, θα γίνει αναφορά στο πώς η ζωή τους συνδέεται και επηρεάζει το έργο τους, αφού, όπως έχει εύστοχα υποδείξει ο Wolin (2001: 87), «η προσωπική βιωματική εμπειρία, αντίθετα με την μέθοδο, είναι μοναδική και μη μεταβιβάσιμη»⁴².

⁴¹ «The history of the idea of Europe», σ. 85.

⁴² Στο πρωτότυπο: "biography, unlike method, is unique and untransferable".

Κεφάλαιο 3

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης στον Winston Churchill⁴³

3.1. Εισαγωγή

«Η εξουσία των προνομιούχων έχει παρέλθει, αλλά δεν την διαδέχτηκε αυτή των διαπρεπών. Έχουμε εισέλθει στην εποχή των μαζικών φαινομένων. Τα βάθρα, που ήταν κενά για κάποια χρόνια, έχουν κατεδαφιστεί. Παρόλα αυτά ο κόσμος προχωρά και προχωρά τόσο γρήγορα που λίγοι έχουν το χρόνο να ρωτήσουν “σε ποια κατεύθυνση” και σ’ αυτούς τους λίγους απαντά μία “βαβέλ”»⁴⁴. Φαίνεται ο Churchill στο βιβλίο του που εκδόθηκε το 1939 στο τέλος των χρόνων που διηγεί εκτός κεντρικής πολιτικής σκηνής να έχει δώσει έναν ορισμό της «παγκοσμιοποίησης» περιγράφοντας την εποχή του με μία θεωρητική, συνολική, κριτική, ευσύνοπτη ματιά.

Τον Ιούνιο του 1929 η σταδιοδρομία του Churchill σε υπουργικούς θώκους τερματίζεται για δέκα χρόνια. Παραμένει βουλευτής των Συντηρητικών στο Erping του Essex. Λίγους μόλις μήνες μετά, τον Οκτώβριο του 1929 συμβαίνουν μία σειρά καθοριστικών για την πορεία της παγκοσμιοποίησης γεγονότων, τα οποία ο Churchill αξιολογεί συνολικά στο παραπάνω απόσπασμα. Στις 24 Οκτωβρίου είναι η «Μαύρη Πέμπτη», το κραχ του χρηματιστηρίου της Wall Street που απλώθηκε κατά κύματα σε όλο τον κόσμο. Στις 20 Οκτωβρίου στο Βερολίνο υπήρξαν νεκροί σε μία σύγκρουση με την αστυνομία των βετεράνων του Α΄ Παγκοσμίου που είχαν ήδη εξελιχθεί στο παραστρατιωτικό τάγμα “Der Stahlhelm” («Ατσαλένιο Κράνος»)⁴⁵. Η οικονομική κρίση θα επιδείνωνε την ήδη δεινή θέση τους. Ο άνθρωπος που ίσως θα μπορούσε να αποσοβήσει ή να διαχειριστεί την κρίση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ο Gustav Ernst Stresemann, πεθαίνει Πέμπτη, στις 3 Οκτωβρίου. Την επόμενη μέρα η σορός του θα εκτεθεί στο Reichstag, που ξεκίνησε τη ζωή του 10 χρόνια πριν την

⁴³ Το κεφάλαιο για τον Τσώρτσιλ παρουσιάζει δυσαναλογία προς τα άλλα, καθώς ο ισχυρός πολιτικός του ρόλος σε μία χώρα με κεντρικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της εποχής του, τού έδωσε τη δυνατότητα με την πολιτική του όχι απλώς να εκφράσει τις απόψεις του, αλλά να υλοποιήσει πολιτικές στο παγκοσμιοποιημένο τοπίο της κρίσιμης εποχής του.

⁴⁴ Winston S. Churchill (hereinafter WSC), “John Morley,” in *Great Contemporaries* (1937; London: Leo Cooper, 1990), 61-62, στο Churchill Today: A Life Worth Understanding in the Digital Age by RICHARD M. LANGWORTH, June 11, 2022 (The Churchill Project, Hillsdale College).

⁴⁵ Διόλου τυχαία ο ιδρυτής της οργάνωσης Franz Seldte θα χρηματίσει υπουργός Εργασίας μεταξύ 1933 και 1945.

επαύριο του Μεγάλου Πολέμου και, ασφαλώς, από το 1933 και εξής θα διαδραματίζει τυπικό μόνο ρόλο⁴⁶.

3.2. Η παγκοσμιοποίηση ή/vs κρατοκεντρισμός-εθνοκεντρισμός

3.2.1. Οι απόψεις για την Ευρώπη

Ο Churchill εργάστηκε για την προώθηση των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης» από το 1945, οπότε και πρωτοχρησιμοποίησε τον όρο, ως το 1950⁴⁷. Προσπαθώντας να ερευνήσουμε το περιεχόμενο που έδινε στον όρο ο Churchill, ίσως ερμηνευθεί το πώς αντιλαμβάνονταν την παγκοσμιοποίηση και την παγκόσμια διακυβέρνηση.

Πριν ωστόσο εξετάσουμε την άποψη ή καλύτερα τις απόψεις του για την ενωμένη ή/και ενοποιημένη Ευρώπη, όπως διαμορφώθηκαν και εκφράστηκαν στην πορεία του πολιτικοποιημένου και πολιτικού του βίου, είναι χρήσιμο να σταθούμε στο τι θεωρεί πως είναι η Ευρώπη, γεωγραφικά, πολιτικά, πολιτιστικά, ιστορικά. Στον περίφημο εκλογικό του λόγο για την εκλογική αναμέτρηση του 1924, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Daily Telegraph, στις 13 Οκτωβρίου του 1924, ο Churchill επισημαίνει τα εξής: «Η πολυδοκιμασμένη και όπως συχνά αποδεικνύεται καλή αίσθηση των Βρετανών είναι η μοναδική διασφάλιση στην οποία στηρίζεται το βρετανικό σύνταγμα. Έχοντας αυτό ως πρόταγμα, μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τις κακόβουλες συνομωσίες ομάδων και σχέτων που προσπαθούν να εδραιωθούν σε θέσεις εξουσίας παρότι μειοψηφούν. Τέτοια απέλπιδα κινήματα ξεκινούν εύκολα

⁴⁶ Winston Churchill: The Wilderness Years, 1929-1939. Έτσι ονομάστηκαν τα χρόνια στα οποία ο Churchill έμεινε εκτός υπουργικών αξιωμαίων. Δεν επιστρέφει παρά στις 3 Σεπτεμβρίου 1939: Η Βρετανία κηρύσσει τον πόλεμο στη Γερμανία. Ο Τσώρτσιλ επιστρέφει στην κυβέρνηση ως First Lord of the Admiralty, ενώ ήταν αυτός που είχε καταλάβει τον κίνδυνο που αντιπροσώπευε ο Χίτλερ έμεινε εκτός στις 3 κυβερνήσεις πριν από τον πόλεμο (1930s). [Αιτία: ένα λάθος εξαιτίας της έντονης αντίθεσής του στην ανεξαρτησία της Ινδίας. [Dr. Maria Misra, author "Business, Race and Politics in British India". Ο Churchill συνέδεε τη Βρετανική Αυτοκρατορία με την ουσία του παγκόσμιου πολιτισμού]. Γενικότερα η καμπάνια του να κρατηθεί η Ινδία στη Βρετανική Αυτοκρατορία δημιούργησε δυσπιστία σε βάρος του. Το διάστημα αυτό όμως αφιερώθηκε στη συγγραφή, αναδιφώντας τόσο στην ιστορία του προγόνου του Λόρδου Marlboro, όσο και στην Ιστορία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

⁴⁷ Αυτή η εκστρατεία συμπίπτει με την εποχή που βρέθηκε στην αντιπολίτευση. Πρόκειται για το διάστημα από το 1945, οπότε και το Εργατικό Κόμμα κερδίζει τις εκλογές, μέχρι τον Οκτώβριο του 1951, όταν - ως Πρωθυπουργός πλέον - εγκαταλείπει ουσιαστικά το ζήτημα. Βλ. W.R. Mauter, "Churchill and the Unification of Europe", p. 67. Παρατηρούμε την τάση να ανακινεί ζητήματα όσο βρίσκεται εκτός κεντρικής πολιτικής σκηνής, αλλά να επικεντρώνεται αυστηρά στην εσωτερική πολιτική όσο βρίσκεται στην εξουσία. Αντίστοιχη ήταν η στάση του στα «χρόνια της ερήμου» ("wilderness years" 1929-1939). Η «παγκοσμιοποιημένη» του ματιά αφορά στο τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, όταν με τη συμμετοχή του στις διασκέψεις προσπαθεί να διασφαλίσει τη θέση και την επιρροή της Βρετανίας στο μεταπολεμικό κόσμο, όπως θα φανεί παρακάτω.

ανάμεσα σε κατατρεγμένους ανθρώπους της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Είτε υπό κομμουνιστικό καθεστώς είτε υπό αυταρχικό πολέμαρχο είτε κάποιον Λένιν είτε κάποιον Ludendorff είναι πάντα συνηθισμένοι να υποτάσσονται στην τυραννία. Αλλά αυτό το σπουδαίο νησί είναι ο οίκος της ελευθερίας και της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης. Είμαστε πρωτοπόροι στον κόσμο προς αυτές τις κατευθύνσεις και δεν έχουμε ανάγκη τώρα να αναζητούμε έμπνευση από τη Μόσχα ή από το Μόναχο»⁴⁸. Αναφέρεται στη γεωγραφική έκταση της Ευρώπης και δημιουργεί ένα κλίμα φόβου με το λόγο του, όπως συνήθως γίνεται σε προεκλογικές εκστρατείες, ώστε να αγρεύσει ψηφοφόρους παρουσιάζοντας τη χώρα του ως θεσμικά ασφαλή και τον ίδιο ως εγγυητή αυτής της ασφάλειας σ' ένα επίφοβο και ασταθές ευρωπαϊκό σκηνικό. Και δεν θα ήταν άδικο, πέρα από το έντονο δραματικό του τόνο - που μπορεί να αποδοθεί στην προεκλογική ανάγκη να κερδίσει την προσοχή - να επισημάνουμε την ευθυκρισία με την οποία επισήμανε τα προβλήματα στη δημοκρατία της Βαϊμάρης, που εκμεταλλεύτηκαν ο Ludendorff και ο Χίτλερ στη συνέχεια, για να διαβρώσουν τη δημοκρατία σε μία νεοπαγή χώρα με μικρή κοινοβουλευτική παράδοση. Διαφαίνεται πάντως και ο ελιτισμός του απέναντι στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, που θα τον ακολουθήσει και αργότερα στην ευκολία με την οποία θα προτείνει το «μοίρασμα» σε σφαίρες επιρροής⁴⁹.

Ο Edward Carr γράφει για την εικόνα που έχει για τον Churchill του μεσοπολέμου και το παγκόσμιο σκηνικό⁵⁰:

«...ένα τέλειο παράδειγμα της σύγχυσης που προκαλείται όταν το Δίκαιο αντιμετωπίζεται ως κάτι αυτοδύναμο και αυτοεφαρμόσιμο αποτελεί η ρήση του Winston Churchill: «Πρέπει να υπάρξει η διαβεβαίωση ότι θα συσταθεί κάποιο σεβαστό διεθνές δικαστήριο, το οποίο θα επικυρώνει, θα επιβάλλει και θα υπακούει με τη σειρά του στο Δίκαιο» (*Manchester Guardian*, 12 Δεκεμβρίου 1938⁵¹). Αν ο Churchill είχε σταθεί να αναρωτηθεί *ποιος* θα συνέστηνε το σεβαστό δικαστήριο,

⁴⁸ Richard Toye, "This famous island is the home of freedom": Winston Churchill and the battle for "European civilization", p. 666. Για την ιστορία, ο Churchill απέκτησε μία έδρα στο Κοινοβούλιο ως εκπρόσωπος του Συνταγματικού κόμματος στο Epping επισείοντας εχθρότητες τόσο από τους Συντηρητικούς όσο και από τους Φιλελεύθερους. Ωστόσο μετά από δύο χρόνια κατόρθωσε να ξαναγίνει βουλευτής και μάλιστα στη συνέχεια να πάρει και τη θέση του υπουργού Οικονομικών (6 Νοεμβρίου 1924 – 4 Ιουνίου 1929), οπότε και προέβη στην - αμφιλεγόμενη τουλάχιστον - υιοθέτηση του κανόνα του χρυσού.

⁴⁹ Η στάση του προς τη Σοβιετική Ένωση είναι ένα ξεχωριστό θέμα στο οποίο θα γίνει αναφορά παρακάτω.

⁵⁰ Edward W. Carr, *Η εικοσαετής κρίση (1919-1939)*, σελ. 232.

⁵¹ Τις μέρες που προηγήθηκαν στη Γερμανία είχε ξεκινήσει ο οικονομικός αποκλεισμός των Εβραίων με την επιβολή αυστηρών περιορισμών στις αγοραπωλησίες που μπορούσαν να κάνουν. Ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας George Bonnet υπέγραψε σύμφωνο στις 6 Δεκεμβρίου με τον Γερμανό υπουργό Εξωτερικών Joachim von Ribbentrop, να λύσουν οι δύο χώρες τις διαφορές τους ειρηνικά, ενώ την επόμενη μέρα ο Βρετανός υπουργός Αποικιών Malcolm McDonald.

ποιος θα επέβαλλε τις αποφάσεις του, ποιος θα θέσπιζε τους νόμους και ποιος θα φρόντιζε να τους υπακούει στο δικαστήριο, θα γίνονταν εμφανείς οι επιπτώσεις αυτής της φαινομενικά απλής πρότασης»⁵².

Αυτό το οποίο του προσάπτει ο Carr όμως είναι ακριβώς το νόημα της ευνομίας, οι θεσμοί να λειτουργούν πέρα από τα πρόσωπα. Αυτό αγωνίστηκε ο Churchill να επιτύχει, όπως θα φανεί παρακάτω, με έναν εξαιρετικά προσωποπαγή τρόπο, άλλωστε όλη η πορεία του καταδεικνύει ότι ποτέ δεν φοβήθηκε τις αντιφάσεις.

Η πρώτη φορά που ο Churchill εισαγάγει τον όρο «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» είναι στις 15 Φεβρουαρίου του 1930 (στην αρχή της εξωκοινοβουλευτικής του ζωής και σε μια κρίσιμη καμπή της μεσοπολεμικής περιόδου), σε ένα άρθρο του με τον ομώνυμο τίτλο στην εφημερίδα "Saturday Evening Post"⁵³. «Η έννοια των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης είναι ορθή. Κάθε βήμα που γίνεται και κατευνάζει παλιά μίσση και οδηγεί σε αμοιβαία οφέλη είναι καλό καθεαυτό», έγραψε υποστηρίζοντας πως το αμερικανικό ομοσπονδιακό μοντέλο θα λύσει τα προβλήματα του «Παλαιού Κόσμου», φροντίζοντας παράλληλα να εξαιρέσει τη Μεγάλη Βρετανία από αυτό: «Έχουμε τα δικά μας όνειρα... Είμαστε με την Ευρώπη αλλά όχι από αυτήν. Συνδεόμαστε αλλά δεν συμβιβαζόμαστε».

Στη συνέχεια, η πορεία αυτής της άποψης του Churchill θα συνδεθεί και θα συνδιαμορφωθεί με τις ιστορικές προκλήσεις που ακολούθησαν, ενώ όμως πλέον είχε επανέλθει στην ενεργό πολιτική σκηνή και μάλιστα, όταν μετά την κήρυξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και την παραίτηση του Chamberlain αναλαμβάνει καθήκοντα πρωθυπουργού. Τα πολεμικά γεγονότα κλιμακώνονται πολύ γρήγορα και από θέση ευθύνης πλέον ο Churchill εκφράζει τις θέσεις του και συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που θα καθορίσουν την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια διακυβέρνηση, ακριβώς τις στιγμές που η εξουσία του «Παλαιού Κόσμου» κλονίζεται και δημιουργούνται δύο διακριτοί πόλοι δύναμης, οι ΗΠΑ ισχυροποιημένες μεταπολεμικά

⁵² Λίγους μήνες νωρίτερα, στις 5 Οκτωβρίου του 1938, ο Churchill, βουλευτής των συντηρητικών στο Erping, είχε εκφωνήσει στη Βουλή των Κοινοτήτων τον περίφημο λόγο του: «Μία Ολική και Απόλυτη Ήττα». Η συμφωνία του Μονάχου είχε υπογραφεί μόλις πέντε ημέρες πριν και η Σουδητία πέρασε από την Τσεχοσλοβακία στη Γερμανία στα πλαίσια της πολιτικής του κατευνασμού που ακολουθούσε ο πρωθυπουργός Neville Chamberlain. Ο πολιτικός των Εργατικών και μετέπειτα καθηγητής στην Οξφόρδη Roy Jenkins χαρακτήρισε το λόγο ως δυνατό και αδιάλλακτο. Ο Churchill ήταν απλώς ένας ρεαλιστής με εξαιρετικές ρητορικές ικανότητες.

⁵³ Το άρθρο αυτό, που είναι μία πολιτική ανταπόκριση στην Πανευρωπαϊκή Ένωση του Coudenhove-Kalergi, τον κατέστησε υποψήφιο για διάδοχο του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών Aristide Briand στην Προεδρία της. Βλ. Mauter, "Churchill and the Unification of Europe", σελ. 68.

και η Σοβιετική Ένωση, απλωμένη σε δύο ηπείρους με πολλούς φυσικούς και ανθρώπινους πόρους⁵⁴.

Η διαδοχή των γεγονότων έχει ως εξής: Ο Churchill ανέλαβε την πρωθυπουργία τον Μάιο του 1940 αφήνοντας τη θέση του ως Πρώτου Λόρδου του Βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού, που είχε αναλάβει από το Σεπτέμβριο του 1940⁵⁵. Κράτησε την πρωθυπουργία μέχρι την ήττα του στην εκλογική αναμέτρηση του Ιουλίου του 1945. Σε όλο το διάστημα του πολέμου είχε αναλάβει παράλληλα το Υπουργείο Άμυνας και τη θέση του Πρώτου Λόρδου του Θησαυροφυλακίου (την οποία παραδοσιακά αναλαμβάνει ο εκάστοτε Πρωθυπουργός).

Ο πρώτος λόγος για το μέλλον της Ευρώπης εκφωνείται από τον Churchill τον Δεκέμβριο του 1940 σε μία κρίσιμη φάση του πολέμου, όταν η Γαλλία έχει καταληφθεί από τις ναζιστικές δυνάμεις. Τότε αναφέρθηκε σε μία μεταπολεμική Ευρώπη που θα αποτελούνταν από πέντε Μεγάλες Δυνάμεις (το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία και την Πρωσία) και τέσσερις συνομοσπονδίες που θα λειτουργούν ως «Συμβούλιο της Ευρώπης». Το συμβούλιο θα περιλαμβάνει επίσης ένα «μία ανώτερη δικαστική αρχή και ένα Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο που θα καθορίζει τα ζητήματα συναλλαγματικής ισοτιμίας»⁵⁶. Βλέπουμε ένα σχέδιο που βλέπει το μέλλον να καθορίζεται από τις ισχυρές αυτοκρατορίες του παρελθόντος (Γαλλία, Ιταλία και Ισπανία – παρά το φρανκικό καθεστώς, που έχει καθιερωθεί από την αρχή του 1938). Η «επικίνδυνη» Γερμανία αντικαθίσταται από την παλαιά και κραταιά Πρωσία. Είναι όμως σημαντικό να επισημανθεί και μία παράλειψη. Αυτή της Σοβιετικής Ένωσης. Γι' αυτήν είχε ήδη εκφραστεί την 1^η Οκτωβρίου του 1939, ένα μόλις μήνα μετά το ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, δηλώνοντας σε διάγγελμά του «δεν μπορώ να προβλέψω τη στάση της Ρωσίας. Είναι ένας γρίφος, τυλιγμένος σε ένα μυστήριο, μέσα σε ένα αίνιγμα. Αλλά

⁵⁴ Mikelis, K. (2017), "From Civilizing Mission to Soft Power? European Powers and the Politics of Attraction".

⁵⁵ Την ίδια θέση είχε από το 1911 ως το 1915 ως Βουλευτής του Dundee, επί πρωθυπουργίας Asquith, όταν είχε περάσει στο Φιλελεύθερο Κόμμα. Την περίοδο δηλαδή που καλύπτει και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και για την οποία η δράση του είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενη, ειδικά όσον αφορά στους χειρισμούς του στη μάχη της Καλλίπολης. Στη δεύτερη του θητεία είναι βουλευτής των συντηρητικών στο Erping και η θέση του ανατίθεται από τον Chamberlain, που την κατείχε και ο ίδιος για λίγους μήνες στη διάρκεια της συνδιακυβέρνησης του 1931. (Καθόλου τυχαία πάντως αυτή η θέση, θεσμοθετημένη το 1628, καταργείται το 1964, λίγο πριν το θάνατο του Churchill, όταν η αποικιακή αυτοκρατορία της Βρετανίας πνέει τα λείψια). Τον τελευταίο ο Churchill θα διαδεχτεί στην πρωθυπουργία, αναθέτοντας τη θέση του στον βουλευτή του Εργατικού Κόμματος A.V. Alexander για το διάστημα της πρωθυπουργίας του. Ο Alexander είχε υποστηρίξει τη συνεργασία των κομμάτων για την ανάληψη της εξουσίας από τον Churchill, συνεργασία που ο ίδιος ο Alexander συνήργησε ώστε να λήξει μετά το πέρας του πολέμου στην Ευρώπη το Μάιο του 1945.

⁵⁶ W.R. Mauter, p. 68.

ίσως υπάρχει ένα κλειδί. Και το κλειδί είναι το Ρωσικό εθνικό συμφέρον»⁵⁷. Θεωρούσε δηλαδή πως η Σοβιετική Ένωση θα λειτουργούσε στα πλαίσια που κινούνταν παραδοσιακά οι Μεγάλες Δυνάμεις με έναν λογικό και προβλέψιμο τρόπο, παρότι, σύμφωνα με την επισήμανση του Toye, γνώριζε για το πρόσφατο γερμανοσοβιετικό σύμφωνο⁵⁸, δεν μετέβαλε τις απόψεις που είχε από τη δεκαετία του τριάντα ότι ήταν πιθανή μία συνεργασία με τη Ρωσία. Ταυτόχρονα όμως παρά την εφεκτική συμπεριφορά που θα δείξει αργότερα στη Γιάλτα, η παράλειψη της Ρωσίας στο αρχικό του σχέδιο για την Ευρώπη δείχνει ότι διατηρεί την άποψη που εξέφρασε σε λόγο του στις 3 Ιανουαρίου του 1920, ότι δηλαδή οι Μπολσεβίκοι ήταν «οι δεδηλωμένοι εχθροί του υπάρχοντος πολιτισμού στον κόσμο»⁵⁹. Παράλληλα, λοιπόν με τις πολεμικές επιχειρήσεις και την προσπάθεια να διατηρήσει το ηθικό του λαού του, εκφράζει τις σκέψεις του άμεσα και έμμεσα για την ευρωπαϊκή και παγκόσμια διακυβέρνηση. Αυτό όμως που παραλείπει σχετικά με τη χώρα του είναι το γεγονός πως, ενώ την περιλαμβάνει στις πέντε κυρίαρχες δυνάμεις της ελεύθερης μεταπολεμικής Ευρώπης, της επιφυλάσσει παράλληλα έναν άλλο ρόλο. Θέλει να διατηρήσει και να ενισχύσει τους δεσμούς της με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανική Κοινοπολιτεία. Δεν οραματίζεται λοιπόν τη Μεγάλη Βρετανία μόνο ως μία ευρωπαϊκή δύναμη, αλλά θέλει να διατηρηθεί ως μία παγκόσμια δύναμη, στοιχείο που αποδίδεται στο αμάλγαμα βικτωριανής ρομαντικής προσκόλλησης στο ένδοξο βρετανικό αυτοκρατορικό παρελθόν με μία «σύγχρονη» οπτική ενός «αγγλόφωνου κόσμου» που είναι «ξεχωριστός αλλά στενά συνδεδεμένος» με τον Ευρωπαϊκό πολιτικό οργανισμό που οραματίζεται⁶⁰.

Η δεύτερη αναφορά του Churchill στο μεταπολεμικό όραμα για την Ευρώπη χρονολογείται στο 1942. Τον Οκτώβριο γράφει στον Υπουργό Εξωτερικών Anthony Eden πως η «Ρωσική βαρβαρότητα» απειλούσε την αναβίωση της Ευρώπης ως πατρογονικής ηπείρου των σύγχρονων εθνών και του πολιτισμού, αναφερόμενος και πάλι σε ένα Συμβούλιο της Ευρώπης που θα λειτουργούσε με έναν «ενοποιημένο» τρόπο, και όπου «τα σύνορα των εθνών θα είχαν εξαιρετικά περιορισμένο ρόλο». Όσο για την πρότερη αναφορά του στον «αγγλόφωνο κόσμο», αυτή είχε αντικατασταθεί : «θα πρέπει να εργαστούμε με την Αμερική... ωστόσο η Ευρώπη

⁵⁷ R. Toye, "I don't think I'm wrong about Stalin": Churchill's Strategic and Diplomatic Assumptions at Yalta", σελ. 1. Ίσως εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι χρησιμοποιεί το όνομα «Ρωσία» και όχι το όνομα που το ίδιο το κράτος είχε καθιερώσει από το 1922.

⁵⁸ Πρόκειται ασφαλώς για το Σύμφωνο Molotov-Ribbentrop, που είχε υπογραφεί στη Μόσχα μόλις στις 23 Αυγούστου του 1939.

⁵⁹ Στο τέλος του ίδιου έτους, τον Νοέμβριο θα συμπληρώσει τον κατάλογο των μελών «της παγκόσμιας συνωμοσίας» εκτός από τον Lenin με το Sinn Fein και τους Ινδούς και Αιγύπτιους εθνικιστές εξτρεμιστές, που είχαν σκοπό να ανατρέψουν τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Βλ. Toye, "I don't think I'm wrong about Stalin", σελ. 2.

⁶⁰ W. Mauter, "Churchill and the Unification of Europe", σελ. 68.

είναι το πρωταρχικό μας μέλημα». Σε συνέχεια αυτών, σε ένα έγγραφό του προς το υπουργικό συμβούλιο τον Ιανουάριο του 1943 οραματίζεται «τοπικούς οργανισμούς που θα λειτουργούν κάτω από μία μελλοντική διεθνή οργάνωση», «ένα όργανο μίας ευρωπαϊκής κυβέρνησης που θα αποτελείται από μονάδες που θα περιλαμβάνουν μεγάλες Ευρωπαϊκές δυνάμεις και ομάδες που θα σχηματίζονται από μικρότερα κράτη». Οι υπεύθυνοι του Υπουργείου χαρακτήρισαν αυτό το σχέδιο πολύ γενικό και ασαφές. Σε ένα ραδιοφωνικό διάγγελμά του στο BBC τον Μάρτιο της ίδιας χρονιάς, ο Churchill αποσαφηνίζει το προηγούμενό του έγγραφο, κάνοντας σαφώς λόγο για ένα «Συμβούλιο της Ευρώπης με το μεγαλύτερο βαθμό ενοποιημένης ζωής, που όμως δεν θα καταστρέφει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις παραδόσεις της Ευρώπης, και εναρμονισμένο με τα συμφέροντα της Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσίας»⁶¹.

Το ευρωπαϊκό όραμα του Churchill παραμερίστηκε κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών του πολέμου (1944-1945), όταν επικέντρωσε τις προσπάθειές του στην πολεμική ήττα της Γερμανίας και στην προσπάθεια αποφυγής δύο διαφαινόμενων κινδύνων: μίας πιθανής κυριαρχίας της Ρωσίας καθώς και της επαναφοράς των ΗΠΑ στην πρότερη κατάσταση απομονωτισμού⁶². Στα πλαίσια αυτών των φόβων του εργάστηκε στη Γιάλτα το 1945. Ήδη από τη σύνοδο της Μόσχας τον Οκτώβριο του 1944 μέσω της περίφημης «συμφωνίας των ποσοστών», ο Churchill θεώρησε ότι είχε λυθεί με τον Στάλιν το θέμα των Βαλκανίων με τον διαμοιρασμό τους σε Βρετανικές και Σοβιετικές σφαίρες επιρροής. Η πίστη του Churchill δεν φαίνεται να απείχε πολύ από την πραγματικότητα, όπως καταδεικνύει το γεγονός ότι ο σοβιετικός τύπος χαιρέτισε την ομοφωνία των δύο ηγετών για τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα, φτάνοντας στο σημείο μάλιστα να μιλήσει για «εξαφάνιση των Βαλκανίων ως πυριτιδαποθήκης της Ευρώπης»⁶³.

Στη διάρκεια της διάσκεψης του Potsdam ο Churchill ήταν παρών στις εννέα συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν από τις 17 ως τις 25 Ιουλίου 1945, ωστόσο στη συνέχεια η διάσκεψη διεκόπη για δύο ημέρες λόγω του αποτελέσματος των βρετανικών εκλογών και από τις 28 Ιουλίου οι εργασίες συνεχίστηκαν, με τους Clement Attlee και Ernest Bevin να έχουν αντικαταστήσει τους Churchill ως πρωθυπουργό και Anthony Eden ως υπουργό Εξωτερικών αντίστοιχα.

Η εκλογική του ήττα όμως λειτούργησε θετικά όσον αφορά την προώθηση του ευρωπαϊκού σκοπού, αφού τον χρησιμοποίησε για να ανακτήσει τη θέση του στο

⁶¹ Ο.π., σελ. 69.

⁶² Ο.π., σελ. 69.

⁶³ R. Toye, «I don't think I'm wrong about Stalin», σελ. 2.

κόμμα του και στη διεθνή πολιτική σκηνή. Έτσι, μεταπολεμικά και από τη θέση του στην αντιπολίτευση, υπερασπίζεται το Νοέμβριο του 1945 τις «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης», τονίζοντας με τη γνωστή του δόση ρητορείας πως «θα μπορούσαν να ενώσουν την ήπειρο με έναν τρόπο άγνωστο μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας»⁶⁴.

Το 1946 τόνισε ότι η πρόληψη των πιθανών μελλοντικών κινδύνων πολέμου δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί από τα Ηνωμένα Έθνη χωρίς μία Ενωμένη Ευρώπη. Το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς εκφωνεί στη Ζυρίχη τον πιο γνωστό του λόγο για το θέμα αυτό, επισημαίνοντας ότι η οικοδόμηση «ενός είδους Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης» ήταν το «ύψιστο γιατρικό» στην τραγωδία της Ευρώπης, καθώς θα μπορούσε να παράσχει ένα είδος «μεγεθυμένου πατριωτισμού» και «κοινής ταυτότητας», οραματιζόμενος μάλιστα πως οι Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης θα αποτελέσουν έναν από τους τέσσερις πυλώνες των Ηνωμένων Εθνών μαζί με τη Βρετανική Αυτοκρατορία και Κοινοπολιτεία, το κατευθυνόμενο από τις Ηνωμένες Πολιτείες Δυτικό Ημισφαίριο και τη Σοβιετική σφαίρα επιρροής⁶⁵.

Ο λόγος του Churchill στη Ζυρίχη είχε τον επιθυμητό γι' αυτόν σκοπό στο εσωτερικό της χώρας του, την ανάκτηση δηλαδή της επιρροής του στο κόμμα του, καθώς ο συντηρητικός βουλευτής John Amery έγραψε: «έχεις κάνει λίγα πιο σημαντικά πράγματα, ακόμη και στα μεγάλα χρόνια που μόλις πέρασαν»⁶⁶. Ο κόμης Richard Coudenhove-Kalergi, ιδρυτής της Πανευρωπαϊκής Ένωσης, έγραψε στον Churchill: «τώρα που αναβίβασες το Ευρωπαϊκό ζήτημα σε επίπεδο κυβερνήσεων δεν μπορεί πλέον κάποιος να το αγνοεί». Τόνισε έτσι πόσο σημαντικό ήταν το ζήτημα στο επίπεδο των ιδεών, όσο εύστοχα διατυπωμένων και από τον ίδιο και όση επιρροή και αν είχε σε διεθνούς κύκλους, ήταν σημαντικό μέσω του Churchill να περάσει και σε αυτούς που είχαν τη θεσμική ισχύ να το υλοποιήσουν⁶⁷.

Σύμφωνα με τον Churchill, το πρώτο βήμα για ένα Συμβούλιο της Ευρώπης ήταν μία συμμαχία μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας, των χωρών που - για

⁶⁴ Προτείνει μάλιστα την ομοσπονδοποίηση ως ένα τρόπο να δημιουργηθούν τοπικές ενότητες στα νέα Ηνωμένα Έθνη ανάλογα με αυτά που υπήρχαν στην Βρετανική Αυτοκρατορία και την Κοινοπολιτεία, Mauter, σελ. 69.

⁶⁵ Mauter, σελ. 70. Στο σημείο αυτό βέβαια, πρέπει να επισημανθεί η απουσία αναφοράς στη Γαλλία από την πλευρά των «παραδοσιακών μεγάλων δυνάμεων» που συμπεριλαμβάνονταν μάλιστα στους συμμάχους του πολέμου, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι σε καμία από τις προπολεμικές διασκέψεις δεν προσεκλήθη ο de Gaulle, αλλά αυτό δεν αφορά μόνο τον Churchill αλλά και τους άλλους ομολόγους του στις διασκέψεις, οπότε δεν μπορεί να γίνει εκτενέστερη αναφορά στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

⁶⁶ Mauter, σελ. 70. Μία επισήμανση εδώ για το γεγονός ότι ο Amery πρόσφατα είχε περάσει μία μεγάλη προσωπική τραγωδία την επαύριο του πολέμου (19-12-1945) με την εκτέλεση για εσχάτη προδοσία του μεγαλύτερου γιου του. Η αναφορά όμως στις πολλές προσωπικές και οικογενειακές τραγωδίες που όλοι οι εμπλεκόμενοι βίωσαν δεν είναι θέμα της παρούσης εργασίας. Βλ. Ronald Harwood, "An English Tragedy", Faber & Faber, 2008.

⁶⁷ Mauter, σελ. 70.

διαφορετικούς λόγους - απείχαν από τις διασκέψεις που καθόρισαν τις μεταγενέστερες συνθήκες ειρήνευσης.⁶⁸ Για το σκοπό αυτό έγραψε στον de Gaulle⁶⁹ ζητώντας του «να πάρει τη Γερμανία από το χέρι και ... να την οδηγήσει στη Δύση και τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό».⁷⁰ Ο de Gaulle εξέφρασε τον φόβο «ένα ενοποιημένο γερμανικό κράτος σε κεντρικό ρόλο» να καταστήσει την Ευρώπη «τίποτα λιγότερο από μία μεγεθυμένη Γερμανία». Εγγυήθηκε όμως να παράσχει τη γαλλική υποστήριξη στο να γίνει η Βρετανία ιδρυτικός εταίρος μίας ευρωπαϊκής ένωσης⁷¹.

Έτσι φτάνουμε στον Ιανουάριο του 1947, οπότε ο Churchill κάνει ένα ακόμα σημαντικό βήμα για την ενοποιημένη Ευρώπη - στο εσωτερικό της χώρας του αυτή τη φορά - προεδρεύοντας στη Μεταβατική Ενωμένη Ευρωπαϊκή Επιτροπή που αποτελείται από μέλη των τριών μεγάλων πολιτικών κομμάτων της Βρετανίας (του Συντηρητικού, του Εργατικού και του Φιλελεύθερου), όπως και από πανεπιστημιακούς και από θρησκευτικούς ηγέτες. Η επιτροπή εξέδωσε μία ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία η επιβίωση της Ευρώπης εξαρτιόταν από την ένωσή της, στην οποία η Βρετανία θα είχε «πλήρη συνεισφορά»⁷². Προσπάθησε μάλιστα να συστήσει μία διακομματική επιτροπή στη Βρετανία που θα προωθούσε το ζήτημα της ενωμένης Ευρώπης και παρότι απέτυχε να πείσει τον Πρωθυπουργό της Κυβέρνησης των Εργατικών Clement Attlee, κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του επικεφαλής των Ελεύθερων Εκκλησιών της Βρετανίας Dr. Frank H. Ballard, πείθοντάς τον ότι μόνον εάν «τα εθνικά μίσση και η καχυποψία διαλύονταν μέσα από την υιοθέτηση της ενότητας και της συνεργασίας» θα μπορούσε να αποφευχθεί ένας τρίτος παγκόσμιος πόλεμος. Συνολικά δηλαδή, έχει επισημανθεί ότι μέσα από την εμπνευσμένη του ρητορική ο Churchill προσπάθησε να πετύχει τη Γαλλο-Γερμανική συμφιλίωση, την οικονομική και πολιτιστική αναγέννηση σε μία Ευρώπη ανεξάρτητη. Σε αυτά τα πλαίσια έχει καταδειχθεί πως οι λόγοι του εμφανίζουν στοιχεία υπερεθνικά, και όχι μόνο διακυβερνητικής συνεργασίας, ωστόσο είναι σαφές ότι δεν ήθελε να προσδεθεί η χώρα του σε αυτό το άρμα, προσπαθώντας να διασφαλίσει την πλήρη ανεξαρτησία της Βρετανίας να ακολουθήσει τη δική της

⁶⁸ Τεχεράνη (28 Νοεμβρίου - 1 Δεκεμβρίου 1943), Γιάλτα (4-11 Φεβρουαρίου 1945), Πότσταμ (17 Ιουλίου - 2 Αυγούστου 1945).

⁶⁹ Ο de Gaulle με δική του πρωτοβουλία εγκατέλειψε το 1946 την πολιτική σκηνή και αποσύρθηκε στην κατοικία του, για να γράψει τα απομνημονεύματά του.

⁷⁰ Διαπιστώνουμε πως η αναφορά στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό και τη σωτηρία του ακολουθεί σταθερά το λόγο και τη σκέψη του Churchill από την πρώτη του αναφορά στον προεκλογικό λόγο του 1924 (βλ. Richard Toye, "This famous island is the home of freedom": Winston Churchill and the battle for "European civilization", p. 666).

⁷¹ Mauter, σελ. 70.

⁷² Το λεκτικό «παιχνίδι» που υπάρχει στην ανακοίνωση της Επιτροπής, στην οποία προήδρευε, "full contribution of Britain in European Unity", είναι ενδεικτικό της αμφίθυμης στάσης της δικής του και της χώρας του και (μεταγενέστερα) στο θέμα, αφού επισημαίνει από τότε ότι πρόκειται για συνεισφορά ("contribution") και όχι για συμμετοχή ("participation").

πολιτική στις σχέσεις της με τον υπόλοιπο αγγλόφωνο κόσμο. Ωστόσο ο Mauter επισημαίνει πως ήταν αδύνατο να λυθούν τα προβλήματα που θα αντιμετώπιζε μία ενωμένη Ευρώπη χωρίς τη συμμετοχή και όχι απλώς τη συνδρομή της Βρετανίας⁷³.

Παρότι συχνά έχει επισημανθεί από τους μελετητές ότι υπάρχει ασυνέπεια μεταξύ των λόγων του Churchill σχετικά με την ενωμένη Ευρώπη και της πολιτικής που ακολούθησε, έχει επίσης τονιστεί ότι, ακριβώς επειδή οι λόγοι του ήταν εξαιρετικά επιδραστικοί, όποιες κι αν ήταν οι πραγματικές του προθέσεις, ενέπνευσε και στήριξε σε μεγάλο βαθμό, σε μία εξαιρετικά ευάλωτη μεταπολεμική Ευρώπη, το αίσθημα της ασφάλειας που θα επιτευχθεί μέσα από την ενοποίηση. Το πολιτικό του κύρος ενίσχυσε τη δημόσια συζήτηση για την ενωμένη Ευρώπη. Ο ρόλος ωστόσο που διαδραμάτισε στο εσωτερικό της χώρας του είναι εξαιρετικά αμφίσημος, καθώς, για να διαφυλάξει την ανεξαρτησία και το παλαιό κύρος της χώρας του ως παγκόσμιας δύναμης, αρύσθηκε στοιχεία από το βικτωριανό της παρελθόν, που γνώριζε ότι είχε οριστικά παρέλθει.⁷⁴

3.2.2. Οι απόψεις για τον κόσμο

Οι απόψεις του Churchill στις διασκέψεις της Τεχεράνης, της Γιάτας και του Πότσνταμ είναι αρκετά διαφωτιστικές για το τι πίστευε για την παγκοσμιοποίηση στον μεταπολεμικό κόσμο. Ωστόσο ο κόσμος αυτός ήταν υπό διαμόρφωση όταν διεξάγονταν αυτές οι διασκέψεις.

Το πιο εμβληματικό του κείμενο, αυτό που είναι απολύτως προσωπικό, αφού δεν έχει πλέον και πολιτικές δεσμεύσεις, «απαλλαγμένος» καθώς ήταν από το πολιτικό φορτίο του πρωθυπουργού, είναι ο λόγος του στο Fulton, που ξαναβάζει τον Churchill στον διεθνή χάρτη και τον διπολικό κόσμο στη ματιά του μέσου ανθρώπου, έξω από τα στενά πλαίσια των πολιτικών και των διεθνολόγων. Ο λόγος του αυτός είχε ισχυρό αντίκτυπο στην εποχή του και μελετάται ακόμη και σήμερα.⁷⁵

Στις 5 Μαρτίου του 1946 στο γυμναστήριο του κολεγίου της πόλης Fulton της γενέθλιας πολιτείας του προέδρου των ΗΠΑ Harry Truman, του Missouri, ο Churchill, μετά από πρόσκληση του ίδιου του προέδρου, εκφώνησε έναν λόγο με τίτλο: «The Sinews of Peace», που θα γίνει γνωστός παγκόσμια από μία αποφορά της ομιλίας ως «Iron Curtain Speech».

⁷³ Τα προβλήματα αυτά τα προσδιορίζει ως πολιτικές αδυναμίες, ηττοπαθή διάθεση και εθνικές αντιπαλότητες (Mauter, σελ. 71).

⁷⁴ Mauter, σελ. 84.

⁷⁵ M. Jeffrey, "Science, democracy and peace: Churchill on society and statesmanship, in the Fulton Address and beyond".

Έχει ήδη επισημανθεί ότι με το λόγο του αυτό ο Churchill επανέρχεται στο θέμα της νέας παγκόσμιας κατάστασης μεταπολεμικά, που, όπως είδαμε, τον είχε απασχολήσει και στη διάρκεια του πολέμου, επομένως μπορεί με σχετική σιγουριά ο λόγος αυτός να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει τις θέσεις του και δεν είναι μία περιστασιακή αντιμετώπιση των τρεχουσών συνθηκών, αλλά η «αποθέωση των ανησυχιών ενός οξυδερκούς πολιτικού»⁷⁶. Μ' αυτή την οπτική μπορούμε να το δούμε ως μία μορφή ανταπόκρισής του στην παγκοσμιοποίηση που προέβαλε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο. Ο John Lukacs θεωρεί ότι ο Churchill αντιλαμβανόταν τον «Ψυχρό Πόλεμο» ως συνέπεια του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου. (Η αιτία του εστιαζόταν στη φύση της Ρωσικής κατοχής του μεγαλύτερου μέρους της Ανατολικής Ευρώπης και της Ανατολικής Γερμανίας»). Ο Churchill φοβόταν μία σύγκρουση με τη Σοβιετική Ένωση πριν ακόμη το τέλος του πολέμου και προσπάθησε να την αποφύγει μέσω της διπλωματίας, αν και ο Roosevelt ακύρωσε τις προσπάθειες του Churchill διατηρώντας εφεκτική στάση απέναντί του. Ο μεγαλύτερος όμως κίνδυνος που ο Churchill αντιμετώπιζε από την πλευρά των ΗΠΑ ήταν η τάση τους για απομονωτισμό. Επιθυμούσε – και δεν το κατόρθωσε – να δράσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις στο τέλος του πολέμου ενωμένες και να λάβουν κοινές στρατιωτικές και πολιτικές αποφάσεις στη Γιάλτα. Γνώριζε ότι οι ΗΠΑ επρόκειτο να αναλάβουν το ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας στη διεθνή πολιτική σκηνή, αλλά ο Roosevelt δεν έδειχνε το ενδιαφέρον που ο Churchill προσδοκούσε από αυτόν για την Ανατολική Ευρώπη⁷⁷.

3.2.3. Η συμφωνία των «ποσοστών»

Η συμφωνία ήταν εντελώς ιδιωτική (μόνο μεταξύ Churchill – Stalin) και ίσως είναι μία ένδειξη του πώς ο Churchill αντιλαμβανόταν τη σκέψη του Stalin, εφόσον παρά το γεγονός ότι ο Stalin έδειξε πως δεν θα σεβόταν το λαό της Πολωνίας και των άλλων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, ώστε να τους δώσει το δικαίωμα της διακυβέρνησης, ο Churchill υπέθεσε ότι αυτό δεν θα συνέβαινε. Σε επιστολή του μάλιστα στον Anthony Eden αμέσως μετά τη συμφωνία των ποσοστών, εξέφρασε την άποψη ότι οι Βρετανοί θα ήταν απλοί θεατές στις χώρες που θα υπέκυπταν στον κομμουνισμό και εξέφρασε την επιθυμία να σώσει από την τυραννία δύο χώρες εκτός

⁷⁶ M. Jeffrey, σελ. 326.

⁷⁷ M. Jeffrey, σελ. 327.

από τη δική του: την Ελλάδα και την Πολωνία⁷⁸. Εξάλλου και οι δύο χώρες είχαν εξόριστες κυβερνήσεις ή διπλωματικές αποστολές στο Λονδίνο⁷⁹.

Γιατί όμως ο Churchill κατέφυγε στη συμφωνία των ποσοστών; Όπως ο ίδιος το παρουσιάζει, ήταν μία αναγκαία καταφυγή, εφόσον ο Roosevelt, παρά τις επανειλημμένες κρούσεις του Βρετανού πρωθυπουργού, δεν σκόπευε να προσφέρει βοήθεια στην Ανατολική Ευρώπη έναντι της Σοβιετικής Ένωσης. Στις 4 Μαΐου του 1944 ο Churchill έγραψε στον Eden: «προφανώς πλησιάζουμε σε μία σύγκρουση με τους Ρώσους αναφορικά με τις κομμουνιστικές τους συνωμοσίες για την Ιταλία, τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Θεωρώ ότι η στάση τους γίνεται πιο δύσκολη κάθε μέρα». Λίγες ημέρες αργότερα έγραψε στον Roosevelt εκφράζοντας την επιθυμία του να έρθει σε συμφωνία με τους Σοβιετικούς σχετικά με τις σφαίρες επιρροής. Η αντίδραση του Roosevelt ήταν αποτρεπτική. «Πιστεύουμε ότι οι προσπάθειες θα έπρεπε να κινούνται στην κατεύθυνση περιορισμού της ανάπτυξης αποκλειστικών σφαιρών». Ο Churchill απάντησε, «Είμαι πολύ προβληματισμένος με το μήνυμά σας. Η δράση παραλύει εάν καθένας πρέπει να συμβουλευτεί όλους τους άλλους πριν αποφασιστεί οτιδήποτε», αναλύοντας εκτενώς το επιχείρημά του. Η απάντηση του αμερικανού προέδρου ήταν: «πρέπει να είμαστε προσεκτικοί να καταστήσουμε σαφές ότι δεν καθορίζουμε μεταπολεμικά σφαίρες επιρροής». Αυτό έκανε τον Churchill να ανησυχεί για τη μελλοντική ασφάλεια της Ευρώπης, καθώς φοβόταν ότι ο Roosevelt δεν αντιλαμβανόταν τη σοβιετική απειλή⁸⁰.

Όσο για τη σύνδεση του Roosevelt με την Πολωνία, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ σημείωσε: «Προερχόμενος από την Αμερική έχω μία εκ του μακρόθεν άποψη για το Πολωνικό ζήτημα. Η Πολωνία υπήρξε μία πηγή αναταραχών για περισσότερα από 500 χρόνια». Ενώ ο Churchill απάντησε: «Πρέπει να κάνουμε ό,τι μπορούμε ναβάλουμε ένα τέλος σε αυτά τα προβλήματα...η Πολωνία πρέπει να είναι κυρία του οίκου της και καπετάνιος της ψυχής της», για να συμπληρώσει μετά το τέλος των γεγονότων: «η Πολωνία, παρότι απελευθερώθηκε από τους Γερμανούς, απλώς αντάλλαξε τον ένα κατακτητή της για κάποιον άλλον»⁸¹.

⁷⁸ «Ουδέποτε αισθάνθηκα πως οι σχέσεις μας στο παρελθόν με τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία θα μπορούσαν να απαιτήσουν κάποια ειδική θυσία από εμάς. Αλλά η μοίρα της Πολωνίας και της Ελλάδας μάς αφορά. Για την Πολωνία μπήκαμε στον πόλεμο, και για την Ελλάδα καταβάλαμε επίπονες προσπάθειες». M. Jeffrey, σελ. 328.

⁷⁹ «Ο Churchill θεωρούσε ότι ο καλύτερος τρόπος για να αποφύγει, ή τουλάχιστον να περιορίσει, τις επικείμενες συγκρούσεις με τον Stalin και τη Ρωσία ήταν να συμφωνήσει σε μία λιγότερο ή περισσότερο σαφή διευκρίνιση του γεωγραφικού ορίου της σφαίρας επιρροής της Ρωσίας πριν από το τέλος του πολέμου. Εξαιτίας της αντίθεσης του Roosevelt ο Churchill δεν μπόρεσε να επιτύχει αυτό που ήθελε. Μετά το 1943 η προσωπική του ακτινοβολία ήταν μεγάλη, όχι όμως η ισχύς τόσο η δική του όσο και της Βρετανίας». Lukacs, M. Jeffrey, p. 328.

⁸⁰ M. Jeffrey, σελ. 328-329.

⁸¹ M. Jeffrey, σελ. 329.

3.2.4. Ο λόγος στο Fulton το 1946 («Το σιδηρούν παραπέτασμα») – Η σχέση του με την παγκοσμιοποίηση

Ο λόγος αυτός είναι ο πιο γνωστός που εκφώνησε μετά τον Β΄ ΠΠ. Όπως επισημαίνει ο John Rossi, ο Churchill επιδίωκε να «επιστρέψει στο ρόλο του Ιερεμία» που είχε παίξει τη δεκαετία του 1930 προειδοποιώντας για τη ναζιστική απειλή. Γι' αυτό και όταν ο Truman του πρότεινε να δώσει τη διάλεξη στο Westminster College άδραξε την ευκαιρία. Έχει επισημανθεί ότι όλος ο λόγος αποτελεί μία ρητορική προσπάθεια του Churchill να εκφράσει δημόσια την άποψή του για τη νέα παγκόσμια τάξη, ότι είναι η συμβουλή που δίνει ως μέρος του παλαιού κόσμου στον νέο, από μία διαλυμένη αυτοκρατορία στον μελλοντικό ηγεμόνα⁸².

Ο λόγος χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο παρέχει μία στρατηγική στην Αμερική για την οποία αξίζει να αγωνιστεί. Στο δεύτερο προσφέρει στους Αμερικανούς μία μέθοδο, για να εφαρμόσουν με επιτυχία αυτή τη στρατηγική. Και το τρίτο περιγράφει τους κινδύνους που θα συναντήσουν. Ο σκοπός του ήταν «να προσπαθήσω να εξασφαλίσω με όποια δυνατότητα έχω πως ό,τι κερδήθηκε με τόση θυσία και πόνο θα διατηρηθεί για τη μελλοντική δόξα και την ασφάλεια του ανθρώπου»⁸³.

Ο τρόπος με τον οποίο βλέπει τον παγκοσμιοποιημένο κόσμο που προέκυψε από τις στάχτες του Β΄ ΠΠ περιγράφεται από τον ίδιο με τον γνωστό του γλαφυρό τρόπο ως εξής: «Το φριχτό ερείπιο της Ευρώπης, με όλα τα χαμένα μεγαλεία και μεγάλα μέρη της Ασίας μας κοιτά στα μάτια. Όταν τα σχέδια μοχθηρών ανθρώπων ή μια επιθετικής ορμής ισχυρών Κρατών διαχυθούν σε μεγάλες περιοχές του πλαισίου της πολιτισμένης κοινωνίας, οι απλοί άνθρωποι θα αντιμετωπίσουν δυσκολίες απέναντι στις οποίες δεν θα μπορούν να αντεπεξέλθουν. Γι' αυτούς όλα είναι διαβρωμένα, διαλυμένα εντελώς».

Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει αυτή την παγκόσμια κατάσταση προσπαθεί, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, να είναι εποικοδομητικός. Φαντάζεται τον μεταπολεμικό κόσμο ως «έναν αληθινό ναό της ειρήνης.. ανάμεσα στα έθνη ...και όχι έναν Πύργο της Βαβέλ»⁸⁴. Για να επιτευχθεί αυτό προτείνει καθεμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις και τα κράτη να αφιερώσουν ένα μεγάλο μέρος των προσπαθειών τους για την παγκόσμια οργάνωση.

Στο σημείο αυτό του λόγου του κάνει για πρώτη φορά αναφορά στο πώς οι επιστημονικές ανακαλύψεις, ειδικά δε η ατομική βόμβα, δημιουργούν ένα καθεστώς

⁸² M. Jeffrey, σελ. 329.

⁸³ M. Jeffrey, σελ. 329.

⁸⁴ M. Jeffrey, σελ. 330.

παγκοσμιοποίησης. Στο θέμα αυτό επανέρχεται το 1955 στον τελευταίο λόγο που θα εκφωνήσει αποχωρώντας από τη Βουλή των Κοινοτήτων με τον τίτλο «Never Despair». Τότε, αναφερόμενος στο ιστορικό πλαίσιο της ανακάλυψης αυτού του όπλου, μιλάει για μια εποχή στην οποία: «όλος ο κόσμος χωρίζεται πνευματικά και σε μεγάλο βαθμό γεωγραφικά ανάμεσα στα δόγματα του κομμουνισμού και της ατομικής ελευθερίας, και όταν, ταυτόχρονα, αυτή η νοητική και ψυχολογική διάκριση συνοδεύεται από την κατοχή και από τις δύο πλευρές των καταστροφικών όπλων της ατομικής εποχής»⁸⁵.

Και η ίαση που προτείνει για μία ακόμη φορά; «Πρέπει να οικοδομήσουμε ένα είδος Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης».

Στις 26 Οκτωβρίου του 1951, μετά από έξι χρόνια στην αντιπολίτευση, αρχίζει η τρίτη περίοδος που ο Churchill είναι πρωθυπουργός. Το 1952 στην Οικονομική Συνδιάσκεψη της Κοινοπολιτείας τονίστηκε ότι πρέπει να γίνει «μία ειδική προσπάθεια να παρασχεθεί επιπρόσθετο κεφάλαιο για την ανάπτυξη της Κοινοπολιτείας διευκολύνοντας τη χρηματοδότηση σχημάτων σε άλλες χώρες της Κοινοπολιτείας τα οποία θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ισορροπίας της στερλίνας στην περιοχή των πληρωμών». Αυτή η συλλογική προσέγγιση συνδέθηκε με το Σχέδιο Κολόμπο («Colombo Plan»)⁸⁶ για τη Συνεργατική Οικονομική Ανάπτυξη στη νότια και τη νοτιο-ανατολική Ασία⁸⁷. Το σχέδιο αυτό έφερε κοντά την Αυστραλία, τη Βρετανία, τον Καναδά, την Ινδία, τη Νέα Ζηλανδία και τη Σρι Λάνκα για να ενισχυθεί η αμοιβαία προσπάθεια για την *infrastructure and human resources*. Για παράδειγμα, ένα μέρος του σχεδιασμού αυτού επέτρεψε τη μείωση των ισοζυγίων της στερλίνας στην Ινδία, που αποτελούσε μεγάλο πρόβλημα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁸⁸.

⁸⁵ Winston S. Churchill, “Never Despair”.

<http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/speeches-of-winston-churchill/102-never-despair> (Assessed June, 2021).

⁸⁶ Το όνομα αναφέρεται στην πρωτεύουσα της Σρι Λάνκα – τότε Κεϋλάνης – όπου έγινε η πρώτη συνδιάσκεψη. Συμμετείχαν πολλές χώρες εκτός Κοινοπολιτείας, αλλά στα πρώτα στάδια υλοποίησης της Οργάνωσης ο ρόλος της Μεγάλης Βρετανίας ήταν κομβικός και επικεφαλής της πρώτης συνδιάσκεψης στο Κολόμπο ήταν ο τότε υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας Ernest Bevin.

⁸⁷ Αυτή την εποχή σοβεί η κρίση στη Μαλαισία (ήδη από το 1948 – τώρα όμως είναι σε μία κρίσιμη καμπή). Τα προβλήματα της αποαποικιοποίησης γίνονται φυσικά αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα αντίπαλα στρατόπεδα στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου.

⁸⁸ Daunton Martin, “Britain and Globalization since 1850: III. Creating the World of Bretton Woods, 1939-1958”, *Transaction of the RHS*, 18 (2008), p. 35.

3.3. Συμπεράσματα

Τα προαναφερόμενα στοιχεία τείνουν να υποδεικνύουν επανειλημμένα πως η οπτική της Βρετανίας και του πρωθυπουργού της για την παγκοσμιοποίηση είναι στραμμένη στην αποικιοκρατική οπτική του παρελθόντος, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση ως σκέψη και ως σύλληψη στο μέλλον. Ο Churchill φαίνεται να ενσαρκώνει αυτόν τον ιδιότυπο δυισμό-διχασμό του «νησιού» του. Οι αντιφάσεις στις απόψεις του για την παγκοσμιοποίηση φαίνονται να αντικατοπτρίζουν αυτή την αντίφαση⁸⁹. Ο Churchill δείχνει να είναι πάντα ένα βήμα μπροστά από την εποχή του στο ότι αντιλαμβάνονταν το πού θα οδηγούσαν τα γεγονότα και ταυτόχρονα ένα βήμα πίσω, καθώς η αντιμετώπιση που επέλεγε ήταν η καταφυγή σε πολιτικά εργαλεία του παρελθόντος⁹⁰. Ο ίδιος φαινόταν να αντιμετωπίζει τις αντιφάσεις ως ένα φυσικό κομμάτι της πορείας του, τελείως συμβατό με τις περίπλοκες περιστάσεις που καλούνταν να αντιμετωπίσει, όπως φαίνεται και από τη συνομιλία που είχε με τον Amery στο περιθώριο της επίσκεψής του στο απειλούμενο από τον Rommel Κάιρο το 1942: «νομίζω πως θα υποστηρίξω τους Κομμουνιστές στη Γιουγκοσλαβία και τον Βασιλέα στην Ελλάδα». Όταν ο Amery του υπέδειξε πως αυτό θα ήταν κάπως άβολο, αφού Αλβανία και Γιουγκοσλαβία είχαν κοινά σύνορα με την Ελλάδα, η απάντησή του ήταν: «νομίζεις πως είμαι ασυνεπής, αλλά έχω ακόμη κάποια επιρροή εκεί και αυτή είναι η πολιτική μου».

Συνοψίζοντας θα μπορούσε να επισημανθεί ότι στη σκέψη του Churchill είναι διακριτή μία ενδιαφέρουσα διχοτομία: ως πρωθυπουργός προβάλλει και

⁸⁹ Το 1955 ο Churchill, έχοντας υποστεί ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας, αποσύρεται από τον πρωθυπουργικό θώκο και τον αντικαθιστά ο παλιός του συνεργάτης Eden. Παραμένει βουλευτής ως τον θάνατό του 10 χρόνια αργότερα, ωστόσο τα ζητήματα που ανακύπτουν ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και τη θέση της Βρετανίας σε αυτά, του ποια οικονομική ταυτότητα θα έχει, καλείται να τα αντιμετωπίσει η κυβέρνηση των Εργατικών (Daunton Martin, ό.π., σελ. 39).

⁹⁰ Θα ήταν σκόπιμο εδώ να αναφερθεί η πρακτική και απλουστευτική λογική που είχε για τη δημοκρατία και σε ποιο βαθμό έπρεπε να λαμβάνει υπόψη του την κοινή γνώμη για τη λήψη σοβαρών αποφάσεων, όπως για παράδειγμα η εμπλοκή της χώρας του σε πόλεμο: όπως αναφέρει ο Amery Αυτό συνάδει με την θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης, όπως την εξηγεί ο Μακρής (2017, 207-207), ότι δηλαδή οι δημοκρατικές κυβερνήσεις είναι επιφυλακτικές στη διεξαγωγή πολέμου, καθώς είναι υπόλογες απέναντι στους πολίτες. Ως παράδειγμα, ο Μακρής επικαλείται την εκλογική ήττα του Βενιζέλου το 1920, μετά την επιτυχία των Σεβρών. Αντίστοιχα και ο Churchill, παρότι σε μεγάλο βαθμό πιστώθηκε τη νίκη, έχασε τις εκλογές μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς δεν θεωρήθηκε «κατάλληλος» για τη νέα ειρηνική περίοδο, αφού οι τακτικές του εδράζονταν σε διακρατικές σχέσεις και εθνικές πολιτικές διαμορφωμένες σε εποχές πολέμου και αντιμετώπισης ζητημάτων με εργαλεία «ρεαλιστικά», που βασίζονται στη σύγκρουση και στη μυστική διπλωματία (Μακρής, 2017, 210-211). Ο Avery θεωρεί πως για την ήττα του Churchill συνήργησε σε μεγάλο βαθμό η ψήφος των στρατευμένων που βρίσκονταν στις περιοχές του Ειρηνικού και θεωρούσαν ότι, εάν εκλεγόταν, θα συνέχιζε τον πόλεμο εναντίον της Ιαπωνίας (Amery, 1994).

υπερασπίζεται με θέρμη το βρετανικό μεγαλείο, ενώ ως αντιπολίτευση υποστηρίζει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Κεφάλαιο 4

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης στον Jean Monnet

4.1. Εισαγωγή

Στις 18 Απριλίου του 1951 στο Quai d' Orsay υπογράφηκε η Συνθήκη του Παρισιού με την οποία ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ, ECSC). Οι υπουργοί Εξωτερικών των Έξι Ιδρυτικών Χωρών Μελών δεσμεύτηκαν να «μοιραστούν ένα κοινό πεπρωμένο». Τη διακήρυξε συνέταξε ο Robert Schuman, υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, αλλά η έμπνευση ήταν του Jean Monnet⁹¹. Αυτό το όραμα του Monnet, που συνιστά μία πρώιμη αλλά και πολυδιάστατη μορφή όσων έχουν οριστεί στο πρώτο κεφάλαιο ως παγκοσμιοποίηση, θα εξεταστεί στη συνέχεια, οι επιπτώσεις του και η επιρροή του στις δεκαετίες που ακολούθησαν.

Οι ιδέες του Monnet για την παγκοσμιοποίηση εν πολλοίς εφαρμόστηκαν και υλοποιήθηκαν στην ίδρυση της ΕΑΑΧ, για την οποία επαινέθηκε και επικρίθηκε, όπως συνήθως συμβαίνει σε περιπτώσεις ιδρυτικών θεσμών⁹². Αυτό που φαίνεται να ενδιέφερε τον Monnet ήταν να τηρηθεί η αρχή της υπερεθνικότητας, τάση που οι μελετητές αποδίδουν στην προηγούμενη εμπειρία του σε διεθνές επίπεδο, αλλά και η προσήλωσή του στην οικονομική διάσταση που προέκυψε από την ανάληψη μεταπολεμικά της ευθύνης για τον οικονομικό σχεδιασμό της Γαλλίας. Δεν φαίνεται να είναι τυχαίο το γεγονός ότι τον Μάρτιο του 1946 ήταν ο πρώτος Commissaire general du Plan de Modernisation et d' Equipement, θέση από την οποία μετέβη κατευθείαν στα καθήκοντα του πρώτου Προέδρου της ΕΑΑΧ⁹³.

Ο Monnet θεωρούσε τη θέσπιση και αποδοχή μίας Ανώτατης Αρχής βασική για τη θεμελίωση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Ο ίδιος πιστοποιεί ότι, όπως οι Adenauer και Schuman, θεωρούσε ότι η Ανώτατη Αρχή ήταν το πρώτο που έπρεπε να υπάρξει, γιατί είναι το πολιτικό βήμα που θα περιορίσει τα τεχνικά προβλήματα που αναπόφευκτα θα ανακύψουν, μόλις ξεκινήσει η προσπάθεια υλοποίησης του

⁹¹ Nugent, σελ. 60 (Βέλγιο, Δυτική Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ιταλία). Ο Schuman, σπουδαίος διανοούμενος και πολιτικός, κατανόησε και ενστερνίστηκε τις απόψεις του Monnet και, όπως και οι άλλοι συνυπογράφωντες, θεώρησε ότι ήταν το κατάλληλο πρόσωπο να αναλάβει την υλοποίηση αυτού του τόσο φιλόδοξου και καθοριστικού σχεδίου.

⁹² Featherstone, "Jean Monnet and the "Democratic Deficit" in the European Union", σ' αυτή την κατεύθυνση του επαίνου από τη μία και της επίκρισης από την άλλη οι υποστηρικτές του αποδίδει «κάποιας μορφής αγιότητα», όπως επισημαίνει ο Milward, ενώ, από την πλευρά των πολεμίων, ο Spinelli θεωρεί ότι το προνόμιό του να οικοδομήσει την Ευρώπη το χρησιμοποίησε για να κάνει μία λανθασμένη αρχή. σελ. 150.

⁹³ Featherstone, σελ. 152.

εγχειρήματος της ένωσης⁹⁴. Αυτή η άποψή του, που σε πρώτη εικόνα φαίνεται να μην λαμβάνει υπόψη τη δημοκρατική αρχή, έχει σχέση με το γεγονός ότι δεν υπήρξε ούτε θέλησε ποτέ να εμπλακεί με την ενεργό πολιτική δράση⁹⁵. Όμως το κύριο μέλημά του ήταν η αποτελεσματικότητα, καθώς θεωρούσε ότι η Συνθήκη της ΕΚΑΧ λειτουργεί ως επαρκής νομιμοποιητική βάση ενός ευρωπαϊκού consensus για την πρόοδο, την ειρήνη και τη λειτουργία της ομοσπονδίας. Τον ενδιέφερε η αποτελεσματικότητα, γιατί γνώριζε πως, όπως είχε γράψει και στο λόγο του για τον Schuman, «η ενωμένη Ευρώπη δεν θα φτιαχτεί σε μία ημέρα σύμφωνα με ένα και μόνο γενικό σχέδιο... Θα θεμελιωθεί σε στέρεα επιτεύγματα».⁹⁶ Γνώριζε ότι οι καλές προθέσεις δεν φτάνουν και χρειάζεται μακροπρόθεσμος και ευέλικτος σχεδιασμός για να προσαρμόζεται στις νέες προκλήσεις, ωστόσο να έχει την ισχύ ώστε να είναι βιώσιμο το όραμα της ένωσης⁹⁷.

Η δημιουργία της πρώτης από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, της ΕΚΑΧ, προωθήθηκε με ιδιαίτερο δυναμισμό από δύο Γάλλους πολιτικούς: τον Ζαν Μονέ (Jean Monnet), πρωτοπόρο του επιτυχημένου μεταπολεμικού πειραματισμού της Γαλλίας με τον οικονομικό προγραμματισμό που σχεδίασε, και ο οποίος ανέλαβε μεγάλο μέρος της τεχνικής και διοικητικής πρωτοβουλίας και της παρασκηνιακής προώθησης της υπόθεσης· και τον Ρομπέρ Σουμάν (Robert Schuman), υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας από το 1948 έως το 1952, ο οποίος ενήργησε ως ο πολιτικός υποστηρικτής της πρωτοβουλίας. Και οι δύο ήταν ένθερμοι υπέρμαχοι της ευρωπαϊκής ενότητας· και οι δύο πίστευαν ότι ο ΟΕΟΣ και το Συμβούλιο της Ευρώπης – όπου καθένας μπορούσε να εξαιρεθεί από την εφαρμογή μιας απόφασης – δεν μπορούσαν να δώσουν την απαιτούμενη ώθηση· και οι δύο κατέληξαν στο ακόλουθο συμπέρασμα: «Πρέπει να ξεκινήσουμε κάτι περισσότερο πρακτικό και περισσότερο φιλόδοξο. Η εθνική κυριαρχία είναι ένα ζήτημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί με περισσότερο θάρρος και σε ένα πιο περιορισμένο μέτωπο» (Monnet, 1978: 274).

Πολλοί από εκείνους που ενδιαφέρονταν για την ίδρυση της ΕΚΑΧ την αντιλαμβάνονταν με πολύ περιοριστικούς όρους, δηλαδή ως έναν οργανισμό που θα μπορούσε να προωθήσει ορισμένους αυστηρά καθορισμένους σκοπούς. Οπωσδήποτε η ΕΚΑΧ δεν θα είχε ιδρυθεί εάν δεν πρόσφερε στα πιθανά κράτη-μέλη

⁹⁴ Kevin Featherstone, "Jean Monnet and the "Democratic Deficit" in the European Union", σελ. 159.

⁹⁵ Featherstone, ό.π., σελ. 161.

⁹⁶ Featherstone, ό.π., σελ. 161.

⁹⁷ Featherstone, ό.π., σελ. 162. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να εμπλέκεται η κριτική αξιολόγηση της συνεισφοράς του Monnet στην εποχή του και στις επιλογές που η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να κάνει σήμερα για να είναι αποτελεσματική, έχοντας παράλληλα να διασφαλίσει το τεκμήριο της δημοκρατικής νομιμότητας.

της – και ειδικότερα στους δύο κύριου παράγοντές της, τη Γαλλία και τη Δυτική Γερμανία – τη δυνατότητα εξυπηρέτησης συγκεκριμένων και πιεστικών εθνικών συμφερόντων και αναγκών⁹⁸. Ωστόσο για ορισμένους, συμπεριλαμβανομένων των Μονέ και Σουμάν, το σχέδιο ήταν πολύ πιο φιλόδοξο και μακροπρόθεσμο. Όταν ανακοίνωσε το σχέδιο το Μάιο του 1950, ο Σουμάν δήλωσε ρητά – η δήλωσή του έγινε αργότερα γνωστή ως Διακήρυξη Σουμάν – ότι σκοπός των προτάσεων ήταν να αποτελέσουν το πρώτο βήμα για την πραγμάτωση του οράματος μιας ενωμένης Ευρώπης με επίκεντρο τη γαλλογερμανική συμφιλίωση. Αλλά, ανέφερε με τη γνωστή του προειδοποίηση: «Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί αμέσως ή σύμφωνα με ένα και μοναδικό σχέδιο. Θα οικοδομηθεί με συγκεκριμένα επιτεύγματα, τα οποία θα δημιουργήσουν πρώτα μια *de facto* αλληλεγγύη». (Η Διακήρυξη Σουμάν αναδημοσιεύεται στο Salmon & Nicoll, 1997: 44-46). Στο ίδιο πνεύμα, ο Μονέ ενημέρωσε τις κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων: «Οι προτάσεις Σουμάν αποτελούν τη βάση για την οικοδόμηση μιας νέας Ευρώπης μέσω της συγκεκριμένης επίτευξης ενός υπερεθνικού καθεστώτος σε έναν περιορισμένο αλλά κρίσιμο τομέα οικονομικής προσπάθειας [...] Πρωταρχική και απαραίτητη προϋπόθεση των προτάσεων αυτών είναι να απαρνηθούν την κυριαρχία σε έναν περιορισμένο αλλά αποφασιστικό τομέα» (Monnet, 1978: 36).

Η συνθήκη ΕΚΑΧ αποτελούσε καινοτομία για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, οι στόχοι των πολιτικών της ήταν εξαιρετικά φιλόδοξοι και συνεπάγονταν όχι μόνο τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών, αλλά και την τοποθέτηση των θεμελίων μιας κοινής αγοράς για ορισμένες από τις βασικές πρώτες ύλες κάθε βιομηχανοποιημένης κοινωνίας: τον άνθρακα, το κοκ, τα μεταλλεύματα σιδήρου, το χάλυβα και τα θραύσματα μετάλλων. Οι ιδρυτές της ευελπιστούσαν ότι με τον τρόπο αυτό θα διασφαλιζονταν τακτικοί εφοδιασμοί σε όλα τα κράτη-μέλη, θα δρομολογούνταν η ορθολογική επέκταση και ο εκσυγχρονισμός της παραγωγής και θα βελτιώνονταν οι συνθήκες και ο τρόπος ζωής των εργαζομένων στους συναφείς βιομηχανικούς τομείς. Δεύτερον, η ΕΚΑΧ ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή διακρατική κοινότητα που διέθετε σημαντικά υπερεθνικά χαρακτηριστικά: φαίνεται να συνιστά μια προσπάθεια διαμόρφωσης και ελέγχου της κατεύθυνσης της παγκοσμιοποίησης, αξιοποίησής της για τον προσπορισμό οφελών στη διεθνή οικονομική και κυρίως, πολιτική συνεργασία. Αυτά τα χαρακτηριστικά εντοπίζονταν στα νέα κεντρικά όργανα, που ήταν αρμόδια, μεταξύ άλλων, να παράγουν και να εποπτεύουν νομοθεσία σε ιδιαίτερα σημαντικά πεδία πολιτικής, όπως η κατάργηση και η απαγόρευση των

⁹⁸ Nugent, σελ. 59.

εσωτερικών δασμολογικών φραγμών, των κρατικών επιδοτήσεων και των περιοριστικών πρακτικών...⁹⁹

Οι πρόδρομοι της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπορούν να ανιχνευθούν στην αρχή του 18^{ου} αιώνα με τη δημοσίευση το 1713 του μεγάλου «Projet de Traite pour rendre la paix perpetuelle en Europe» του Αββά Saint-Pierre (1761), της Ευρωπαϊκής κοινοπολιτείας του Blontschli του 1871¹⁰⁰.

Στην ιστορία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στον οικείο ιστότοπο παρουσιάζεται ως εμβληματική ημερομηνία η 9^η Μαΐου 1950 με την πρόταση του Schuman. Όμως έχει ήδη επισημανθεί και θα έπρεπε να τονιστεί περισσότερο ο ρόλος του Monnet πριν από αυτό το χρονικό ορόσημο, καθώς υπήρξε ο άνθρωπος στον οποίο αποδίδεται ότι «μετασχημάτισε την Ευρώπη» και έτσι συνετέλεσε στην αλλαγή και του παγκόσμιου σκηνικού.

Το να κατανοήσουμε το έργο του είναι σήμερα πολύ σημαντικό, αφού στο σύγχρονο σκηνικό της παγκοσμιοποίησης που όλο και διευρύνεται, νέες μορφές συνόρων και κυριαρχίας εμφανίζονται συνεχώς. Η «γεωμετρία της παγκοσμιοποίησης», όπως ονομάστηκε, είναι μια χωροθέτηση στην οποία περιλαμβάνονται νέοι τύποι συνόρων όπως οι ζώνες εξαίρεσης (spaces of exception), οι διεθνικοί διάδρομοι (transnational corridors), και νέες μορφές υπερεθνικών ή ενδοεθνικών περιοχών (intranational regions) είναι μόνο κάποια παραδείγματα αυτής της τάσης¹⁰¹.

Όπως και οι Churchill και Coudenhove-Kalergi, ο Jean Monnet γεννήθηκε και έδρασε μετά το 1850, στην αρχή δηλαδή αυτού που ονομάστηκε ο «μακρός 20^{ος} αιώνας» (εποχή από το 1850 ως το 2000, περίοδο που οι τεχνολογικές εξελίξεις δίνουν νέες διαστάσεις και νόημα σε όλες τις πλευρές της παγκοσμιοποίησης), διαμορφώθηκαν από αυτή την εποχή και με τη σειρά τους τη διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό στο εύρος των δυνατοτήτων που τους προσέφεραν οι εκάστοτε θέσεις που κατείχαν.

Οι κάτοικοι του Cognac ήταν πάντοτε προσανατολισμένοι στους ευρύτερους εμπορικούς δρόμους της χώρας τους, της Ευρώπης και των ΗΠΑ, γεγονός που όπως ο ίδιος ο Monnet παραδέχτηκε, επηρέασε την αντι-εθνικιστική αίσθηση που τον χαρακτήριζε. Ήδη με τη δίχρονη παραμονή του στο Λονδίνο, μόλις άφησε το σχολείο στα 16, έλαβε μία πρόγευση της «παγκόσμιας διάστασης» τόσο του εμπορίου όσο

⁹⁹ Nugent, σελ. 61.

¹⁰⁰ Menendez-Alarcon, *National Identities Confronting European Integration*, σελ. 543.

¹⁰¹ Frapporti, σελ. 36.

και της πολιτικής και της σημασίας που είχε η έκθεση και η προσαρμογή σε νέα γλωσσικά και πολιτισμικά δεδομένα για την επιτυχία των εμπορικών εγχειρημάτων¹⁰².

Ο Monnet έζησε στο Λονδίνο το 1905 και 1906, εποχή που η πόλη ήταν πρωτεύουσα μιας αυτοκρατορίας στο απόγειο της ισχύος της¹⁰³. Μετά από ένα ταξίδι στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής για τις ανάγκες της οικογενειακής επιχείρησης, ο νεαρός Monnet αναλαμβάνει σταδιακά νέους ρόλους, όχι θεσμικούς, αλλά σημαντικά πολιτικά πρόσωπα εμπιστεύονται το οικονομικό και πολιτικό του αισθητήριο και τη γνώση του για τη λειτουργία των εμπορικών οδών και των επιπτώσεών τους στην πολιτική.

4.2. Η δράση του Monnet μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Ήδη από τις αρχές του Μεγάλου Πολέμου, το 1914 κατόρθωσε να πείσει τον Γάλλο πρωθυπουργό Rene Viviani να συμφωνήσει επί της αρχής στην αναγκαιότητα μιας στρατηγικής για την καλύτερη οργάνωση των προσόδων που θα χρηματοδοτούσαν τις πολεμικές επιχειρήσεις. Το σχέδιο αυτό υλοποιήθηκε μόλις το 1917 με το Συμμαχικό Ναυτικό Συμβούλιο Μεταφορών (Allied Maritime Transport Council) που συντόνισε τις προσπάθειες των συμμάχων.

Στη συνέχεια, στη διάσκεψη ειρήνης των Παρισίων (1919-1920), που προσδιόρισε τις τύχες της Ευρώπης μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ήταν σύμβουλος του Γάλλου υπουργού Εμπορίου και Βιομηχανίας Etienne Clementel και οργάνωσε την πρόταση και πρόταξη μίας «νέας οικονομικής τάξης» που βασιζόταν στην Ευρωπαϊκή συνεργασία. Το σχέδιο απορρίφθηκε επίσημα από τους συμμάχους τον Απρίλιο του 1919. Ωστόσο, έδειξε τη διεισδυτικότητα της σκέψης του και την οξυδέρκειά του σε θέματα που άπτονταν της παγκοσμιοποίησης¹⁰⁴.

Ο Monnet, υποστηρίζει ο Frapporti, κινούνταν από μία "logistics rationality", «έναν ορθολογισμό της οικονομικής επιμελητείας», που διαμόρφωνε τη σκέψη του γενικά και ήταν καθοριστικός για το όραμά του για την Ευρώπη και έτσι κατόρθωσε να γίνει αυτός που «μεταμόρφωσε την Ευρώπη» όχι την 9^η Μαΐου 1950, αλλά με όλο το έργο του έως τότε. Η γενέτειρά του το Cognac με την εμπορική της δράση τού

¹⁰² Frapporti, σελ. 37.

¹⁰³ Την ίδια εποχή ο Churchill είναι βουλευτής του Oldham (October 1, 1900 – January 12, 1906), api.parliament.uk.

¹⁰⁴ Η ικανότητά του για δημιουργία υποδομών για συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο αναδείχθηκε στη διάσκεψη των Παρισίων (29 Νοεμβρίου -1 Δεκεμβρίου), όταν ως μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής του Γάλλου υπουργού Εμπορίου Etienne Clementelle, συνέλαβε την ιδέα της δημιουργίας ενός Ενωμένου Ναυτικού Συμβουλίου Μεταφορών (Allied Maritime Transport Council - AMTC), που οι μελετητές θεώρησαν ήδη από το 1921 ως το πιο επιτυχές για την εποχή του πείραμα στη διεθνή συνεργασία και αντιμετώπισε με επιτυχία τις τεράστιες απώλειες του εμπορικού στόλου από τις επιθέσεις των γερμανικών υποβρυχίων.

κληροδότησε την «παγκόσμια ματιά» (global gaze) και στη συνέχεια με τα ταξίδια του για εμπορικούς σκοπούς συνειδητοποίησε πληρέστερα την «παγκόσμια διάσταση» τόσο του εμπορίου όσο και της πολιτικής. Ο Trygve Ugland, θεωρητικός της πολιτικής, έχει υποστηρίξει ότι το ταξίδι του Monnet στον Καναδά ήταν μία εμπειρία καθοριστική για το σχέδιό του για μια Ευρωπαϊκή υπερεθνική ενότητα¹⁰⁵. Ο Καναδάς φαίνεται να υπήρξε ένα «πολιτικό μοντέλο» για τον Monnet, όπως αντίστοιχα υπήρξαν οι ΗΠΑ για τον Tocqueville.

Επιπρόσθετα, η συμφωνία που έκλεισε για αποκλειστική προμήθεια του ποτού της εταιρείας του με την Hudson Bay Company (HBC), την μεγαλύτερη εταιρεία logistics της εποχής, τον έφερε σε επαφή με ενός άλλου τύπου management και του επέτρεψε να συνειδητοποιήσει την αντιστοιχία ενός «χώρου οικονομικής επιμελητείας», ο οποίος πάντοτε πρέπει να στηρίζει έναν «χώρο πολιτικής»¹⁰⁶.

Η ικανότητα του Monnet σε θέματα επιμελητείας αποδείχτηκε καθοριστική, όταν ανέλαβε αναπληρωτής γραμματέας της ΚΤΕ, έχοντας την ευθύνη για τα τεχνικά ζητήματα. Ενώ λοιπόν η ΚΤΕ δεν επέτυχε σε θέματα διεθνούς πολιτικής, φάνηκε επιτυχής στα θέματα ευθύνης του. Τότε ήταν, επισημαίνει ο Frapporti, που έγινε αντιληπτό ότι οι ενδοδομές είναι ενοποιητικές για την Ευρώπη και ο σιδηρόδρομος θεωρήθηκε το εργαλείο που θα έφερνε πιο κοντά τα έθνη-κράτη της Ευρώπης σε οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, όπως έγινε και στην περίπτωση του Καναδά¹⁰⁷.

Έχει υποστηριχθεί λοιπόν ότι η περίπτωση του οράματος του Monnet και της πραγματοποίησής του, η ευρωπαϊκή ουτοπική ενότητα, είναι μια πορεία σύνδεσης και αποσύνδεσης ενδοδομών, χωρίς εντάσεις και με άψογη λογιστική λειτουργία. Το “Logistics Governance” υπηρετείται από το “logistics rationale”. Ως “logistics” ορίζεται η εφαρμογή «διαδικασιών που αποτελούνται τόσο από τεχνολογικές καινοτομίες όσο και νέες οργανωτικές διαδικασίες». Αυτά τα στοιχεία συναντώνται τόσο στην Ευρωπαϊκή ενοποίηση όσο και στη δράση του Monnet. Χωρίς την ενοποιητική δράση του σιδηροδρόμου δεν θα είχε αρχίσει η πολιτική ή οικονομική ενοποίηση το 1950. Γνωρίζοντάς το αυτό ο Monnet έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη λειτουργία του ευρωπαϊκού σιδηροδρομικού δικτύου ως αντιπρόεδρος της ΚΤΕ. Και βέβαια κατά τη διάρκεια των δύο παγκόσμιων πολέμων κάποια ευρωπαϊκά κράτη δοκίμαζαν συνεχώς «νέες οργανωτικές διαδικασίες» που βασιζόνταν στα logistics και καθοδηγούνταν από τον Monnet.

¹⁰⁵ Trygve Ugland, ““Designer” Europeanization: Lessons from Jean Monnet”, p. 18

¹⁰⁶ Frapporti, σελ. 36-38 (Οι εσωτερικές δομές είναι το «κεντρικό νευρικό σύστημα» της οικονομίας και της κοινωνίας. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Langdon Winner «οι ενδοδομές εμπεριέχουν πολιτική» (infrastructures have politics).

¹⁰⁷ Frapporti, σελ. 39.

Σήμερα σε πολιτική και γεωγραφική κλίμακα βλέπουμε συνεχώς επαναπροσδιορισμούς με βάση τις ανάγκες των logistics: «Ειδικές Οικονομικές Ζώνες», εμπορικοί διάδρομοι, μακρο-περιοχές, υπερεθνικοί και ενδοεθνικοί σχηματισμοί προσδιορίζονται με βάση λειτουργικές αναγκαιότητες. Νέες γεωγραφικές οντότητες εμφανίζονται ως αποτέλεσμα της ικανότητας του κεφαλαίου να παράγει νέες χωρικές οντότητες, σχηματίζοντας αυτό που οι Mezzadra και Neilson ονόμασαν τα νέα «σύνορα του Κεφαλαίου»¹⁰⁸.

Έτσι, καταλήγει ο Frapporti, η «λογιστική λογική» παράγει «λογιστικούς χώρους» για τη γρήγορη κυκλοφορία των αγαθών και ενώ φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με την κυριαρχία του κράτους, παρουσιάζει ομόλογη δομή και μία μερικά κοινή νομοθεσία. Αυτό αφορά, όπως έχει παρατηρηθεί, μία μορφή «κλιμακούμενης κυριαρχίας», στην οποία οι χώρες δεν έχουν απόλυτο έλεγχο της περιοχής τους¹⁰⁹.

4.3. Η δράση του Monnet στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Ανάλογη με το AMTC ήταν η Αγγλογαλλική Συντονιστική Επιτροπή (Anglo-French Coordinating Committee - AFCOC), που δημιουργήθηκε στην αρχή του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και πάλι οργανωμένη από τον ίδιο και λειτούργησε επίσης ως υπερκρατική οντότητα όπως και ο προκάτοχός της.

Την 1^η Οκτωβρίου του 1939, ο Monnet έγραψε στον Βρετανό Υπουργό Πολέμου Edward Bridges: «Ως επί το πλείστον, οι ιδέες και η οργάνωση που συζητήσα μαζί σας και με διάφορους Βρετανούς Υπουργούς στους οποίους είχατε την καλοσύνη να με συστήσετε, δεν είναι κάτι άλλο παρά οι ακριβείς ιδέες και οργάνωση, που μετά από τρία έτη συγκρούσεων, οι Σύμμαχοι αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν ως ουσιώδεις και δοκιμάστηκαν με επιτυχία [κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο]».

Στην ουσία, υποστηρίζει ο Frapporti, η Βρετανική και η Γαλλική κυβέρνηση συμφώνησαν να εκχωρήσουν ένα μέρος της κυριαρχίας τους σε μία άλλη οντότητα, στην οποία είχαν μόνο έμμεσο έλεγχο. Στο θέμα αυτό αναφέρεται ο Monnet στην επιστολή του της 2ας Δεκεμβρίου 1939 προς τον Γάλλο πρωθυπουργό Edouard Daladier:

«Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Συντονισμού θα αποβεί ένας καθοριστικός σύμμαχος και, παρότι κατ' ουδεμία έννοια δεν είναι διαμεσολαβητής μπορείτε να

¹⁰⁸ Frapporti, σελ. 40.

¹⁰⁹ Frapporti, σελ. 41.

προσπαθήσετε να απαλύνετε τις διαφορές απόψεων και να καταλήξετε σε κοινές αποφάσεις με γνώμονα μία οπτική συμμαχική και όχι μία οπτική εθνική»¹¹⁰.

Ενδεικτικό του οράματος και του συγκροτημένου σχεδίου ενοποίησης και της παγκοσμιοποιημένης μακροπρόθεσμης προοπτικής που χαρακτήριζε τη σκέψη και το έργο του είναι το σχόλιο του Monnet στα απομνημονεύματά του για τη συγκεκριμένη επιστολή: «αν όπου «Συμμαχικός» διαβάσει κανείς «Κοινότητα», δεν υπάρχει επιτυχέστερος ορισμός για το ρόλο που έπαιξε αργότερα ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για τον Άνθρακα και τον Χάλυβα (President of the European Coal and Steel Community's High Authority) – γεγονός το οποίο αδιαμφισβήτητα δεν αποτελεί σύμπτωση» (Monnet, 1978: 128)¹¹¹.

Συνεπώς, κατά τη διάρκεια και των δύο παγκόσμιων πολέμων ο Monnet ενεπλάκη σε μεγάλο βαθμό στη λογιστική οργάνωση των Συμμάχων, προωθώντας πρωτοβουλίες που διακρίνονταν από ένα σημαντικό κοινό χαρακτηριστικό: ένα στοιχείο «διαβαθμισμένης κυριαρχίας» για τα Ευρωπαϊκά κράτη.

Παρά το «καθεστώς εξαιρετικής κατάστασης»¹¹² και των δύο παγκόσμιων πολέμων, οι AMTC και AFCOC ήταν πραγματικοί παράγοντες διακυβέρνησης (governance agents) με ξεκάθαρη «εκτελεστική δύναμη» (executive power), ενώ ένα μικρό μέρος της Ευρώπης (European territory) έγινε αυτό που θα ονομάζαμε με σύγχρονους όρους «logistics space»: μία υπερκρατική περιοχή (super-state area) διασυνδεδεμένη (interconnected) με ομοιόμορφες ενδοδομές και διακυβερνημένη μερικώς από μία εξω-κρατική δύναμη. Ο Monnet επιθυμούσε να συνεχιστεί αυτή η κατάσταση και μετά το τέλος κάθε πολέμου. Σε ένα τηλεγράφημα που στάλθηκε στον Raymond Filliou¹¹³ στο τέλος του Α΄ Π.Π. (25-11-1918) ο Monnet έγραψε: «Από τη στιγμή που ο πόλεμος θα τελειώσει η διατήρηση των διασυμμαχικών διευθετήσεων θα είναι ζωτικής σημασίας για τη Γαλλία. Είναι φανερό ότι η παγίωση των υφιστάμενων μηχανισμών είναι επιβεβλημένη και ότι οφείλουμε να αποφύγουμε όλες τις μεταβολές των στοιχείων εκείνων που είναι απαραίτητα για τις υφιστάμενες οργανώσεις».

Παρόλο που η ελπίδα του αυτή προφανώς χάθηκε το 1918, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Monnet εν τέλει πραγματοποίησε τον μακροπρόθεσμο στόχο του: ένα πραγματικά υπερεθνικό European Logistics Space¹¹⁴.

¹¹⁰ Frapporti, σελ. 41

¹¹¹ Frapporti, σελ. 42

¹¹² "State of exception", Agamben.

¹¹³ Επρόκειτο για τον Γάλλο αντιπρόσωπο στο Λονδίνο για θέματα προμηθειών πολεμικού υλικού.

¹¹⁴ Frapporti, σελ. 42

4.4. Η Σημασία της ΕΚΑΧ

Η δημιουργία της ΕΚΑΧ θεωρείται σήμερα όχι ως αυτοσκοπός, ως τελικός στόχος, αλλά ως πρώτο βήμα, ως ένα στάδιο που ο Monnet θεωρούσε απαραίτητο για την επίτευξη του τελικού σκοπού, της πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης. Το πρώτο ζήτημα που καλούνταν μέσω της οικονομικής συνεργασίας να προωθήσει η ΕΚΑΧ ήταν η αποσόβηση του γερμανικού κινδύνου. Στα πλαίσια αυτά σε λόγο του στο Αλγέρι ήδη τον Αύγουστο του 1943, ο Monnet είχε επισημάνει πως η Ευρώπη πρέπει να είναι «ενωμένη, όχι μόνο μέσω συνεργασίας, αλλά επίσης με τη μεταβίβαση της κυριαρχίας από τα Ευρωπαϊκά έθνη σε μία μορφή Κεντρικής Ενότητας. Αυτή η ενότητα θα έχει την ισχύ να ελαττώνει τους τελωνειακούς περιορισμούς, να δημιουργήσει μία γενική Ευρωπαϊκή Αγορά, και να αποτρέψει την επάνοδο του εθνικισμού»¹¹⁵. Στα επόμενα χρόνια ακολούθησε μία ανάλογη γραμμή για την αποσόβηση της επαναφοράς του γερμανικού εθνικισμού, όπως δείχνει η αλληλογραφία του με τους George Bidault και Robert Schuman μεταξύ των ετών 1949 και 1950. Θεωρώντας πως η επιτυχία του σχεδίου του εξαρτώνταν και από την τύχη της βιομηχανικής ζώνης της περιοχής του Ruhr, προσπάθησε να διαμορφώσει μία πρόταση που να είναι αποδεκτή από Αμερικανούς και Βρετανούς, αλλά και από τον Konrad Adenauer¹¹⁶. Με τη συνεργασία σε επίπεδα βαριάς βιομηχανίας στην ΕΚΑΧ επανερχόταν στην πάγια θέση του όχι μόνο για την αποτροπή των πολέμων αλλά και για την επαναφορά της πρότερης βιομηχανικής ισχύος στην Ευρώπη¹¹⁷. Προσπαθούσε να συνδυάσει τη σταθεροποίηση της ειρήνης με την οικονομική ισχυροποίηση της Ευρώπης και την επαναφορά της ως παράγοντα ισχύος και ισορροπίας και ισχύος στο μεταπολεμικό παγκόσμιο σκηνικό.

¹¹⁵ Hungdah Su, "Jean Monnet's Grand Design for Europe and its Criticism", p. 29

¹¹⁶ Su, p. 31

¹¹⁷ «Η εκβιομηχάνιση γεννήθηκε στις Ευρωπαϊκές χώρες. Παρόλα αυτά, εξαιτίας της κοινωνικής δομής της Ευρώπης και της στάσης της που έχει τις ρίζες της στην αγροτική παράδοση πριν την εκβιομηχάνιση, η τελευταία δεν ανέπτυξε όλη τη δυναμική της στην Ευρώπη. Η ιεραρχική κοινωνία της που την όριζε η αριστοκρατία, τα μικρά και μεσαίου μεγέθους κράτη, και οι αδιάλειπτες προσπάθειες για κυριαρχία μεταξύ των Ευρωπαίων, όλα συνετέλεσαν στην αποτροπή της πλήρους ανάπτυξης της σύγχρονης τεχνολογίας. Ήταν στις ΗΠΑ, μία αχανή χώρα που χαρακτηρίζεται από ισότητα, όπου η εκβιομηχάνιση έφτασε στο ανώτατο όριο επιτυχίας της». Αυτή του η άποψη είναι οδηγός και στόχος που προσπαθεί να επιτύχει για την Ευρώπη μέσω της ΕΚΑΧ, Su, p. 32

4.5. Συμπεράσματα

Πρέπει να επισημανθεί εδώ πως η σύλληψη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι ιδέες και τα συστήματα για την πραγματοποίησή της που συνεισέφερε ο Monnet δημιουργεί και δημιουργείται, συνεργεί και συλλειτουργεί με την παγκοσμιοποίηση.

Σήμερα η πολιτική και γεωγραφική κλίμακα διαρκώς επαναπροσδιορίζεται από τις ανάγκες των logistics. Οι περισσότερες από αυτές τις «νέες περιοχές» επαναπροσδιορίζουν την πολιτική γεωμετρική του παγκόσμιου παρόντος μας με τρόπους που δεν είναι απλώς θεωρητικοί, αλλά πολύ χειροπιαστοί. Οι οικονομικές όψεις της παγκοσμιοποίησης μετέρχονται διαφόρων μέσων και πρακτικών που διαρκώς πολλαπλασιάζονται και επεκτείνεται η χρήση τους ¹¹⁸.

Η “logistics rationale”, λοιπόν, δημιουργεί νέα “logistics spaces” τη γρήγορη κυκλοφορία των αγαθών. Μία τέτοια περιοχή «έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με τη χωρικότητα του έθνους κράτους»¹¹⁹, αλλά παρουσιάζει μία ομόλογη δομή και μία, μερικώς, κοινή νομοθεσία. Η νομοθεσία αυτή δεν αναφέρεται σε μία ολική σύμπτωση των συνταγματικών κωδικών (constitutional codes), αλλά απλώς σε μία μορφή «διαβαθμισμένης κυριαρχίας»¹²⁰, ενώ τα κράτη δεν έχουν ολικό έλεγχο της επικράτειάς τους (territory). Όλα αυτά ανακαλούν στη μνήμη τη λειτουργία του ECSC, στην Ευρώπη, ήδη πριν από το 1950, στις κρίσιμες περιόδους των δύο παγκόσμιων πολέμων¹²¹.

«Οι μέθοδοι της Γαλλικής Επιτροπής Σχεδιασμού ήταν άμεσα προσαρμόσιμες και στα Ευρωπαϊκά προβλήματα και στους Ευρωπαίους οι οποίοι εμπλέκονταν» (1978: 329). Αυτά τα λόγια του Monnet φανερώνουν τη σημασία των ετών 1945-1950 για την ανάπτυξη του σχεδίου δράσης του μετά τη γέννηση της ΕΚΑΧ. Πολλοί παράγοντες οδήγησαν στη δημιουργία της ΕΚΑΧ:

- α) το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης που προώθησαν οι ΗΠΑ και οδήγησε τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες σε πολιτική και οικονομική ενοποίηση, και
- β) η γέννηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στις 24 Μαΐου 1949 (και η απειλή της ανασύστασης του Γερμανικού Στρατού)”, και

¹¹⁸ “New borders of Capital”, Mezzadra and Neilson, 2013.

¹¹⁹ “Territoriality of the national space”, Cowen, 2014:8.

¹²⁰ “Graduated sovereignty», Ong, 2006: 75. Ο όρος αναφέρεται σε επίπεδα κυριαρχίας των κρατών όσον αφορά στον τρόπο που λειτουργούν στα διεθνή δίκτυα τα σχετικά με την θέση τους και τον τρόπο που συμμετέχουν στην παγκόσμια αγορά αλλά και με την πολιτική κοινότητα στην οποία ανήκουν. Οι παγκόσμιες αγορές άλλοτε ενισχύουν κι άλλοτε αποδυναμώνουν τις διάφορες δραστηριότητες κάθε κράτους και μετασηματίζουν τη δυνατότητά του να κινείται σε παγκόσμιες ρυθμιστικές ολότητες, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για παράδειγμα.

¹²¹ Frapporti, σελ. 41.

γ) η αναγκαιότητα για μια κοινή διαχείριση της παραγωγής ατσαλιού, όπως προέκυψε σε μία έκθεση του Tony Rollman (Director of the Steel Committee of the United Nations Economic Commission for Europe), ο οποίος «προέβλεψε υπερπαραγωγή ατσαλιού μέχρι τους 8 εκατομμύρια τόνους στην Ευρώπη ως το 1953». Όλα αυτά και άλλα ακόμη συνετέλεσαν στην υπογραφή του Schuman Plan¹²².

Από την αρχαιότητα η «Ευρώπη» αποτελούσε μία νεφελώδη έννοια. Όμως από τη γέννηση της ECSC, στην καθημερινή ομιλία η «Ευρώπη» συχνά επικαλύπτεται με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Κι αυτό παρά το γεγονός ότι καμία τους δεν είχε ποτέ από πριν προσδιορισμένα όρια. «Έξι χώρες ξεκίνησαν: η Γαλλία, η Γερμανία, οι χώρες της Benelux (Βέλγιο, Ολλανδία, Λουξεμβούργο) και η Ιταλία. Αλλά η πραγματοποίηση των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης είναι ανοιχτή στη συμμετοχή όλων των χωρών που θέλουν να ενωθούν αποδεχόμενες την εξουσία (autorite) των θεσμών της και τους κοινούς κανόνες» (J. Monnet, "Note", FJME, File number: AMK 2/2/2012).

Η παραπάνω άποψη εκφρασμένη από τον ίδιο καταδεικνύει ότι η Ευρώπη του Monnet δεν ήταν συνδεδεμένη μόνο με γεωγραφική ή εδαφική προοπτική, αλλά ήταν μία «δυναμική έννοια». Η ιδέα του Monnet συνδεόταν και με την «αναπαράσταση» και με τη «λειτουργία» της, δηλαδή με μία πλήρη λειτουργικότητα της Ευρώπης σε πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο, που περνούσε από τη θεωρία στην πράξη, σε έναν ευρωπαϊκό τρόπο λειτουργίας μίας ομόσπονδης Ευρώπης και όχι απλώς σε μία ιδέα. Αυτή την Ευρώπη την οραματιζόταν ως μία συμμαχία για τη δημοκρατία και ως μία Τρίτη δύναμη σε ένα παγκόσμιο διπολικό σκηνικό που να ισορροπεί τις εντάσεις μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, και να είναι ένας καθοριστικός παράγοντας στην παγκόσμια γεωπολιτική¹²³.

Ο Monnet και η ECSC κατόρθωσαν στην ιστορική διάσταση του «διαστήματος χώρου» (space of place) των εθνικών κρατών της Ευρώπης να τοποθετήσουν μία «διάσταση ροών» (space of flows)¹²⁴. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η ECSC ήταν απλώς μία ζώνη ελεύθερου εμπορίου στα πλαίσια του Χώρου της Κοινότητας (Space of the Community), καθώς στα "non-tariff barriers" περιλαμβάνονται «τεχνικές προδιαγραφές... αλλά επίσης κανονισμοί για την υγεία και την ασφάλεια ή αναλυτικοί κανόνες ώστε τα άτομα να μπορούν να εργαστούν σε κάποιο συγκεκριμένο επάγγελμα»¹²⁵. Συνεπώς, τα "non-tariff barriers" μπορούν να θεωρηθούν τα "bottlenecks" που ένα logistics place πρέπει να ξεπεράσει, ώστε να

¹²² Frapporti, σελ. 42.

¹²³ Su, σελ. 39

¹²⁴ Frapporti, σελ. 42.

¹²⁵ "technical standards ... but also health and safety regulations or detailed rules for the individuals to work in a particular profession", Kaiser and Schott, 2014: 276.

κερδίσει «ελεύθερο περιορισμών χώρο» “seamless space”¹²⁶ για τους σκοπούς του. Αυτή είναι μία από τις πιο σημαντικές κατακτήσεις της ESCS.

Σε μία εποχή, όταν η παγκοσμιοποίηση έμπαινε στην πιο προωθημένη φάση της, κατά την οποία «οι ροές κεφαλαίου και ανθρώπων διακύβευαν την κυριαρχία των εμπλεκόμενων εθνικών κρατών και απαιτούσαν νέες μορφές πολιτικής και κανόνων»,¹²⁷ η Ευρώπη – και ο Monnet – αντέγραψαν μέσω του ECSC αυτό που ήταν το πρώτο βήμα αυτού που ο Martin Hajer ονομάζει σήμερα «Ευρώπη των ροών»¹²⁸. Χάρη στην ESCS, τα έξι κράτη που συμμετείχαν στο σχέδιο ήταν έτοιμα για έναν «νέο παγκόσμιο κόσμο» που χτυπούσε τις πόρτες του. Όμως, δέχονταν επίσης μία νέα κυβερνητική οντότητα στο Ευρωπαϊκό έδαφος, που υλοποιούσε το European Logistics Space, χωρίς να σβήνει την ευρωπαϊκή ιστορία που θεμελιώθηκε σε μία πληθώρα κυρίαρχων κρατών¹²⁹. Σε σχέση με τα σύγχρονα προβλήματα οικονομικής φύσεως που προκύπτουν και τείνουν να αποσταθεροποιούν την ταυτότητα και προσωπικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η επαναξιολόγηση της οπτικής του Monnet παραμένει κρίσιμη και χρήσιμη¹³⁰.

¹²⁶ Όρος του Hajer, 2000: 138. Βασίζεται στη θεωρία του “seamless world”, που εισήχθη το 1995 από τους Paul Krugman & Anthony J. Venables στο άρθρο τους “The Seamless World: A Spatial Model of International Specialization”, στο οποίο προσπαθούν να προσδιορίσουν τους χώρους στους οποίους κινείται η παγκοσμιοποιημένη οικονομία, οι οποίοι δεν μπορούν να οριστούν πλέον με εθνικούς ή γεωγραφικούς όρους, αλλά είναι σημεία και ζώνες που φαίνονται να μην έχουν διάσταση.

¹²⁷ “flows of capital and people challenge the sovereignty of bounded nation-states and call for new forms of politics and regulation», Walters and Haahr, 2005.

¹²⁸ “Europe of flows», Hajer, 2000: 138.

¹²⁹ Frapporti, σελ. 43.

¹³⁰ Βλ. Papadopoulos I. and Vlachos V.A. (2015), όπου καταδεικνύονται τόσο οι σύγχρονες οικονομικές προκλήσεις και οι αναταράξεις που δημιουργούν σε πολιτικό επίπεδο, όσο και τρόποι επίλυσης των αντιξοοτήτων.

Κεφάλαιο 5

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης στον Richard von Coudenhove–Kalergi

5.1. Εισαγωγή

Από τους τρεις παραμένει σήμερα ο μεγάλος άγνωστος, εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, παρότι πολύ γνωστός στη μακρινή Ιαπωνία, πατρίδα της μητέρας του. Εξαιρετικά επιδραστικός στην εποχή του, τουλάχιστον στους κύκλους της ελίτ, ενέπνευσε τον κινηματογραφικό ήρωα Victor Lazlo, Τσέχο σύμφωνα με το σενάριο, στην ταινία “Casablanca” του 1942, που με τη σειρά της ήταν βασισμένη σε ένα θεατρικό του 1938¹³¹.

Ο κόμης Richard Nikolaus von Coudenhove–Kalergi διήγε έναν εξαιρετικά ενδιαφέροντα βίο, αξεδιάλυτα δεμένο με την Παν-Ευρωπαϊκή κίνηση που ίδρυσε, ήταν πρόεδρος της όσο ζούσε και της οποίας το πρόγραμμα και τη φιλοσοφία εξέθεσε και εξέφρασε στα βιβλία του και στο σχετικό έντυπο που εξέδιδε. Η καταγωγή του ενσάρκωνε όσα πρέσβευε και εντυπωσίαζε ιδιαίτερα τους συγχρόνους του. Ήταν ένας κοσμοπολίτης με πατέρα αυστριακό (με μακρινή καταγωγή από την Βοημία αλλά και από την Κρήτη και μητέρα από την Ιαπωνία), απόγονος λοιπόν της Ευρωπαϊκής αριστοκρατίας, ένας αυστριακός που μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών πήρε τσεχοσλοβακική υπηκοότητα, ταξίδευε σε όλη την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες και πέθανε και ετάφη στην Ελβετία.

Γεννημένος στο Τόκυο της Ιαπωνίας στις 17 Νοεμβρίου του 1894, ήταν ο δεύτερος γιος του Αυστριακού διπλωμάτη και λόγιου Heinrich von Coudenhove-Kalergi και της Γιαπωνέζας Mitsuko Aoyama. Για να συναφθεί ο, σκανδαλώδης για την εποχή, μικτός γάμος ελήφθησαν άδειες από τον Αυστριακό Αυτοκράτορα

¹³¹ Κατά μία ενδιαφέρουσα συγκυρία, ο ηθοποιός που με εξαιρετική επιτυχία τον ενσάρκωσε, ο Paul Henreid, ήταν γεννημένος στο Τριέστι της Αυστροουγγαρίας, το 1908, με γονείς που από Εβραίοι έγιναν καθολικοί το 1904, εξαιτίας του αντισημιτισμού με περιουσία που χάθηκε μετά το θάνατο του πατέρα του και αντιναζιστής ο ίδιος, που, ευτυχώς για τη ζωή του, ήταν το 1937 ήδη ηθοποιός στο λονδρέζικη θεατρική σκηνή. Στην ταινία λαμβάνει μέρος και ο επίσης εκπατριμένος ηθοποιός Peter Lorre, εβραϊκής καταγωγής Ούγγρος που ο άνεμος του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου τον είχε οδηγήσει στη Βιέννη και στη συνέχεια στο Βερολίνο και στη Ζυρίχη. Μετά το 1933 η άνοδος του ναζισμού τον οδήγησε στο Παρίσι και στη συνέχεια στο Λονδίνο. Αυτές οι φαινομενικά εκτενείς αναφορές καταδεικνύουν κοινούς τόπους στις ζωές των ανθρώπων του μεσοπολέμου, ειδικά στις πρώην Κεντρικές Αυτοκρατορίες, όταν οι αλλαγές με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι άνθρωποι είναι κατακλυσμαίες, καθώς αλλάζουν κράτη, χάνουν τις περιουσίες τους και, τέλος, οι ίδιες οι ζωές τους βρίσκονται σε θανάσιμο κίνδυνο.

Φραγκίσκο Ιωσήφ, την καθολική Εκκλησία και τον Ιάπωνα Αυτοκράτορα Meiji¹³². Αυτή η μυθιστορηματική αρχή της ζωής του καθώς και η εξίσου μυθιστορηματική συνέχεια έκανε τόσο τους συγχρόνους του όσο και τους μεταγενέστερους να τον θεωρούν ενσάρκωση των αξιών και οραμάτων που πρέσβευε¹³³.

5.2. Ο κόσμος των ιδεών και το συγγραφικό του έργο

Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο για την τύχη του έργου του Coudenhove-Kalergi και την τύχη των πρωτοπόρων γενικά, προέκυψε μετά το 1990 (Glasnost), όταν το αρχείο του που υπήρχε στα γραφεία της Pan-European στη Βιέννη και ενώ και ο ίδιος θεωρούσε ότι είχε καταστραφεί μετά την κατάληψή της από τη Γερμανία το 1938, αποκαλύφθηκε ότι βρισκόταν συντηρημένο και κρυμμένο στη Μόσχα, μαζί με άλλα «ειδικά αρχεία που είχαν συγκεντρώσει οι Σοβιετικοί από τις κατειλημμένες από τους Ναζί περιοχές», ένας από τους «τελευταίους αιχμαλώτους του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου», όπως χαρακτηρίστηκε¹³⁴.

Ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν την ιστορία ο Coudenhove-Kalergi ανήκε στη σχολή σκέψης του προοδευτισμού, που αντιλαμβάνονταν την ιστορία ως κλίμακα με θετική εξέλιξη και όλα αυτά μέσα από την οπτική γωνία του πασιφισμού, που είχε εμφανιστεί από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και του οποίου ο πιο επιφανής εκπρόσωπος υπήρξε ο Victor Hugo, με τον εμβληματικό του λόγο στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων του 1849¹³⁵. Ωστόσο, την περίοδο του Μεσοπολέμου, με όσα δεινά είχαν προηγηθεί, φαίνεται να έγινε αποδέκτης και μίας πεσιμιστικής σχολής σκέψης που είχε διαφανεί. Δεν ήταν μόνος βέβαια στη σύλληψη του κανόνα για τον «Ευρωπαϊκό σύνδεσμο για την ειρήνη». Πολλές και διαφορετικές προτάσεις υπήρξαν, με πρώτη ίσως αυτή του δούκα de Sully το 1756, στον οποίο και ο Churchill πιστώνει την πρωτοκαθεδρία της ευρωπαϊκής ιδέας¹³⁶. Έχοντας εντυφλήσει σε όλα τα ιστορικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά ρεύματα της εποχής του και μελετώντας το σκηνικό των σχεδίων για την ειρήνη στα πλαίσια της διπλωματικής ιστορίας σε μία εποχή που δεν

¹³² Benjamin James Thorpe, *The time and space of Richard Coudenhove-Kalergi's Pan-European, 1929-1939*, σελ. 8-10.

¹³³ Ο κόμης είχε πολλούς επώνυμους φίλους, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, αλλά και ανυπόληπτους εχθρούς, με πρώτο τον Αδόλφο Χίτλερ. Ο χαρακτηρισμός που του απέδωσε ο Χίτλερ: "cosmopolitan bastard", χρησιμοποιείται ως τίτλος στο φετινό βιβλίο του Martyn Bond, που φιλοδοξεί να συμπληρώσει ένα κενό στη βιβλιογραφία για τον Kalergi και ταυτόχρονα να τον συστήσει στο ευρύτερο κοινό της εποχής μας.

¹³⁴ Thorpe, σελ. 11. Πρόκειται για ένα ζήτημα που θέτει στο φως όχι μόνο το έργο του Coudenhove-Kalergi, αλλά την τύχη συνολικά της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως επισημαίνει ο P.K. Grimsted.

¹³⁵ Thorpe, σελ. 97. Άλλωστε ο κόμης είχε σπουδάσει σύγχρονη ιστορία και φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης.

¹³⁶ Thorpe, σελ. 84-96.

υπήρχε ακόμη η έννοια των Διεθνών Σχέσεων, ο Coudenhove-Kalergi εντοπίζει το κενό που υπάρχει στη σύλληψη για τη «Συνομοσπονδία της Ευρώπης» των Phillips και Marriott στο πεδίο των σχέσεων με τον εκτός Ευρώπης κόσμο¹³⁷. Σε ένα εμβληματικό απόσπασμα του έργου του «Σταυροφορία για την Παν-Ευρώπη», αποτίει φόρο τιμής στις πνευματικές ρίζες και καταβολές της σύλληψής του, ενώ ταυτόχρονα αναφέρεται στο παρόν και στο μέλλον και στη συνεισφορά της σκέψης του σε αυτό: «Αναζητώ έναν οργανισμό που μελετούσε ή προωθούσε μία Πανευρωπαϊκή Ένωση σε έναν προγενέστερο χρόνο. Δεν υπήρξε. Αυτή η έλλειψη οποιασδήποτε οργάνωσης για μία στενότερη ένωση της Ευρώπης ήταν ακόμη πιο εντυπωσιακή υπό την οπτική του γεγονότος ότι για αιώνες επιφανείς Ευρωπαίοι είχαν προτείνει μία Ευρωπαϊκή ένωση. Άνδρες όπως ο Pierre Dubois στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, ο Sully, υπουργός του Γάλλου Βασιλιά Ερρίκου του Δ', ή ο Κουάκερος William Penn, που όχι μόνο συνέλαβε την ιδέα για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής αλλά αφιέρωσε χρόνια από τη ζωή του στην ιδέα των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης»¹³⁸.

5.3. Οι θέσεις του για τα γεωπολιτικά προβλήματα του Μεσοπολέμου

Η ιδέα του Coudenhove-Kalergi, λοιπόν, δεν γεννήθηκε στο κενό ούτε υπήρξε μόνο προϊόν μελέτης της σχετικής βιβλιογραφίας. Προσπάθησε να της δώσει υπόσταση βασιζόμενος σε σύγχρονά του στοιχεία. Διαβλέποντας το ζήτημα που είχε μείνει ανοιχτό σχετικά με το πού είναι τα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης, υποστήριξε πως η σχέση της Ρωσίας και της Τουρκίας με την Ευρώπη είναι τουλάχιστον προβληματική¹³⁹. Σε αυτά τα πλαίσια προχώρησε στην οργάνωση της Πρώτης Συνδιάσκεψης για την Παν-Ευρώπη στη Βιέννη τον Νοέμβριο του 1937 με θέμα «Διδασκαλία της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας και Ιστορίας». Η πρώτη ημέρα αφιερώθηκε στη διδασκαλία της γεωγραφίας στα σχολεία, η δεύτερη στην ιστορία και η τρίτη στην πολιτιστική ιστορία. Είχε προηγηθεί έρευνα με ερωτηματολόγιο που στάλθηκε σε κορυφαίους γεωγράφους και ιστορικούς, ώστε να καταθέσουν τις απόψεις τους σε περίπτωση που δεν μπορούσαν να παρευρεθούν στη συνδιάσκεψη. Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε πέντε ερωτήσεις για τη «Γεωγραφία», επτά για την «Ιστορία» και τέσσερις για την «Πολιτιστική Ιστορία». Δύο από τις γεωγραφικές ερωτήσεις αφορούσαν στα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης. Η πρώτη συγκεκριμένα ήταν σχετική με τη διάκριση σε πέντε ηπείρους ή εάν η Ευρασία έπρεπε να χωριστεί

¹³⁷ Thorpe, σελ. 115-116.

¹³⁸ Thorpe, σελ. 116.

¹³⁹ Thorpe, σελ. 187.

σε πέντε υπο-ηπείρους (Ευρώπη, Μέση Ανατολή, Ινδία, Ανατολική Ασία και Σαρματικές πεδιάδες, δηλαδή Ρωσία)¹⁴⁰. Οι απαντήσεις εκπροσωπούσαν μέσω των ειδικών επιστημόνων διαφορετικές σχολές γεωγραφικής αλλά και πολιτικής σκέψης, ενώ ήταν καθοριστική για τις απαντήσεις τόσο η παράμετρος των αποικιών όσο και των μελλοντικών αποικιών σε μη κατοικημένες περιοχές, όπως η Σιβηρία¹⁴¹. Κάποιοι ερευνητές είχαν υποστηρίξει τότε πως τα ευρωπαϊκά όρια δεν ήταν απλώς στα Ουράλια λόγω του «αντι-ευρωπαϊκού» προσανατολισμού των Μπολσεβίκων, αλλά στα σύνορα της Γαλλίας, καθώς η ναζιστική Γερμανία ήταν εξόχως αντι-ευρωπαϊκή¹⁴². Σε κάθε περίπτωση, οι αναζητήσεις του Kalergi φανερώνουν το πόσο η επιστήμη επηρεάζεται από και επηρεάζει την παγκοσμιοποίηση, όσο και τον κυρίαρχο ρόλο του πολιτισμικού παράγοντα για την εικόνα των ανθρώπων για τον κόσμο, τα κράτη και τα σύνορα, αλλά και για την άσκηση της διπλωματίας και της επιρροής μίας χώρας σε άλλες¹⁴³. Έχοντας μελετήσει τις γεωγραφικές και πολιτικές αναζητήσεις των Kapp, Schäffle, Frantz και κυρίως του Ratzel, έβλεπε την πολιτική του «ζωτικού χώρου» της Γερμανίας, όπως είχε φανεί και στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά ιδιαίτερα τον ανησυχούσαν και οι επεκτατικές τάσεις της Ρωσίας¹⁴⁴.

Αυτό πάντως που διαφοροποιούσε τον Coudenhove-Kalergi από το γεωπολιτικό κατεστημένο και το κυρίαρχο παράδειγμα της εποχής του ήταν το ότι αρνούταν να δει τα σύνορα ως πολιτικό πρόβλημα και την αναθεώρησή τους ως πανάκεια. Σχετικά με τις αναθεωρητικές τάσεις που προέκυπταν μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών έγραφε: «Αν τα σύνορα άλλαζαν στην Κεντρική Ευρώπη δεν θα υπήρχε δικαιοσύνη αντί αδικίας αλλά νέες αδικίες πιθανόν να δημιουργούνταν στη θέση των παλαιών. Συνεπώς ο μόνος τρόπος εξόδου από τη δυσκολία σε αυτό το τμήμα της Ευρώπης είναι να κάνουμε τα σύνορα αόρατα, να δημιουργήσουμε μία συνομοσπονδία Κρατών που να ομοιάζει στη δομή με την Ελβετία»¹⁴⁵. Μοιάζει να λύνει με έναν ιδεώδη και – ακόμη δυστυχώς ανέφικτο – τρόπο ένα από τα πιο σημαντικά ιστορικά και πολιτικά προβλήματα. Και φυσικά αυτή του η άποψη έγινε αντικείμενο αιχμηρής κριτικής στην εποχή του¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Thorpe, σελ. 188.

¹⁴¹ Ο.π., σελ. 189-191.

¹⁴² Ο.π., σελ. 191.

¹⁴³ Μικέλης, «Πολιτισμική Διπλωματία».

¹⁴⁴ Thorpe, σελ. 159-161. Ανάλογους φόβους εξέφραζε και ο Mackinder και ο C-K ήταν ενήμερος και βιβλιογραφικά για τα θέματα που πραγματευόταν στο συγγραφικό του έργο και είχε συνείδηση των προτάσεών του, όσο ουτοπικές και αν φαίνονταν. Δεν είναι τυχαίο ότι πολιτικοί της πράξης, όπως οι χρηματίσαντες πρωθυπουργοί της Γαλλίας Aristide Briand και Edouard Herriot, στήριξαν ανοιχτά τις προτάσεις του.

¹⁴⁵ Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europe*, 125 στο Thorpe, ό.π., σελ. 193.

¹⁴⁶ Ο.π., σελ. 194.

Το 1938, την παραμονή του πολέμου, έγραφε κάτω από τον τίτλο «Η Ευρώπη πρέπει να ενωθεί: ο στόχος και η μέθοδος», πως από το 1919 η Ευρώπη είχε στη διάθεσή της δύο πολύτιμα μαθήματα, συγκεκριμένα ότι μία πολιτική εθνικής εκδίκησης παράγει νέα εθνική εκδίκηση και πως ένας παγκόσμιος συνασπισμός εθνών είναι τουλάχιστον έναν αιώνα μπροστά από την εποχή του¹⁴⁷.

Μία άλλη αμφιλεγόμενη σήμερα άποψή του αφορά τη λύση του προβλήματος του «ζωτικού χώρου» που διεκδικούσε η Γερμανία στην Ευρώπη¹⁴⁸.

Υπάρχει μία, μη επιβεβαιωμένη από αλλού, προφορική αναφορά για τις διασυνδέσεις και τη διορατικότητα του Coudenhove-Kalergi, σε μία ανεπίσημα μαρτυρημένη ιδιωτική συνάντησή του με τον Churchill στην οικία του Lord Leo Amery, πολιτικού και δημοσιογράφου, που ήδη στη δεκαετία του 1930 είχε προσέξει το έργο του κόμη. Όταν ο Amery πατήρ έπρεπε να φύγει, άφησε τους υψηλούς προσκεκλημένους του με τον νεαρό του γιο. Ο Coudenhove-Kalergi μίλησε στον Churchill για την Ενωμένη Ευρώπη και ο δεύτερος την ίδια κιόλας βραδιά έγραψε ένα άρθρο υποστηρίζοντας την ιδέα. Στη συνέχεια όμως τον ενημέρωσε πως ο Χίτλερ με τον Στάλιν ετοιμάζονται να έρθουν σε συμφωνία. Ο Churchill δήλωσε έκπληκτος πως μιλάει με τον Σοβιετικό πρέσβη και δεν έχει κάποια ανάλογη ενημέρωση. Ο C-K επικαλέστηκε τις πηγές του στο Βατικανό και τότε ο Churchill σιώπησε. «Δεν ήταν πολλά τα πράγματα που τον έκαναν να σωπάσει», σύμφωνα με τον John Amery.¹⁴⁹

Η ευρυμάθεια και οι διασυνδέσεις του Coudenhove-Kalergi είναι αδιαμφισβήτητα στοιχεία. Συνδυάζονται όμως και με την πρόθεσή του να «περάσει» το όραμά του ως εφαρμόσιμο. Ήδη από το 1923 επισημαίνει: «Προτού υπάρξει στον πολιτικό χάρτη, η Παν-Ευρώπη πρέπει να ριζώσει στις καρδιές και τα μυαλά των Ευρωπαίων... Η Παν-Ευρωπαϊκή αίσθηση της αδελφοσύνης, η Ευρωπαϊκή αίσθηση του πατριωτισμού, πρέπει να εδραιωθούν ως επιστέγασμα και συστατικά του εθνικού αισθήματος»¹⁵⁰. Όλα αυτά τα είδε μέσα από μία ειρηνευτική σκοπιά¹⁵¹. Ο σκοπός του

¹⁴⁷ R. Coudenhove-Kalergi, (1938) "Europe must unite".

cnce.eu/en/ofj/Richard_coudenhove_kalergi, σελ. 3. Τονίζει επίσης, με ευστοχία επαγγελματία διπλωμάτη πώς από τα Ηνωμένα Έθνη απουσιάζει κάθε φυσική δύναμη και βασίζονται μόνο στην ηθική τους εξουσία και καταλήγει πώς ο ρόλος τους ως πολιτικού οργάνου έχει καταρρεύσει.

¹⁴⁸ Thorpe, σελ. 258.

¹⁴⁹ J. Amery, Kemper Lecture at America's National Churchill Museum. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε το 1939, όταν ο Amery ήταν μόλις 19 ετών, προφανώς πριν την υπογραφή του Συμφώνου Molotov-Ribbentrop (23 Αυγούστου 1939) και άρα και πριν λήξουν τα «Χρόνια της Ερήμου» του Churchill στις 3 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου με τον ορισμό του ως First Lord of the Admiralty, την εποχή που ο Coudenhove-Kalergi παίρνει τη Γαλλική υπηκοότητα διωκόμενος από την Αυστρία, και πριν μεταβεί στις ΗΠΑ.

¹⁵⁰ Θεωρούσε πως είναι ψυχολογικής φύσης κυρίως και όχι πολιτικά τα εμπόδια στο συνασπισμό των κρατών της Ευρώπης.

και στις πιο δύσκολες εποχές ήταν η εδραίωση της ειρήνης, ένα όραμα που συμμεριζόταν με τους Churchill και Monnet.

5.4. Συμπεράσματα

Αξίζει να εξετάσουμε την πρόσληψη του έργου του Coudenhove-Kalergi στην εποχή του μέσα από τις κριτικές των Wright και Mitrani αντίστοιχα, που παρότι υπέρ της ειρήνης – και εξαιτίας και της γεωγραφικής τους προέλευσης (ΗΠΑ και Ευρώπης) εκφράζουν την υποδοχή αλλά και τα εμπόδια που συνάντησε από υποστηρικτές της ευρωπαϊκής ιδέας και της ειρήνης στην κρίσιμη εποχή του Μεσοπολέμου, τη γεμάτη προοπτικές αλλά και καχυποψία. Η επιφυλακτικότητα, αν όχι εχθρότητα, με την οποία αντιμετωπίζει τις ιδέες του ο Mitrani δείχνει πόσο πρώιμη ήταν η σκέψη του για ενωμένη Ευρώπη σε μία εποχή που ταλανιζόταν από τους τριγμούς της πτώσης των παλιών αυτοκρατοριών και της αλλαγής των συνόρων που είχε φέρει στην Ευρώπη ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Τα μικρά κράτη όπως η Ρουμανία δεν αισθάνονταν ότι μία Πανευρώπη θα τους παρείχε ασφάλεια. Οι όροι με τους οποίους είχαν μάθει να σκέφτονται, ακόμα και διανοούμενοι όπως ο Mitrani, ήταν ριζωμένα στο αυτοκρατορικό αρχέτυπο. Βασίζονταν στην κραταιά αυτοκρατορία, που η στυγνή της καταπίεση στους μικρότερους λαούς προσέφερε την ψευδαίσθηση μίας ασφάλειας που είχε δοκιμαστεί με τις συνθήκες ειρήνης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ένα πείραμα χάραξης συνόρων, δημιουργίας νέων εθνικών κρατών και υποχρεωτικής μετακίνησης πληθυσμών που δεν είχε το προηγούμενό του στην παγκόσμια ιστορία. Σ' αυτό το πλαίσιο οι αγαθές προθέσεις και οι πρωτοποριακές ιδέες του Kalergi αντιμετωπίζονταν τουλάχιστον με σκεπτικισμό. Δυστυχώς και σήμερα αντιμετωπίζεται - όχι πια ως επικίνδυνη - αλλά ως μία ουτοπία. Ο μοναχικός κόμης παραμένει παρεξηγημένος και σε μεγάλο βαθμό παραγνωρισμένος και η πρόσφατη διατριβή του Thorpe ανοίγει και πάλι – με την ενδελεχή έρευνα των πηγών και την πρωτότυπη οπτική της – το πεδίο για αναδίφηση στο έργο του σπουδαίου στοχαστή. Η επαναδημοσίευση του έργου του δείχνει πως γίνεται εκ νέου συστηματικό αντικείμενο μελέτης σε μία εποχή που η Ενωμένη Ευρώπη νιώθει την ανάγκη να επιστρέψει στις ρίζες της για να απλώσει τα κλαδιά της στο μέλλον.

¹⁵¹ Thorpe, σελ. 95-97. Είναι σημαντικό το πόσο επηρέασε την ευρωπαϊκή διάνοξη το όραμα του Wilson, που το ευρύ κοινό γνωρίζει ως Πρόεδρο των ΗΠΑ, ενώ μόνο στον ακαδημαϊκό χώρο είναι γνωστό το ακαδημαϊκό του έργο, που κατήυθνε και την πολιτική του δράση.

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα

6.1. Σύγκριση

Ένα από τα κοινά στοιχεία που χαρακτηρίζουν και τις τρεις μελετώμενες προσωπικότητες είναι οι συνθήκες στις οποίες κλήθηκαν να χειριστούν στοιχεία που άπτονται της παγκοσμιοποίησης: λειτούργησαν δηλαδή σε έναν κόσμο με ιστορικές συντεταγμένες την παγκοσμιοποίηση που συνεπαγόταν η αποικιοκρατία, ο Πρώτος Παγκόσμιος, ο Μεσοπόλεμος, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Στις περιόδους αυτές οι κρίσεις ήταν πολλαπλές, συνεχιζόμενες και με ιδιαίτερη ένταση¹⁵².

Στο πλαίσιο αυτό ο Churchill ως πολιτικός συμβάλλει μαζί με τους «ομοτέχνους» του στη χάραξη συνόρων και τον προσδιορισμό σφαιρών επιρροής, ο Monnet επινοεί τρόπους να τα παρακάμπτει μέσω της οικονομίας, ενώ ο Coudenhove-Kalergi τα βλέπει ως γραμμές και χώρους προσέγγισης, όπου συναντώνται λαοί και πολιτισμοί σε μία ουσιαστική συνομοσπονδοποίηση.

Με τον τρόπο τους λοιπόν ο καθένας, λειτουργώντας σε έναν κόσμο που καθόριζε και αναδείκνυε το «δίπτυχο Δύση/μη Δύση, όπως και τα αντίστοιχα οικουμενισμός/σχετικισμός, μέσα-εντός/έξω-εκτός, κοσμοπολιτισμός/κοινοτισμός συνιστούν διχοτομίες, που έχουν μόνο απασχολήσει την επιστήμη, αλλά και σημαδέψει την κοινωνικοπολιτική εξέλιξη. Η υιοθέτηση μίας πλουραλιστικής διαλεκτικής κρίνεται σκόπιμη, όχι για την καθαυτό υπέρβαση των ανωτέρω δίπολων, αλλά για την κατά το δυνατόν περιεκτική αντιμετώπιση των κανονιστικών ανησυχιών που εγείρονται. Σε κάθε περίπτωση, η πολιτιστική/πολιτισμική διάσταση της διεθνούς πολιτικής ειδικά του παρελθόντος έχει συνδεθεί με τη δυτική ηγεμονία και με την αυταρέσκεια/αλαζονεία. Επιδέχεται μία πολυδιάστατη κριτική, η οποία συχνά απορρέει από τον ίδιο τον δυτικό κόσμο. Ανάμεσα στην ανωτέρω αυταρέσκεια και σε ένα «μαζοχιστικό» δυτικό πρίσμα, που θα τον κατηγορούσε για τα πάντα, υπάρχει ένας μεγάλος ενδιάμεσος χώρος όπου είναι δυνατή η εκτίμηση των δυτικών πολιτικών και πολιτιστικών επιτευγμάτων αλλά και η κριτική των σχετικών

¹⁵² Ως κρίση ορίζεται μία κατάσταση στην οποία παρατηρούνται γρήγορα εκτυλισσόμενα γεγονότα που ταυτόχρονα εμπεριέχουν και δημιουργούν το στοιχείο της έκπληξης... Σε μία κατάσταση κρίσης απαιτούνται αποφάσεις, οι οποίες μπορεί να έχουν σημαντικές συνέπειες και οι οποίες ταυτόχρονα πρέπει να ληφθούν σε πολύ περιορισμένο χρόνο. (Οι ορισμοί αντλούνται από Η.Ι. Κουσκουβέλης, *Λήψη αποφάσεων, Κρίση, Διαπραγμάτευση*, σελ. 101-102). Αν τώρα στον ορισμό της κρίσης προσθέσουμε ότι οι συνέπειες έχουν πολύ ευρύτερες συνέπειες στο χώρο και στο χρόνο, κατανοούμε πως οι αποφάσεις τους (ιδιαίτερα των Churchill και Monnet) υπήρξαν κομβικές και μπορούμε να αντλήσουμε πολλά διδάγματα για τους τρόπους διαχείρισης κρίσιμων περιστάσεων σε κρίσιμες εποχές.

αντιφάσεων και των διαχωριστικών και εξουσιαστικών λογικών και μηχανισμών της Δύσης που εφαρμόστηκαν παγκόσμια»¹⁵³.

Η παραπάνω οπτική συναρτάται και απορρέει από το «κριτήριο του πολιτισμού», αφορά δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένοι πολιτισμοί έχουν ταυτοποιήσει τον εαυτό τους, ταυτόχρονα ρυθμίζοντας αντιστοίχως τις διεθνείς σχέσεις. Ως «κριτήριο του πολιτισμού» νοείται «το σύνολο των παραδοχών με τις οποίες μία κοινωνία (σε διεθνές επίπεδο) διακρίνει τα μέλη της από τα μη μέλη της, υποδεχόμενη τα τελευταία στις τάξεις της, με την εκπλήρωση συγκεκριμένων απαιτήσεων»... «Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επέκταση της ευρωπαϊκής κοινωνίας κρατών και σε μη ευρωπαϊκά μέλη με τη χρήση του εν λόγω κριτηρίου, συνιστώντας μία θεμελιώδη μεταμόρφωση στις κουλτούρες τους, στους πολιτισμούς και στις μορφές αλληλεπίδρασής τους. Εν προκειμένω, ένταξη δεν σημαίνει τη σύμπραξη σε συμμαχία ούτε την υιοθέτηση κοινών αρχών αλλά τη συμπεριφορά όλων των μελών ως τμήματος ενός ενιαίου συστήματος, το οποίο δεν συνέβαινε μέχρι τότε»¹⁵⁴. Είναι πολύ σημαντικό να συνδυαστεί η βιογραφική οπτική με το κριτήριο του πολιτισμού, ώστε να κατανοήσουμε το πώς και το γιατί των ιδεών και των πρακτικών τους και τη θέση τους στη σύγχρονη ιστορία της πολιτικής σκέψης.

Καλό είναι, συνεπώς, με βάση το παραπάνω πλαίσιο να τονιστεί πως οι εποχές καλούσαν να ασχοληθούν με συγκεκριμένες μορφές και συγκεκριμένες πλευρές της παγκοσμιοποίησης που αφορούσαν ζητήματα πρωτίστως οικονομικής συνεργασίας, ένα χώρο ευρωπαϊκού και παγκόσμιου εμπορίου και μακροπρόθεσμα το ζήτημα της πολιτιστικής συνύπαρξης των ευρωπαϊκών λαών. Οι τρεις άνδρες ταυτόχρονα ανταποκρίθηκαν στα καλέσματα των καιρών τους, αλλά και ο καθένας τους με διαφορετικό τρόπο, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας Ευρωπαϊκής συνείδησης στα πλαίσια ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε σημεία σύγκλισης και απόκλισης στις απόψεις τους για την Ευρώπη και τη θέση της στον κόσμο.¹⁵⁵

Ένα κοινό σημείο που μοιράζονται Churchill και Kalergi είναι η έμφαση που δίνουν στη θρησκεία ως ενοποιητικό πολιτισμικό παράγοντα τουλάχιστον για την Ευρώπη ή και για τον κόσμο. Οι ίδιοι δεν είναι θρησκευόμενοι, ωστόσο φαίνεται να θεωρούν το χριστιανισμό ως έναν ισχυρό ενοποιητικό παράγοντα, σε ευρωπαϊκό τουλάχιστον επίπεδο.

¹⁵³ Μικέλης, *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτισμοί*, σελ. 7.

¹⁵⁴ Μικέλης, *ό.π.*, σελ. 3.

¹⁵⁵ Ίσως σε κάποιο βαθμό, οι πιο στέρεες εκπεφρασμένες θέσεις του Coudenhove-Kalergi, σε σχέση με τους Churchill και Monnet, να οφείλονται στις εγκύκλιες σπουδές του στο Πανεπιστήμιο, σε αντίθεση με τον Churchill που έλαβε στρατιωτική εκπαίδευση και τον Monnet που αυτομορφώθηκε στον επιχειρηματικό χώρο και στα περιθώρια των διαπραγματεύσεων, στις οποίες συμμετείχε.

Τέτοιου είδους σκέψεις λιγοστεύουν, ωστόσο δεν εκλείπουν εντελώς στην καταρρακωμένη αξιακά Ευρώπη του Μεσοπολέμου, που προσπαθεί να βρει το δρόμο για την οικονομική αλλά και την ηθική της ανάκαμψη, όπως σημειώνει και ο Carl Schmitt, καθηγητής της Πολιτικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου¹⁵⁶. Ο Dawson, προλογίζοντας το έργο του Schmitt, υποστηρίζει ότι παρά τη διαδικασία εκκοσμίκευσης που διήλθε η ευρωπαϊκή κουλτούρα και τη διάρρηξη του δεσμού εκκλησίας και κράτους, η Χριστιανοσύνη εξακολουθεί, ακόμη και μετά την υποβίβαση του Χριστιανισμού στο ευρωπαϊκό στερέωμα, να προσδίδει στην Ευρώπη την πνευματική της δύναμη¹⁵⁷. Ο Schmitt ανατρέχει στον Max Weber προκειμένου να καταδείξει τη σύνδεση της Καθολικής Εκκλησίας και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ως συνεκτικούς άξονες που υπόρρητα διατρέχουν ακόμη την Ευρώπη του Μεσοπολέμου¹⁵⁸. Ο Monnet, που προέρχεται από μία κοσμική χώρα, δεν φαίνεται να έχει τέτοιες αναφορές. Οι άξονες γύρω από τους οποίους κινείται αφορούν την απελευθέρωση του εμπορίου και των συναλλαγών. Ο Churchill, από την πλευρά του, θεωρεί ενωτικό στοιχείο τη χρήση της αγγλικής γλώσσας από τα κράτη, τους λαούς και τις αγορές. Οι Kalergi και Churchill αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο από την Ανατολική Ευρώπη και ειδικά τη Σοβιετική Ένωση. Όσο για το ρόλο της Αφρικής, τόσο για τον Churchill όσο και για τον Kalergi, και γενικά για την κυρίαρχη τάση των Ευρωπαίων του καιρού τους, το να «σώσουμε την Αφρική» ισοδυναμεί με το «να σώσουμε την Ευρώπη μέσω της Αφρικής», αφού η Αφρική ήταν αποικιακό έδαφος γι' αυτούς και – παρά τις αντιθέσεις των κρατών σε ευρωπαϊκό έδαφος – για την Αφρική όλοι συμφωνούσαν ότι ήταν αποικιακό έδαφος: η διαφωνία εντοπιζόταν στον τρόπο διαμοιρασμού αυτού του εδάφους¹⁵⁹.

Οι παράγοντες που συντείνουν στην, ενώ σύμφωνα με άλλες απόψεις, παρεμποδίζουν την παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάτι πρωτόφαντο στην ευρωπαϊκή πολιτική σκέψη. Το φαινομενικά παράδοξο είναι ότι είναι οι ίδιοι παράγοντες που συνέχουν το έθνος-κράτος, κάτι που –φαινομενικά – αντιβαίνει στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης για ορισμένους, ενώ οι Churchill και Coudenhove-Kalergi

¹⁵⁶ Δεν είναι τυχαίο ότι το βιβλίο προλογίζει ο επιφανής λόγιος Christopher Dawson, που έγραψε πλήθος βιβλία για την πολιτιστική ιστορία και τη Χριστιανοσύνη και επηρέασε με τις απόψεις του τους T.S. Eliot και J.R.R. Tolkien.

¹⁵⁷ Schmitt, σελ. 10-11.

¹⁵⁸ Θεωρεί τη θρησκεία ως έναν άξονα αναφοράς που ξεπερνά τις τοπικές ιδιοσυγκρασίες και συνέχει τις αυτοκρατορίες από τη Ρωμαϊκή εποχή. Υποστηρίζει μάλιστα ότι η αρχαία Ρώμη και η Μεγάλη Βρετανία παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες, καθώς κάθε μορφή ιμπεριαλισμού συνδυάζει στοιχεία φαινομενικά αντιφατικά, όπως ο συντηρητισμός και ο φιλελευθερισμός, η παράδοση και η πρόοδος, ακόμη και ο μιλιταρισμός και ο πασιφισμός. Ως παραδείγματα μάλιστα από την ιστορία της Αγγλίας χρησιμοποιεί την αντίθεση ανάμεσα στους Burke και Warren Hastings αλλά και τους Lloyd George και τους Churchill ή Lord Curzon, σελ. 34.

¹⁵⁹ Thorpe, σελ. 263. Η μετριοπαθής θέση του Kalergi δέχθηκε βολές τόσο από τους «αμιγείς» υποστηρικτές της αποικιοκρατίας όσο και από τους πολεμίους της, σελ. 264.

θεωρούν ότι τα κράτη και οι ενώσεις κρατών μπορούν να προσδιορίσουν την πορεία του παγκόσμιου χώρου.

Για να κατανοήσουμε αυτήν την αντίφαση πρέπει να λάβουμε υπόψη πως η μνήμη παίρνει περιέργως ατραπούς και ξεπροβάλλει στις θεωρήσεις που υποστηρίζουμε και θεωρούμε ή είναι καινοφανείς, ωστόσο πάντοτε αρύονται από το παρελθόν. Στην ιστορία της Ευρώπης υπάρχουν δύο κυρίαρχες θεωρίες για το έθνος και μάλιστα και οι δύο έχουν τις αρχές τους στον 19^ο αιώνα. Η μία έχει πολιτικό προσανατολισμό και τις ρίζες της στη μετεπαναστατική Γαλλία. Από το 1789 και εξής η δημιουργία ενός έθνους που θα αποτελούνταν από ελεύθερους και ίσους πολίτες ήταν ο κοινός στόχος. Η γλώσσα δεν ήταν το βασικότερο κριτήριο γι' αυτό, ενώ έθνος, λαός και κράτος θεωρούνταν ένα. Η δεύτερη θεμελιώνεται στην ιστορία και τη γλώσσα και έχει τις ρίζες της στο γερμανικό ιδεαλισμό των Hegel και Herder. Δίνει έμφαση στη γλώσσα, την κουλτούρα και την κοινή θρησκεία ως συνεκτικά στοιχεία αυτού που είναι το «πνεύμα του λαού»¹⁶⁰.

Παρότι λοιπόν οι Churchill και Coudenhove-Kalergi έχουν αριστοκρατικές καταβολές και αντίστοιχη λογική, θεωρούν ότι τα κοινά στοιχεία μπορούν να θεμελιώσουν την ειρήνη και τη συνεργασία μεταξύ των λαών και πως η οικονομική ανάκαμψη που θα προέλθει από το ελεύθερο εμπόριο, καθώς και η έμφαση στα κοινά γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία των λαών, θα έχουν ένα θετικό αντίκτυπο στους λαούς. Άλλωστε στους «δίσεκτους» εκείνους καιρούς το βασικό ζητούμενο ήταν η ειρήνη και όλη η πρόοδος που θα έφερνε μία διαρκής και σταθερή κατά το δυνατόν ειρήνη. Γι' αυτό θεωρούν πως τα στοιχεία που ενοποίησαν τους ευρωπαϊκούς λαούς και που δημιούργησαν τα εθνικά κράτη μπορούν να λειτουργήσουν ενοποιητικά και για τη συνεργασία μεταξύ των λαών και των κυβερνήσεων, χωρίς βέβαια να φτάνει ο Churchill να αμφισβητεί την αποικιοκρατία, που την θεωρούσε θέσφατο και λειτουργούσε με τη λογική των σφαιρών επιρροής ως αυτονόητων πρακτικών και πραγματικότητων. Ωστόσο, μέσα από αυτές τις παρωπίδες της αποικιοκρατίας που έπνεε τα λούστια και του τόπου του που ήταν σε δεινή οικονομική θέση μετά από δύο πολέμους, κατόρθωσε να διαβλέψει το καινοφανές πρόβλημα της νέας μορφής που είχε λάβει η παγκοσμιοποίηση μεταπολεμικά και να το εκφράσει με ιδιοφυή τρόπο στον περίφημο «Iron Curtain Speech», όπως έμεινε γνωστός ο λόγος στο Fulton.

¹⁶⁰ Heikki Mikkeli, *Europe as an Idea and an Identity*, σελ. 79, καθώς και το έργο του Carl Schmitt, (1931) *The necessity of politics- An essay on the representative idea in the church and modern Europe*, London: Sheed and Ward.

Ο Coudenhove–Kalergi ήταν καλύτερα προσαρμοσμένος στις απώλειες γενικά, καθώς με τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας η περιουσία του βρέθηκε στην άλλη πλευρά των συνόρων και το αντιμετώπισε φλεγματικά, παρότι όχι Βρετανός, κάνοντας αίτηση για να λάβει την ουγγρική υπηκοότητα.

Για τον Monnet, το κέρδος διαθέτει ενοποιητική δύναμη πειθούς. Έτσι, μετά τον πόλεμο παρείχε τις υπηρεσίες του στην Κίνα, ως «Marco Polo» του καιρού του, προσφέροντας τις οργανωτικές του γνώσεις, αυτήν την φορά σε περιοχές των οπιοίων, παρά την κλειστή αρχικά οικονομική πολιτική που είχε εφαρμόσει ο Μάο, γύρευαν να μπουν σε δυναμικούς δρόμους ανάπτυξης (αν όχι του λαού, πάντως του τραπεζικού τους συστήματος, ο ρόλος του οποίου στην παγκοσμιοποίηση, από όποια πλευρά και αν το εξετάσει κάποιος, είναι κομβικός)¹⁶¹.

Το στοιχείο που καθιστά τον Churchill παρωχημένο φαίνεται να είναι αυτό που του προσδίδει εγκυρότητα στη σχέση του με την παγκοσμιοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, είναι στενά δεμένος με τη Βρετανική Αυτοκρατορία του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, την οποία υπερασπίζεται και ενώ τη βλέπει να καταρρέει, προσπαθεί να την διατηρήσει με κάποιον τρόπο είτε ως υπέρμαχος του να κρατηθεί η Ινδία στον αποικιοκρατικό ιστό με κάθε τρόπο είτε προτείνοντας, μετά τον Β΄ ΠΠ, τη συνεργασία με τις ΗΠΑ. Η αυτοκρατορία, επισημαίνει ο μελετητής της περιόδου Mehta, ήταν ένα σύνθετο φαινόμενο που συναρτώνταν με τους πολλαπλούς στόχους για δύναμη, εμπόριο, πολιτιστική και θρησκευτική επιρροή καθώς και με την επιδίωξη της προόδου, παράλληλα με χιλιάδες μικρότερα κίνητρα της τιμής, της ζήλιας, της συμπόνιας, της περιέργειας, της περιπέτειας και της αντίστασης. Στο πλαίσιο αυτό δοκιμάστηκαν οι φιλελεύθερες θεωρίες σε λαούς που δεν είχαν καμία οικείωση με αυτού του είδους τις λογικές¹⁶². Σε αυτό το πεδίο της παγκοσμιοποίησης δοκιμάστηκε ο Churchill και χρησιμοποίησε διαφορετικές οπτικές και στρατηγικές προκειμένου να αντεπεξέλθει τόσο σε περιόδους οικονομικών κρίσεων, όταν στο Dundee έπρεπε να αντιμετωπίσει έναν κατακερματισμένο οικονομικά και κοινωνικά ιστό από τον ανταγωνισμό με τη φτηνή παραγωγή της Ινδίας, όσο και στην οικονομική κρίση που ακολούθησε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν τα αποικιακά στρατεύματα από τις αποικίες έπρεπε να συνεργαστούν σε μεγαλύτερη έκταση από ό,τι στον Α΄ ΠΠ και να πολεμήσουν στην Ευρώπη και στις ζούγκλες της ΝΑ Ασίας.

¹⁶¹ Papadopoulos I. and Vlachos V., “The controversy over fiscal multipliers as a case of triangular diplomacy...”, όπου καταδεικνύεται, μεταξύ άλλων η σημασία της συμμετοχής και διαχείρισης του τραπεζικού συστήματος τόσο στη δημιουργία όσο και στην αποσόβηση της οικονομικής κρίσης.

¹⁶² Uday Singh Mehta, *Liberalism and Empire: A study*, σελ. 1.

Η προβολή από το παρόν στο μέλλον που νομίζουμε ότι νομιμοποιούμαστε να πράξουμε έχει τους όρους και τα όριά της. Κάθε στιγμή του παρόντος μπορεί να ιδωθεί ως ενταγμένη σε μία διαχρονική προοπτική, η οποία καταλαμβάνει, σύμφωνα με τον Walter Benjamin, μία ιδιάζουσα θέση στην ιστορία, αφού θεωρώντας ότι αποτυπώνει μία ερμηνεία ή κρίση για μία κατάσταση είναι ενταγμένη κατ' ουσίαν στη θεώρηση του μέλλοντος.¹⁶³

Η οπτική του Monnet φαίνεται να είναι πιο διαυγής, απαλλαγμένη από τις παρωπίδες της διατήρησης της εξουσίας του πολιτικού στο πολιτικό προσκήνιο και του κράτους στο διεθνές σκηνικό. Για τον Churchill, αντίθετα, όπως και για άλλους πολιτικούς του καιρού του, ο φιλελευθερισμός ήταν άρρηκτα δεμένος με την βρετανική αυτοκρατορία και τη διατήρησή της.

Η δύσκολη σχέση του Churchill και της Μεγάλης Βρετανίας με την Ευρώπη φαίνεται στην τελευταία γνωστή – μέχρι τώρα τουλάχιστον – σύμπραξή τους σε σχέση με το θέμα της Κοινής Αγοράς. Τον Μάιο του 1954, ένα χρόνο πριν παραιτηθεί από πρωθυπουργός λόγω προβλημάτων υγείας, ο Churchill κρατάει σημειώσεις προετοιμαζόμενος για μία συνάντηση με τον Jean Monnet αναφορικά με τη σύνδεση του Ηνωμένου Βασιλείου με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα. Η στάση της χώρας του, της κυβέρνησής του και του ίδιου παρουσιάζεται εξαιρετικά εφεκτική και η επιθυμία του είναι όχι η ένταξη αλλά το ξεκίνημα συζητήσεων για συνεργασία σε σχέση με τον άνθρακα και όχι μείωση των τιμών ή άλλη σύμπλευση με τις πολιτικές της κοινής αγοράς¹⁶⁴. Φαίνεται λοιπόν να είναι ένα στοιχείο της σκέψης του, το οποίο δεν έχει διαφοροποιηθεί στην πορεία των χρόνων και δεν επηρεάστηκε από την εξαιρετική συνεργασία που είχε με τον Monnet στα χρόνια του πολέμου.

Οι ασυνέχειες και οι αντιφάσεις είναι κομβικό κομμάτι κάθε πολιτικής σκέψης και δεν είναι εγγενές ελάττωμα της σκέψης τους, αλλά μία προσπάθεια επιτυχούς ανταπόκρισης στις πολλαπλές και αντικρουόμενες πλευρές της παγκοσμιοποίησης με στόχο την ειρηνική συνύπαρξη για την πρόοδο σε ένα καθεστώς οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού, στον οποίο συμφωνούν και οι τρεις στοχαστές που εξετάσαμε. Η ανεξαρτησία και πρόοδος των λαών θα ερχόταν μέσω αυτού του φιλελευθερισμού στα πλαίσια μίας δημοκρατίας βρετανικού τύπου με την «πεφωτισμένη» πολιτισμική επιρροή των «μεγάλων δυνάμεων».

¹⁶³ Mehta p. 210 (η αναφορά στον Walter Benjamin, "Theses on the Philosophy of History", *Illuminations*, 262).

¹⁶⁴ Notes for Prime Minister Winston Churchill in Preparation for Meeting with Jean Monnet regarding United Kingdom Association with the European Coal and Steel Community, 25 May 1954, PRO, PREM 11/1340.

Συνολικά, οι αντιφάσεις που διέπουν τους ορισμούς και τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης είναι ακριβώς αυτό που συναρτά και συνιστά την ουσία της. Οι τομείς στους οποίους εργάστηκαν καθώς και η κατεύθυνση που προσπάθησαν να δώσουν παρά ή και παράλληλα με τους πολέμους, τις οικονομικές κρίσεις και τις δύσκολες συγκυρίες ταυτίζονται με όσα σήμερα η επιστήμη θεωρεί ως χαρακτηριστικά και ως τομείς της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, με την εξαίρεση του περιβαλλοντικού τομέα, για τον οποίο όμως την εποχή εκείνη δεν υπήρχε επαρκής βιβλιογραφία που να έχει γίνει ευρύτερα γνωστή και να έχει ξεπεράσει τα όρια των πανεπιστημιακών και ερευνητικών κέντρων. Τότε ήταν φλέγον το ζήτημα της εκμετάλλευσης και διανομής των φυσικών πόρων και δεν είχε ακόμη τεθεί το ζήτημα της βιωσιμότητας αυτών.

Οι εποχές στις οποίες έζησαν και έδρασαν οι τρεις στοχαστές είναι α ξεχώριστα δεμένες με την αποικιοκρατία, η οποία συνέχιζε να υφίσταται με νέες ακόμη μορφές – σύστημα εντολών – ενώ ταυτόχρονα βίωνε ισχυρούς τριγμούς. Ωστόσο η σκέψη τους, ειδικά του Churchill, που ήταν δεμένες με την αποικιοκρατική Μεγάλη Βρετανία, δεν μπορούσε να δει τα πράγματα έξω από αυτό το πλαίσιο¹⁶⁵. Με βάση τη διάκριση που προτείνει ο Gilbert, ο Churchill έδωσε έμφαση στον πολιτικό τομέα της παγκοσμιοποίησης, ο Monnet στην οικονομική της διάσταση και ο Coudenhove-Kalergi στο πολιτιστικό κομμάτι.

Αυτός που δοκίμασε περισσότερο τα όρια και τη σκέψη της εποχής του για την αποδοχή, την πολυπολιτισμικότητα, την έννοια του πολίτη ήταν ασφαλώς ο Coudenhove-Kalergi, και είναι σημαντικό που απασχολεί την επιστημονική έρευνα, όπως δείχνει η πρόσφατη διατριβή που χρησιμοποιήθηκε ως κυρίαρχο βιβλιογραφικό εργαλείο, για την ενδελεχή και πρωτοποριακή ματιά της και γιατί τον βγάζει από τον κόσμο του μύθου και της αναφοράς σε αυτόν (συχνά για σκοπούς εντελώς αντίθετους με όσα πρέσβευε) και τον τοποθετεί στον πυρήνα της έρευνας σε μία εποχή κατά την οποία, όσο και αν αμφισβητείται, ή και κυρίως γι' αυτό, η προσφυγή στις απαρχές της ιδέας της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι εξαιρετικά επίκαιρη και αναγκαία¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Από τη δεκαετία του 1960 και εξής αρχίζει να αναπτύσσεται η «θεωρία της εξάρτησης» (dependency theory) με τα διάφορα παρακλάδια της, που διερευνά τις συνέπειες της αποικιοκρατίας και τους υπόρρητους τρόπους με τους οποίους εξακολουθεί να επηρεάζει το διεθνές σύστημα.

¹⁶⁶ Είναι πολύ σημαντική η νηφάλια σύγχρονη επιστημονική ματιά για τον Coudenhove-Kalergi, όχι μόνο για τους προφανείς επιστημονικούς λόγους, αλλά γιατί το έργο του στην εποχή μας «παραφράζεται» και διαστρέφεται από εξαιρετικά σκοτεινές και σκοταδιστικές ματιές στην Ελλάδα και αλλού και χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη μίας επικίνδυνης ρητορικής σε σχέση με προβλήματα παγκοσμιοποίησης του καιρού μας, όπως καταδεικνύει μία πρόχειρη αναζήτηση στο διαδίκτυο.

Το γεγονός ότι πολλές απορίες που τέθηκαν στην αρχή της εργασίας φαίνεται να μένουν μετέωρες δεν φανερώνει ότι δεν υπάρχουν οι απαντήσεις, αλλά ότι χρειάζεται πολύ πιο προσεκτική και ενδελεχής μελέτη του έργου του στα χρόνια που θα έρθουν. Είναι τόσο εκτενές και ενδελεχές το συγγραφικό έργο και οι δράσεις και των τριών, ώστε το μόνο που φαίνεται πως μπορούμε να κρατήσουμε από τον τίτλο είναι το «στοιχεία».

Συνολικά, πάντως, έγινε προσπάθεια να αποφευχθεί η θεώρησή τους – είτε κατά μόνας είτε συγκριτικά – με τη λογική ενός Robert Dahl, που χρησιμοποιεί ως παραμέτρους μελέτης του πολιτικού την προσωπικότητα, την πνευματική και πολιτική παιδεία, την πολιτική κοινωνικοποίηση, τα προσωπικά βιώματα και εμπειρίες και τέλος, τη δράση του στη συγκεκριμένη κάθε φορά συγκυρία¹⁶⁷. Χρησιμοποιήθηκαν, βέβαια, και αυτά τα στοιχεία, όμως έγινε προσπάθεια διαφυγής από την αυστηρή τυπολογία αυτής της μεθόδου. Οι κατηγοριοποιήσεις όσο βοηθούν τόσο και δεσμεύουν. Ίσως γι' αυτό τόσο ο όρος όσο και η σύλληψη των «εικόνων» του Kenneth N. Waltz παραμένουν τόσο χρήσιμα και επίκαιρα¹⁶⁸.

6.2. Επιλογικά

Η ιστορία των ιδεών δεν έχει οριστικό χαρακτήρα ούτε μπορεί να ιδωθεί ως γραμμική ή πολιτικά μονοσήμαντη. Η αναζήτηση στο έργο και τη σκέψη σχετικά με την παγκοσμιοποίηση των τριών στοχαστών που επιλέξαμε να μελετήσουμε έδωσε μία σειρά από καινούριες απορίες. Τα οράματά τους είναι ως ένα βαθμό απότοκα της εποχής τους, φαίνεται όμως να την ξεπερνούν, γιατί το να ανταποκριθεί κάποιος με επιτυχία σε επείγουσες ανάγκες δεν απαιτεί μόνο προσεκτικό σχεδιασμό. Ο σχεδιασμός πρέπει και να ανταποκρίνεται σε μία ευρύτερη εικόνα και οπτική του κόσμου και του διεθνούς συστήματος, που είναι η οπτική που συχνά διαλάθει στο ευρύ κοινό για την ουσία της παγκοσμιοποίησης, τις παραμέτρους που την επηρεάζουν και τους δρόμους που αυτή θα πάρει. Σε μία εποχή που φαίνεται να συμπλέκονται οι έννοιες του αυτοπροσδιορισμού και της πολιτικής ταυτότητας, το άτομο είναι σημαντικό να διατηρήσει τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού του προσωπικού του αφηγήματος, να διαχειριστεί την προσωπική του αυτοβιογραφία και τη σύμπλευση και συνύπαρξή του με τους άλλους, με τα γεγονότα του εξωτερικού κόσμου. Η πολιτική ενότητα είναι απαραίτητη αλλά και δύσκολο να επιτευχθεί, όταν η

¹⁶⁷ Μακρής, *Πολιτική Επιστήμη*, σελ. 153. Η έννοια της ηγεσίας και της προσωπικότητας είναι τόσο σύνθετη και διαμορφώνεται σε τόσες αλληλεπιδράσεις, ώστε οι κατηγοριοποιήσεις όσο βοηθούν τόσο και δεσμεύουν τη θεώρηση. Μακρής, σελ. 154-155.

¹⁶⁸ Waltz (2011), σελ. 10-12. Οι αρχές του πολιτικού ρεαλισμού, όπως τις συμπυκνώνει ο Αθ. Πλατιάς, εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά σημαντικές για τη σύγχρονη έρευνα.

εικόνα του κόσμου και του ατόμου στο μεταμοντέρνο τοπίο διαμορφώνονται μέσα και ταυτόχρονα αποκομμένες από την πιεστική και αδήριτη πραγματικότητα¹⁶⁹. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισαν τις πολλαπλές, συνεχιζόμενες και ποικίλες κρίσεις της εποχής τους (εθνικισμοί, πόλεμοι, οικονομικές κρίσεις, αναθεωρητισμοί) με μία ευρεία ματιά που περιλαμβάνει όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και παράλληλα, με στοχευμένα μέτρα και με τη δημιουργία στερεών και μακροπρόθεσμων θεσμών στη βάση της ισοπολιτείας¹⁷⁰, φαίνεται να είναι σε πλήρη αντιστοιχία με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η παγκόσμια κοινότητα. Κι επειδή, φαίνεται πως οι ίδιοι ήταν μπροστά από την εποχή τους, η παγκοσμιοποίηση πέρα από τις ατραπούς των πολυεθνικών, φαίνεται να περνά ακόμη από τις «συμπληγάδες» της γεωπολιτικής, καθώς οι συγκρούσεις με όρους Μεσοπολέμου και οι απειλές φαίνεται να περισσεύουν στο παγκόσμιο τοπίο. Η νηφάλια σκέψη τους σε κρίσιμες συνθήκες παραμένει ακόμη ως ζητούμενο. Και τα κράτη εξακολουθούν να είναι οι βασικοί δρώντες στο διεθνές σύστημα, όπως ακριβώς το αντιλαμβάνονταν και οι Churchill, Monnet και Coudenhove-Kalergi, και εξακολουθούν να υφίστανται απειλές για την ασφάλεια και να χρησιμοποιούνται οι μηχανισμοί πειθούς και προπαγάνδας και η ιδιοποίηση ή συνήθως αποποίηση των ευθυνών από κράτη, ομάδες και πρόσωπα που ασκούν την πολιτική¹⁷¹.

Σε μία εποχή κατά την οποία η πολιτική ενότητα της Ευρώπης αμφισβητείται, το όραμα της ενότητας και της συνεργασίας που αντιπροσωπεύουν - παρά τις διαφορές τους και διαμέσου αυτών - παραμένει εξαιρετικά επίκαιρο¹⁷².

¹⁶⁹ Giddens Ant. (1991), *Modernity and Self-Identity...*, σελ. 54.

¹⁷⁰ Θα ήταν εξαιρετικά άστοχο (και όχι απλώς άδικο και ατυχές) να επιμείνουμε σε κάποιες εκχωρήσεις της οπτικής τους (ειδικά των Churchill και Coudenhove-Kalergi) στην αποικιοκρατία, που μπορούν εύκολα να αποδοθούν στην εποχή τους και στην ανατροφή και κοινωνική τους θέση.

¹⁷¹ Mikelis, (2021, 51), όπου γίνεται ενδελεχής εξέταση των θεωριών για ζητήματα ασφαλείας και των σύγχρονων πρακτικών για τη μελέτη των προβλημάτων και τις επιπτώσεις τους στη διεθνή πολιτική σκηνή.

¹⁷² Όσον αφορά τη σύγχρονη πρόσληψη της προσωπικότητας και του έργου τους πρέπει να αναφερθούν και η συμπερίληψή τους στο συλλογικό τόμο του 2022 "The European Union and Its Political Leaders (Understanding the Integration Process)" σε επιμέλεια των David Ramiro Troitiño, Ricardo Martin de la Guardia και Guillermo A. Pérez Sánchez, που δεν στάθηκε δυνατό να ληφθεί υπόψη στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, καθώς και η μονογραφία του Bond, Martyn, "Cosmopolitan Bastard: The life and times of Count Richard Coudenhove-Kalergi", Montreal and Kingston, London, Chicago, MacGill-Queen's University Press.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αναστασιάδης Γιώργος (επιμ.), (1985) *Εισαγωγή στην Ιστορία των Σύγχρονων Πολιτικών Θεσμών της Ευρώπης (με κείμενα των Αρ. Μάνεση, Δ. Τσάτσου, Μ. Duverger, Μ. Miaille και R. Schwartzenberg)*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Engisch Karl, (1981) *Εισαγωγή στη Νομική Σκέψη*, μετ. Διον.Δ. Σπινέλλη, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., (2007) *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Αθήνα: εκδ. Ποιότητα.

Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., (1997) *Λήψη Αποφάσεων – Κρίση – Διαπραγμάτευση (Θεωρία και Πράξη)*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Κωνσταντόπουλος Δ.Σ., (1986) *Δημόσιον Διεθνές Δίκαιον τόμ. Ι*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Μακρής, Σ. (2017), *Πολιτική Επιστήμη, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Θεωρίες της Δημοκρατίας. Κλασικές, Νεότερες και Σύγχρονες Αφηγήσεις. Εισαγωγικές Προσεγγίσεις* (β εκδ.), Αθήνα: Σιδέρης.

Μακρής, Σ. (2007), *Πολιτικό Σύστημα και Διεθνείς Σχέσεις. Η Ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Μικέλης, Κ. (2015) «Ο Πολιτισμός στην Παγκόσμια Πολιτική: Θεωρία και Πράξη», στο Βασιλειάδης, Ν. και Μπουτσιούκη, Σ. (επιμ.) “Πολιτιστική Διπλωματία. Ελληνικές και Διεθνείς Διαστάσεις” Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 189-215.

Μικέλης, Κ. (2015), “Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτισμοί: Η Διεθνής Πολιτική με Όρους Πολιτισμού, Κριτηρίου του Πολιτισμού, Εκπολιτιστικής Αποστολής και Ευρωκεντρισμού”, Ανακοίνωση στο 2ο Τακτικό Συνέδριο Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων «Αλλάζοντας την Ελλάδα και τον Κόσμο: Ιδέες και Πολιτική, Λουτράκι, 11-13/12/2015.

Μικέλης, Κ., Τρούλη Μ. (2015), “Τα Κράτη, η Επιθετικότητά τους και ο J. Mearsheimer: Μία Συμπληρωματική Ανάγνωση”, *Βήμα Κοινωνικών Επιστημών* τ. 65, 34-53.

Μικέλης, Κ. (2012), “Μικρές Δυνάμεις, σε Μεγάλα Παιχνίδια; Η Έναρξη του Ψυχρού Πολέμου στην Ελλάδα, υπό το Πρίσμα της Ιστορίας των Ιδεών” στο Ήφαιστος, Π., Κολιόπουλος Κ. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) «Η Έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: Στρατηγικά ή Ιδεολογικά Αίτια;» Αθήνα: Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, σελ. 255-273.

Van Evera, Stephen (2001), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης*, μετ. Έλ. Συλλογίδου, επ. επιμ. Ηλ. Ι. Κουσκουβέλης, εισ. σημ. Αθ. Πλατιάς, Αθήνα: εκδ. Ποιότητα.

Waltz N. Kenneth (2011), *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*, μετ. Κ. Κολιόπουλος, εισ. Αθ. Πλατιάς, Αθήνα: Ποιότητα

Ξενόγλωσση

Abrahão, M.H.M.B. (2012), "Autobiographical research: Memory, time and narratives in the first person", *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, Vol. 3, No 1, pp. 29-41.

Aldrich Richard J., "OSS, CIA and European Unity: The American Committee on United Europe, 1948-1960", *Diplomacy and Statecraft*, 8:1, 184-227.

Amery L.S. (1930), "The British Empire and the Pan-European Idea", *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, Jan. 1930, Vol. 9, No. 1, pp. 1-22.

Amery J. (1994), Kemper Lecture at America's National Churchill Museum, nationalchurchillmuseum.org/kemper-lecture-amery.html

Appuradai Arjun, (1996) *Modernity at Large*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bernsen Michael, (2019), Founding Myths, in L. Kuhnhardt, T. Mayer (eds.) *The Bonn Handbook of Globality*, pp. 857-865, https://doi.org/10.07/978-3-319-90382-8_10.

Bhagwati Jagdish, (2004) *In Defense of Globalization*, A Council of Foreign Relations Book, Oxford University Press.

Birkenmeier Betty, Carson Paula Philips, Carson Kerry D., (2003) "The father of Europe: an analysis of the supranational servant leadership of Jean Monnet", *International Journal of organization theory and behavior*, 6 (3), 374-400.

Bobica Diana (2010), "European Integration and Globalization" in European Integration – Realities and Perspectives, pp. 210-215.

Bornat Johanna (2008), "Biographical methods" in Alasuutari, Pertti; Bickman, Leonard and Brannen, Julia eds. *The Sage Handbook of Social Research Methods*. London, UK: Sage, pp. 344-356.

Bruter Michael, (2011), *Europolity? Seven Paradoxes about European Identity*. Salzburg Papers on European Integration 03-11, SCEUS Salzburg Centre of European Union Studies/Jean Monnet Center of Excellence, August 2011.

Bugge Peter, (1995), "The nation supreme. The idea of Europe 1914-1945", in Wilson Kevin and Dussen van der Jan, *The History of the Idea of Europe*, The Open University: London, pp. 83-.

Burgess Michael (2011), "Entering the Path of Transformation in Europe: The Federal Legacy of the Schuman Declaration", *French Politics, Culture & Society*, Summer 2011, Vol. 29, No. 2, SPECIAL ISSUE: EUROPEAN UNION: ARE THE FOUNDING IDEAS OBSOLETE? (Summer 2011), pp. 4-18 Published by: Berghahn Books Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/42843707>.

Cain P.J. and Hopkins A.J. (1987), "Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas II: New Imperialism, 1850-1945", *The Economic History Review*, Feb. 1987, Vol. 40, No 1.

Castells Manuel (2005), "Global Governance and Global Politics", *Political Science and Politics*, Vol. 38, No. 1 (Jan. 2005), pp. 9-16. Published by: American Political Science Association.

Churchill Winston S., (1994) "The Tragedy of Europe", in B.F. Nelsen et al. (eds), *The European Union*, Macmillan Publishers Lim. 1994.

Churchill Winston S., "Iron Curtain Speech", March 5, 1946.

Cloet Quincy (2017) "Two sides to every story (teller): competition, continuity and change in narratives of European integration", *Journal of Contemporary European Studies*, 25:3, 291-306, DOI: 10.1080/14782804.2017.1348339.

Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolaus, (1943) *Crusade for Pan-Europe; autobiography of a man and a movement*, Putnam.

Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolaus (1939) "Europe to-morrow", *International Affairs*, 18 (5), 623-640.

Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolaus (1931), "The pan-European outlook", *International Affairs*, 10 (5), 638-651.

D. K. M. K. (1947), "The United States of Europe", *The World Today*, Apr. 1947, Vol. 3, No. 4 (Apr. 1947), pp. 155-169 Published by: Royal Institute of International Affairs.

Daunton Martin, (2008), "Britain and Globalization since 1850: III. Creating the World of Bretton Woods, 1939-1958", *Transactions of the Royal Historic Society*, 1-42.

Daunton Martin, (2007), "Britain and Globalization since 1850: II. The rise of insular capitalism, 1914-1939", *Transactions of the Royal Historic Society* 17, 1-33.

Daunton Martin, (2006), "Britain and Globalization since 1850: I. Creating a Global Order, 1850-1914", *Transactions of the Royal Historic Society* 16, 1-38.

Daunton Martin, (1997), "Churchill at the Treasury: Remaking Conservative Taxation Policy, 1924-1929" in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 74 (4), 1063-1083.

Dayton Ross, (2015), "Separatism, Globalization, and the European Union", Miami-Florida European Union Center of Excellence, The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series, Volume 15 No 1 February 2015.

Delanty Gerard, (1995), *Inventing Europe (Idea, Identity, Reality)*, Palgrave Macmillan: London.

Dingwerth Klaus and Pattberg Philipp, (2006), "Global Governance as a Perspective on World Politics", *Global Governance*, April-June 2006, Vol. 12, No. 2, pp. 185-203.

Drake Helen (1995), "Political leadership and European Integration: The case of Jacques Delors", *West European Politics*, 18: 1, 140-160, DOI: 10.1080/01402389508425061.

Duchêne François, "Jean Monnet: The First Statesman of Interdependence", (1994), Plunkett Lake Press, 2022

Duroselle J. B. (1966), "General de Gaulle's Europe and Jean Monnet's Europe", *The World Today*, Jan. 1966, Vol. 22, No. 1 (Jan. 1966), pp. 1-13 Published by: Royal Institute of International Affairs.

Dussen van der, Jan and Bugge, Peter, (1996) *The History of the Idea of Europe*, Routledge: London.

Dwan R., (2001), "Jean Monnet and the European Defence Community, 1950-54", *Cold War History*, 1:3, 141-160.

Finkelstein Lawrence S., (1995) "What is Global Governance", *Global Governance*, Vol. 1, No. 3 (Sept. – Dec. 1995), pp. 367-372.

Fisher Stanley (2003), "Globalization and Its Challenges", *The American Economic Review*, May 2003, Vol. 93, No 2, Papers and Proceedings of the One Hundred Fifteenth Annual Meeting of the American Economic Association, Washington, DC, January 3-5, pp. 1-30 <http://www.jstor.com/stable/3132195>.

Frank, Andre Gunder, (1982) *Dynamics of Global Crisis*, with S. Amin, G. Arrighi and I. Wallerstein. Monthly Review Press.

Frank, Andre Gunder (1983) *The European Challenge*. Nottingham, UK: Spokesman.

Frank, Andre Gunder (1996) *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* with Barry K. Gills, Routledge.

Frank, Andre Gunder (1990) "Theoretical Introduction to Five Thousand Years of World System History," *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center*

Frank, Andre Gunder (1992) "Third World War: A Political Economy of the Gulf War and New World Order," *Third World Quarterly* 13(2).

Frank, Andre Gunder (1994) "Is Real World Socialism Possible?," *Democracy & Nature*, Vol.2, No.3, pp. 152–175.

Frank, Robert (1998) "Les contretemps de l'aventure européenne. Vingtième Siècle", *Revue d' Histoire*, 60, pp. 82-101.

Fransen Frederic J., (2001) *The supranational politics of Jean Monnet: ideas and origins of the European Community*, Greenwood Publishing Group.

Frapporti Mattia (2019), "The European Logistics Space: On Jean Monnet and the Integration of Europe", *Notas Economicas*, Dezembro '19 (35-46), DOI: https://doi.org/10.14195/2183-203X_49_3.

Genna Caspare M., *Images of Europeans: In-Group Trust and Support for European Integration*, Miami-Florida European Union Center of Excellence, Vol. 14 No. 3, March 2014.

Giddens Anthony, (1991), *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*, Polity Press Stanford.

Gilbert Mark, (2008) "Narrating the Process: Questioning the Progressive Story of European Integration", *JCMS* 2008 Vol. 46, No. 3, pp. 641-661.

Gonzalez Felipe and Hoffman Stanley (1999), "European Union and Globalization", *Foreign Policy*, No. 115, pp. 28-32, 34-43, <https://www.jstor.org/stable/1149491>

Grande Edgar (2006), "Cosmopolitan political science", *The British Journal of Sociology* 2006, Volume 57, Issue 1, pp. 87-111.

Gelher Michael, (2006) "Review: From Paneurope to the Single Currency: Recent Studies on the History of European Integration", *Contemporary European History*, May 2006, Vol. 15, No. 2, pp. 273-289.

Guillen Mauro F. (2001), "Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature", *Annual Review of Sociology*, Vol. 27, pp. 235-260.

Guiso Luigi, Sapienza Paola, Zingales Luigi (2014), "Monnet's Error?", *Economic Studies at Brookings*, Fall 2014 BPEA, pp. 1-77.

Hatoyama Yukio (2009), "My political philosophy", *Monthly journal "Voice"* September Issue August 10th, 2009.

Held, D. & McCrew, A. (eds) (2003) "The Global Transformations Reader. And Introduction to the Globalization Debate" Cambridge, Polity, 2nd edition.

Hitchcock William J. (1998) *France restored: Cold War Diplomacy and the quest for leadership in Europe, 1944-1954*, University of North Carolina Press.

Thomas C. Howard Review Reviewed Work(s): *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914* by P. J. Cain and A. G. Hopkins; *British Imperialism: Crisis and Deconstruction, 1914-1990* by P. J. Cain and A. G. Hopkins Review by: Source: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Winter, 1994, Vol. 26, No. 4 (Winter, 1994), pp. 726-728 Published by: The North American Conference on British Studies Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4052300>.

Hughes E.J., (1974) "Winston Churchill and the Formation of the United Nations Organization", *Journal of Contemporary History*, Oct. 1974, Vol. 9, No. 4, pp. 177-194.

Huntington Samuel P., (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster.

Hyde-Price Adrian, (2008) "A "Tragic Actor"? A Realist Perspective of "Ethical Power Europe", *International Affairs*, Jan. 2008, Vol. 84, No. 1, pp. 29-44.

Ifversen Jan (2002) *The Crisis of European Civilization after 1918*, in M. Spriering et al. (eds), *Ideas in Europe since 1914*, pp. 14-15, Palgrave Macmillan 2002.

Jeffrey Marjorie, (2016) "Science, democracy and peace: Churchill on society and statesmanship, in the Fulton Address and beyond", *Journal of Transatlantic Studies*, 14:4, 326-339.

Jervis Robert, (1997) *System Effects: Complexity in Political and Social Life* (Princeton: Princeton University Press).

Jonsson Stefan, "Clashing Internationalisms: East European Narratives of West European Integration", in *Europe Faces Europe (Narratives from Its Eastern Half)*, Johan Fornas (ed.), Published by Intellect.

Keohane Robert O. and Nye, Joseph S. Jr., (2012), *Power and Interdependence*, 4th ed., Longman Pearson Held David, et al., (1999), *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Stanford: Stanford University Press: 21-22.

Klinke Ian, (2015) "European Integration Studies and the European Union's Eastern Gaze", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43 (2), 567-583.

Kobrin Stephen J., (2020), "How globalization became a thing that goes bump in the night", *Journal of International Business Policy*, 3, 280-286.

Kohnstamm Max, (1990), "Jean Monnet and the European Community in the 1990s" *Irish Studies in International Affairs*, Vol. 3, No. 2 (1990), pp. 5-13.

Kouskouvelis, I., & Mikelis, K. (2018) Institutions and International Political Economy: Realist Readings of Interantional Regimes. In Vliamos, S., & Zouboulakis, M. (eds) *Institutionalist Perspectives on Development – A Multidisciplinary Approach*. Palgrave MacMillan, 191-201.

Kovalcikova Nad'a, (2014), "Globalisation and the threats it poses in the twenty-first century", *European View*, 13: 169-179.

Kövics E. and Boros-KazaiMary (1979), "Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe Movement on the Questions of International Politics during the 1920s", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1979, Vol. 25, No. 3/4 (1979), pp. 233-266 Published by: Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/42555262>.

Lang, Michael, (2011) "Globalization and Global History in Toynbee", *Journal of World History*, Volume 22, Number 4, December 2011, pp. 747-783.

Long, David and Wildon, Peter (eds) (1995) *Thinkers of the Twenty Years' Crisis: Inter-War Idealism Reassessed*, Claredon Press: Oxford.

Manners, I. (2013) "Assessing the Decennial, Reassessing the Global: Understanding European Union Normative Power in Global Politics", *Cooperation and Conflict*, 48, 2, 304-329.

Mauter Wendell R., (1998) "Churchill and the Unification of Europe", *The Historian*, Fall 1998, Vol. 61, No. 1, pp. 67-84.

Mayne Richard (1972), "The Role of Jean Monnet", *The New Politics of European Integration*, 32-55.

Mayne Richard (1967), "The role of Jean Monnet" *Government and Opposition*, April-July 1967, Vol. 2, No. 3 (April-July 1967), pp. 349-371 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44481835>.

Mazower Mark (2011), "Reconstruction: The Historiographical Issues", *Past & Present*, Volume 210, Issue suppl_6, 2011, Pages 17–28.

Mehta, Uday Singh, (1999) *Liberalism and Empire: A Study in Nineteenth-Century British Liberal Thought*, Chicago: The University of Chicago Press.

Menendez-Alarcon Antonio V. (1995), "National Identities Confronting European Integration", *International Journal of Politics, Culture and Society*, Vol. 8, No. 4, pp. 543-562.

Mendes Cunha Alexandre (2018), "The Europe of the five parts of the world: Francois Perroux on European Integration", CEDEPLAR/FACE/UFMG, Belo Horizonte, TD 590, pp. 5-26.

Mikelis, K. (2021), "Securitization: Theoretical Underpinnings and Implications", in G. Voscopoulos (ed.), *European Union Security and Defense*, Contributions to Political Science, pp.39-54

Mikelis, K. (2017), "From Civilizing Mission to Soft Power? European Powers and the Politics of Attraction" in House, J., & Kaniklidou, Th. (eds) "Proceedings of the 1st International Conference. *Europe in Discourse: Identity, Diversity, Borders*. Athens, September 23-25, 2016" Hellenic American University, 72-86.

Mikelis, K. (2019), "In the Shadow of Civilization(s)? Civilizational Thinking and the (Re)construction of World Order", *Civitas Centium – 7*: 66-82.

Mikkeli Heikki (1998), *Europe as an Idea and an Identity*, Palgrave-Macmillan.

Mitrany David (1930), "The Case Against Pan-Europa", *Current History (1916-1940)*, Vol. 33, No. 1 (OCTOBER 1930), pp. 65-69, University of California Press.

Monnet Jean, (1963) "A Ferment of Change", 1 (3) *Journal of Common Market Studies* 203-211 (HeinOnline,date downloaded Sat Jul 3 2021).

Monnet,J. (1978), *Memoirs*, Λονδίνο, Collins (ελλ. έκδ: Monnet, J., *Απομνημονεύματα*, μτφ. Λ. Μιλιλή, 2^η έκδ., Αθήνα, Ροές, 1999).

Murphy, Craig N. (2000), "Global Governance: Poorly Done and Poorly Understood", *International Affairs*, Oct. 2000, Vol. 76, No 4, pp. 789-903.

Nugent Neill, *Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ιστορία, Θεσμοί, Πολιτικές)*, επιμέλεια-επίμετρο: Μαρία Μ. Δενδρινού, μετ. Ιουλία Τσολακίδου, Σαββάλας, Αθήνα 2012 3^η

Papadopoulos Ioannis and Vlachos A. Vasileios (2015), "The controversy over fiscal multipliers as a case of triangular diplomacy: the limits of co-regulation in the management of the eurozone", *Int. J. Diplomacy and Economy*, Vol. 2, No. 4, pp. 351-367.

Papadopoulos Ioannis, (2014), "Is the European Union Moving towards a Banking Union?", International Conference on International Business (www.icib.eu) Proceedings edited by Aristidis Bitzenis and Vasileios A. Vlahos, pp. 108-114.

Patel Kiran Klaus and Kaiser Wolfram, (2018) "Continuity and Change in European Cooperation during the Twentieth Century", *Contemporary European History*, 27, 2, 2018, pp. 165-218, Cambridge University Press.

Perisic Bojana, (2010) *Britain and Europe: A History of Difficult Relations*, Institute for Cultural Diplomacy, Berlin, March.

Rapaport Amin, (1981) "The United States and European Integration: The First Phase", *Diplomatic History*, Spring 1981, Vol. 5, No 2, pp. 121-149.

Reinert Eric S. and Kattel Rainer, (2004) "The Qualitative Shift in European Integration: Towards permanent wage pressures and a "Latin-Americanization" of Europe", PRAXIS Working Paper No 17, Talin University of Technology, October 2004.

Robert Brian, (2002) *Biographical Research*, Open University Press Buckingham UK.

Sbragia Alberta M., (2002) "The Dilemma of Governance with Government", Jean Monnet Working Paper 3/02, pp. 1-15.

Sengupta Chandan, (2001), "Conceptualising Globalization: Issues and Implications", *Economic and Political Weekly*, August 18-24, 2001, Vol. 36, No. 33, pp. 3137-3143.

Siracusa Joseph M., (1981) "The Night Stalin and Churchill Divided Europe: The View from Washington", *The Review of Politics*, July, Vol. 43, No 3, pp. 381-409.

Smith Anthony D., (2006) "'Set in the silver sea": English national identity and European Integration", *Nations and Nationalism*, 12 (3), pp. 433-452.

Su Hungdah, (2009), "Jean Monnet's Grand Design for Europe and its Criticism", <http://doi.org/10.5771/097-9511-2009-2-29>, pp 29-45

Szücs Jenő and Parti Julianna, (1983) "The Three Historical Regions of Europe: An outline", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 29, No2/4, pp. 131-184.

Thorpe Benjamin James, (2018), "The time and space of Richard Coudenhove-Kalergi's Pan – Europe, 1923-1939" (University of Nottingham, Doctoral Thesis, July 2018) [core.ac.uk./download/pdf/161100508.pdf](http://core.ac.uk/download/pdf/161100508.pdf)).

Smith Anthony D., (2006), "'Set in the Silver Sea': English national identity and European Integration", *Nations and Nationalism*, 12 (3), 2006, 433-452.

Thorpe Benjamin James, (2018), "The time and space of Richard Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe, 1929-1939", Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy July 2018.

Tomlison Jim, (2010), "Responding to Globalization?: Churchill and Dundee in 1908", *Twentieth Century British History*, Vol. 21, 3, September 2010, pp. 257-280.

Tonson Stefan, "Clashing Internationalisms: East European Narratives of West European Integration", in *Europe Faces Europe (Narratives from Its Eastern Half)*, Johan Fornäs (ed.) published by Intellect.

Toye Richard, (2020), "This famous island is the home of freedom": Winston Churchill and the battle for "European civilization", *History of European Ideas*, 46 (5), 666-680.

Troitiño David Ramiro and Chochia Archil, (2015) "Winston Churchill and the European Union", *Baltic Journal of Law and Politics*, 8: 1, 55-81.

Troitiño David Ramiro, (2017) "Jean Monnet before the first European Community: a historical perspective and critic", *Trames* 21 (3), 193-213.

Vale, J. Allister and Scaddin W. John, (2017), "Did Winston Churchill suffer a myocardial infraction in the White House at Christmas 1941?", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 110 (12), 483-492.

Villanueva Daniel C. (2005), "Richard von Coudenhove-Kalergi's 'Pan-Europa' as the Elusive 'Object of Longing'", *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, Vol. 59, No. 2, pp. 67-80.

Weiler J.H.H. (1997), "To be a European citizen – Eros and civilization", *Journal of European Public Policy* 4:4 December 1997: 495-519.

Weiss Thomas G. and Wilkinson Rorden, (2014), Rethinking Global Governance? Complexity, Authority, Power, Change", *International Studies Quarterly*, Vol. 58, No. 1, March 2014, pp. 207-215.

Weis Thomas G. (2000), "Governance, Good Governance and Global Governance: Conceptual and Actual Challenges", *Third World Quarterly*, Oct. 2000, Vol. 21, No. 5, pp. 795-814.

Werhane Patricia H. (2008) "Mental Models, Moral Imagination and System Thinking in the Age of Globalization", *Journal of Business Ethics* (2008) 78: 463 – 4747.

Werhane H. Patricia, (2007) "Mental Models, Moral Imagination and System Thinking in the Age of Globalization", *Journal of Business Ethics*, 78: 463-474

Wiedemer Patricia (1993), "The idea behind Condanhove–Kalergi's pan-European union", *History of European Ideas* 16 (4-6), 827-833.

Wilson Kevin, Dussen van der Jan (eds) (1995), *The History of the Idea of Europe*, The Open University, Glasgow.

Winand Pascaline, (1993) *Eisenhower, Kennedy and the United States of Europe*, St. Martin's Press, New York.

Wright Quincy (1927), review of "Pan-Europe" by Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Political Science Quarterly*, Vol. 42, No. 4, Dec. 1927, pp. 633-636 publ. by the Academy of Political Science.

Yondorf Walter (1965), "Monnet and the Action Committee: The Formative Period of the European Communities", *International Organization*, Autumn 1965, Vol. 19 No. 4, pp. 885-912.

Young John. W., (1985) "Churchill's "No" to Europe: The "Rejection" of European Union by Churchill's Post-War Government, 1951-1952, *The Historical Journal*, December 1985, Vol. 28, No 4, pp. 923-937.

Ziegerhofer-Prettenhaler Anita (2012) "Richard Nicolaus Coudenhove–Kalergi, Founder of the Pan-European Union, and the Birth of a "New Europe"", *Europe in Crisis: Intellectuals and the European Ideal, 1917-1957*, 89-110.

Zürn Michael (2004), "Global Governance and Legitimacy Problems", *Government and Opposition*, SPRING 2004, Vol. 39, No. 2, SPECIAL ISSUE ON GLOBAL GOVERNANCE AND PUBLIC ACCOUNTABILITY (SPRING 2004), pp. 260-287.